

WM 31040, 501

De verzorging van het landschap in Drenthe

Opvattingen en werk van H.W. de Vroome

H.J.J.C.M. van Blerck
1987
Wageningen

Rapport nr. 501
Rijksinstituut voor onderzoek in de bos- en landschapsbouw "De Dorschkamp".

2479⁸⁷

Voorwoord

"Gut, wat is het aardig hier." staat er aan het slot van de introductie door de schrijver op zijn werkstuk. Veel bewoners en bezoekers van Drenthe zullen hun landschap inderdaad zo ervaren. Het landschap lijkt zo vanzelf-sprekend maar er is hard en met toewijding voor gewerkt om het zo te krijgen; zorg voor het landschap noemen we dat.

Het is een taak voor het landschapsbouwkundige onderzoek om ons inzicht in de landschapsverzorging van de laatste decennia te verruimen en te verdiepen. Het onderzoek voert ons naar personen, want het resultaat is dan wel uit de aard der zaak anoniem, het zijn personen die ideeën ontwikkelen, doelen stellen en middelen inzetten om die doelen te bereiken. Eén van die personen is H.W. de Vroome, die bereid bleek om Henk van Blerck te helpen bij het opzetten van deze studie.

In een tijd dat veel organisaties in hun voegen kraken, is het van extra belang dat het werk aan het landschap goed wordt beschreven en gedocumenteerd. Andere landschapsverzorgers en landschapsbouwers kunnen er hun eigen verhaal aan toevoegen. Zo vormt het landschap een verhaal dat nooit uit is zolang er nog mensen zijn die het willen vertellen.

M.C. Van den Berg

Inhoudsopgave

	blz.
Voorwoord	1
Inhoudsopgave	3
Samenvatting	5
Summary	7
Introductie	11
Hoofdstuk 1. Inleiding	13
1.1. Kader waarin dit onderzoek plaatsvond	14
1.2. Doel van het project	14
1.3. Karakter van deze studie	15
1.4. Probleemstelling en onderzoeksvragen	15
1.5. Gebruikte theorie en begrippen	16
1.6. Werkwijze	22
1.7. Opzet van dit document	23
Hoofdstuk 2. Opvattingen van De Vroome	25
2.1. Inleiding	26
2.2. Filosofie en visie op het landschap	26
- Visie op het landschap: het landschap is een verhaal	26
- Natuurbeleving en overwegingen over de ecologie van het landschap	27
- Fascinatie voor de historie van het cultuurlandschap	30
- Onzekerheid	30
- Terughoudendheid	30
- Verfijning, zorg	31
- Meedenken met de ingreep	31
- "Omgaan met landschap is omgaan met mensen."	32
- Recreatie	33
- "Lelijk is als alles op alles gaat lijken."	33
2.3. Middelen	34
Hoofdstuk 3. Het werk van H.W. de Vroome	39
3.1. Chronologie	40
3.2. Het werkgebied	45
3.3. Het Drentse landschap	46
3.4. Opzet van de plananalyse	48
3.5. Motivering van de keuze welke plannen geanalyseerd zijn	48
Hoofdstuk 4. Ruilverkaveling Peize-Bunne	51
4.1. Het landschap	52
4.2. Algemene gegevens over de ruilverkaveling	52
4.3. Diplomatieke middelen	

4.4. Procedurele middelen	57
4.5. Landschapsarchitectonische middelen	57
4.6. Uitwerking ideeën	61
Hoofdstuk 5. Ruilverkaveling Peizermade	65
5.1. Het landschap	67
5.2. Algemene gegevens over de ruilverkaveling	68
5.3. Diplomatieke middelen	69
5.4. Procedurele middelen	70
5.5. Landschapsarchitectonische middelen	75
5.6. Uitwerking ideeën	80
Hoofdstuk 6. Ruilverkaveling Vries	83
6.1. Het landschap	84
6.2. Algemene gegevens over de ruilverkaveling - Het stroomdallandschap van de Drentsche A	88 89
6.3. Diplomatieke middelen	95
6.4. Procedurele middelen	96
6.5. Landschapsarchitectonische middelen	99
6.6. Uitwerking ideeën	125
Hoofdstuk 7. Bevindingen	129
7.1. Inleiding	130
7.2. Het gebruik van diplomatieke middelen	130
7.3. Het gebruik van procedurele middelen	130
7.4. Het gebruik van landschapsarchitectonische middelen	132
7.5. Het vormgevingsconcept van De Vroome	141
7.6. Dilemma's tussen scheppen en behouden en tussen een sectorale - en een synthetiserende taakopvatting	143
Hoofdstuk 8. Vervolg	149
8.1. Aandachtspunten	150
8.2. Aanbevelingen voor verder onderzoek	152
Geraadpleegde literatuur	153
Bijlage 1. Lijst van plannen waar De Vroome aan heeft gewerkt.	157
Bijlage 2. Lijst van publicaties van De Vroome	161
Bijlage 3. Lijst van interviews die in dit onderzoek met De Vroome zijn afgenomen	167

Samenvatting

Dit onderzoek is één van de studies die plaatsvinden in het kader van het onderzoek met als gemeenschappelijk thema: 'theorie en praktijk van de Landschapsbouw'. In deze studies vindt documentatie en analyse plaats van hetgeen er in de laatste vijftig jaar verricht is in het kader van landschapsbouw. Met dit materiaal wordt getracht een steviger basis te leggen voor het werk van landschapsbouw in de toekomst. In deze beschouwende studie is de landschapsbouw in Drenthe onderwerp van studie. De verzorgende manier waarop daar het vak is beoefend vertegenwoordigt een belangrijke stroming binnen landschapsbouw. De landschapsarchitect en natuurbeschermer H.W. de Vroome is in die verzorging een hoofdpersoon geweest. Daarom staan zijn opvattingen en werk in deze studie centraal.

In het eerste deel van deze beschouwing komen de opvattingen van De Vroome aan de orde. Het landschap is voor hem in de eerste plaats een verhaal. Het verhaal over hoe mensen omgaan met de natuurruimte waar ze in leven en die ze beleven in het landschap. Een aantal andere aspecten van zijn filosofie en zijn visie op het landschap zijn: een fascinatie voor de historie van het oude cultuurlandschap, terughoudendheid met ingrepen in het landschap, een vaak meedenkende opstelling ten opzichte van voorgenomen plannen zoals een ruilverkaveling, het met verfijning en zorg uitvoeren van de ingrepen in het landschap en het tegengaan van de nivellering van de typerende verschillen in het landschap. De Vroome gebruikte diplomatie, procedures en landschapsarchitectuur als middelen om aan een, in zijn ogen, verantwoorde ontwikkeling van het landschap te werken.

In dit rapport worden drie ruilverkavelingen geanalyseerd en met elkaar vergeleken. De ruilverkavelingsgebieden liggen alle drie in het noorden van Drenthe. Het landschap is een esdorpenlandschap. De drie ruilverkavelingen volgen elkaar op in de tijd en de aanpak is representatief voor de landschapsbouw in die tijd. De ontwikkeling van landschapsbouw in Drenthe is gedeeltelijk aan deze drie plannen af te lezen.

Peize-Bunne is een ruilverkaveling die typerend is voor het eind van de vijftiger jaren. De ontginning van een uitgestrekt hoogveengebied stond centraal. De ruilverkaveling was gericht op het uitbreiden van de oppervlakte aan landbouwgrond. Landschapsverzorging,

zo heette Landschapsbouw toen nog, kreeg zeer weinig mogelijkheden. Men moest zich eigenlijk beperken tot het aankleden van de bermen. In overleg heeft men nog bewerkstelligd dat door het aanbrengen van knikpunten in het wegtracé de nieuwe wegen genuanceerder in het landschap zijn komen te liggen. Bij de analyse van het oorspronkelijke idee voor het landschapsplan blijkt dat De Vroome een aanpak van het gehele landschap voor ogen had. Daarin wordt de uitgestrekte openheid gehandhaafd die karakteristiek voor het hoogveengebied was. In de ontginning zoals die heeft plaatsgevonden is die openheid geheel verdwenen.

Ruilverkaveling Peizermade is typerend voor het begin van de zestiger jaren. Een landschapsplan was in de ruilveringswet van 1954 wel verplicht gesteld maar dat gaf geen enkele garantie voor de mogelijkheid om een goed landschapsplan voor te bereiden. Daarnaast waren elementen van het landschapsplan niet verzekerd van een toekomst wat betreft eigendom, beheer en onderhoud. In Peizermade is vanuit Landschapsverzorging bewerkstelligd dat losse plantstroken langs de weg bij de eigendom van de weg gevoegd konden worden. Elementen die niet aan een weg gekoppeld waren hadden een onzekere toekomst. Landschapsverzorging, later Landschapsbouw, heeft moeten knokken om een plaats onder de zon te verwerven.

Ten tijde van Ruilverkaveling Vries heeft De Vroome een idee ontwikkeld hoe het esdorpenlandschap te renoveren is naar de eisen van deze tijd. In Vries is voor het eerst bereikt dat Staatsbosbeheer garant stond voor het eigendom, beheer en onderhoud van alle elementen die op het landschapsplan stonden. Hierdoor kon het idee voor de renovatie van het landschap redelijk uitgewerkt worden. Dat idee gaat uit van de plaats van waaruit mensen het landschap beleven. Dat zijn de nederzettingen en de boerenerven, en de wegen vanuit de woonplaatsen de omgeving in. De omgeving is het landschap dat uit verschillende landschapseenheden bestaan. Iedere landschapseenheid heeft zijn eigen architectonische aanpak gekregen. Die is gebaseerd op een stilering van het oude landschap. Daardoor kan het huidige landgebruik in dit vernieuwde landschap uit de voeten en kunnen waardevolle resten van het oude landschap een functie vervullen in het landschap van deze tijd.

In dit rapport wordt bij de bevindingen in het onderzoek dit concept beschreven. De Vroome's concept is in latere

ruilverkavelingen op een vergelijkbare manier toegepast. Uit de analyse van de plannen blijkt dat De Vroome een synthetiserende taakopvatting heeft, in weerwil van de procedures die vaak afgesteld zijn op een sectorale inbreng van Landschapsbouw. Het dilemma: scheppen of behouden blijkt voor De Vroome geen dilemma te zijn. In zijn visie wordt er geen nieuw landschap geschapen. Het landschap is er al en moet goed verzorgd worden. Het scheppende zit hem in het vinden van de meest verantwoorde manier waarop nieuwe ingrepen deel kunnen worden van het landschap.

Summary

In this century the landscape of The Netherlands is changing rapidly. Many reallotments and consoladations have been carried out in the land outside the cities. As a reaction on these actions landscape planning came to the scene and landscape planners tried to play their part. Care for nature and easthetics were their goals. This was a hard job, for the very powerful agrarian sector had different goals.

Fifty years of landscape planning deserve documentation and analysis of its results. At De Dorschkamp such research is being carried out. This report is a result of a project concerning landscape planning in Drenthe. In Drenthe, one of the twelve provinces in The Netherlands, a special care for nature and landscape was given by H.W. de Vroome. In this study his visions and work are being described. De Vroome sees landscape as a story or a drama. In the landscape one can "read" about the way people lived and are living in the space of nature. Landscape planning by De Vroome is more or less the same as "landscape caring".

In the early fifties De Vroome made landscape-plans for eastern and southern, higher, parts of The Netherlands. Later he worked mostly in the provinces of Groningen and Drenthe. In this study the planning of the landscape has been analysed from three reallotments. All of them were carried out in the north of Drenthe in the same kind of landscape, but in different periods. These three reallotments give a view on the history of the way in which landscape planning was developped in Drenthe.

First example is Peize-Bunne, which was voted for in

1956. It wasn't really a reallocation, but a consolidation. The agrarian sector was after gaining more productive land, so a great area with peat soils was reclaimed: The Bunnerveen. Peize-Bunne is typical for the fifties when landscape planning was unknown and unloved. In the procedure of reallocation, landscape planning was only called in at the end when all the important decisions had already been made. Landscape planning could not bring in a vision for the entire landscape but was only allowed to make a plan for trees and hedgerows on the roadsides. In discussions with the landsurveyors, while they were tracing out the new roads, De Vroome could refine these traces, but this was not a part of the formal procedure.

The reallocation Peizermade was carried out in the early sixties. The landscape consists of brookbasins and the gradients from brooks to the higher grounds. The agrarian sector could not reclaim more grounds because of a decree by the government. Therefore the land that was already in agrarian use should be made more productive. In the Consolidation Law of 1954 has been put down that, apart from a plan for roads and waterways, there should be one for the landscape as well. Despite of this law landscape-plans could not have a great influence. The future of the elements on the plan for Peizermade that were not connected to roads or waterways were not guaranteed.

When the reallocation Vries was carried out De Vroome had worked out a concept for the entire landscape. Through diplomacy he got enough support to make Staatsbosbeheer take the responsibility for all the elements on the landscapeplan that no other person or organisation wanted. this made it possible to form a landscapeplan that was not only connected with roads and waterways. It was possible to build up a plan that took the entire landscape in vision. This does not mean that landscape planning now got everything it wanted. The agrarian sector stayed the strongest.

Still, De Vroome's concept is visible in the landscape after the reallocation. It starts at places where people live, feel and go through the landscape: the villages and farmhouses, and the roads and waterways to the surrounding landscape. Parts of the landscape are similar in geomorphological and antropogenical structure. These landscape-units have a typical architectural approach in the concept that makes

these units recognisable. This approach never becomes a recipe, because every part keeps its own identity in the details of the plan. In the concept the units and their approach are inspired by the landscape of the "esdorpen-culture" in ancient ages. That makes it possible to take still existing elements of those ages as a part of the landscape-plan. New and old elements unite and the old landscape lives in the one that is made suitable for the way in which people use the land in our times. In later reallootments this concept is used in a similar way.

This investigation points out that De Vroome takes his task as a synthesizing one, although in the formal procedures he was expected to care for just one sector: forests and plantations. Also is found out that the making or the keeping of the landscape is not really a dilemma for De Vroome. He doesn't want to create a new landscape. Being creative in the landscape is in his opinion: searching for the way in which operations in the landscape can become part of the entire landscape.

Introductie

"Als ik een afspraak maak met iemand die ik nog nooit ontmoet heb, ben ik te herkennen aan een opgerolde kaart onder mijn arm."

Toen de heer H.W. de Vroome me ophaalde van het station begon het gelijk al. In de auto vertelde hij over de geschiedenis van Assen. Over de ligging van Assen in het landschap. Over de Drentse Hoofdvaart en waar die vandaan kwam. Hij had veel te vertellen, en hij vond in mij een leergierige luisteraar. Het eerste gesprek bij de heer De Vroome thuis verliep goed. In de trein naar huis, luisterde ik stukken van de cassettebandjes af waarop ons gesprek van die middag was opgenomen. Later kwam ik erachter dat alles wat hij zegt een betekenis heeft. Hij zegt niets zomaar.

In de lente van 1986 zette Ir M.C. van den Berg, hoofd van de hoofdafdeling Landschapsbouw van de Dorsch-kamp, mij op het spoor van H.W. de Vroome, die hij als collega bij het Staatsbosbeheer had leren kennen. Hij verwachtte dat een studie naar de opvattingen en het werk van De Vroome een waardevolle bijdrage zou zijn aan het onderzoek dat onder het thema 'theorie en praktijk van Landschapsbouw' werd verricht. Later vertelde hij mij over een verhaal* dat hij had voorgelezen op de laatste bijeenkomst van consultants landschapsbouw van het SBB waarop De Vroome als consultant aanwezig was. Het verhaal handelde over een groep mensen die op zoek gaan naar het werk en de beweegredenen van een tuinarchitect uit de oudheid. Candidus heette die. Ze gingen op zoek en ze vonden wel het een en ander. Enkele schetsen, beschrijvingen door Candidus zelf of door de trotse bezitters van de tuin. Maar wat nu echt de drijfveren waren van die man, wat hem echt bezig heeft gehouden, daar konden ze geen greep op krijgen. Wat voelde Candidus als hij in de zon stond in z'n tuin, terwijl de vogels floten en de bloemen geurden. Misschien speelde zijn zoontje, ik weet niet of Candidus een zoon heeft gehad, maar laten we dat even aannemen, wel in die tuin met een bal, die midden tussen de bloemen viel. Kwam Candidus wel eens in delen van het land waar mensenhanden de natuur nog niet in toom hielden, maar waar de wind door de bomen van het woud ging, waar wilde dieren heersten? Of waar de maan een witte streep trok over het water van de rivier dat zacht naar zee kabbelde of woest het aangrenzende land

*Dit verhaal kwam uit:
Leeuw, C.A. de, 1978.
Mythen als wegwijzers.
Van Gorcum, Assen.

overspoelde? Hoorde hij over Pompeii?

Zo zag ik dit onderzoek als een speurtocht. Ik ben op zoek gegaan naar het werk van een van de pioniers van de landschapsverzorging en landschapsbouw in Nederland. Wat waren zijn opvattingen, of wat was zijn filosofie? Hoe dacht hij over natuur, over landschap, over mensen? Wat zag hij als zijn taak? Want dat had ik al vernomen, dat het een man is die bijzonder begaan is met het landschap. Met name het landschap van Drenthe. Wat voor plannen maakte hij en wat is er van zijn werk terug te vinden? Als je nu door het Drentse landschap rijdt kun je dan ervaren dat daar speciale zorg is besteed aan het landschap?

Onder de stimulerende begeleiding van Martin van den Toorn en Klaas de Poel heb ik twee jaar aan dit onderzoek mogen besteden. Ik deelde het grootste deel van die tijd een kamer op de Dorschkamp met Rik de Visser. Al die tijd zijn wij in één lange dialoog geweest die veel aan dit onderzoek heeft bijgedragen.

Ik hoop dat dit onderzoek het begrip voor de verzorging van het landschap zal bevorderen en bij zal dragen aan een verantwoorde ontwikkeling van het landschap in de toekomst. Het is de bedoeling dat dit rapport zijn plaats zal krijgen in de discussie tussen landbouwvertegenwoordigers, natuurbeheerders en landschapsarchitecten.

Ik wil hier iedereen bedanken die mij op één of andere manier bij dit werk heeft geholpen. Boven al dank ik de heer De Vroome zelf. Deze twee jaar waren zeer inspirerend voor mij. Ik zal trachten in de toekomst mijn bijdrage te leveren aan een goede verzorging van het landschap.

Uit dit onderzoek komt naar voren dat in Drenthe de invloed van Landschapsverzorging en Landschapsbouw groot is geweest in de afgelopen veertig jaar. Het nieuwe in het landschap is één geworden met het oude landschap. Hiervoor is veel werk nodig geweest. De mensen die het meeste profijt hiervan hebben zullen echter amper ervaren dat dat zoveel werk is geweest. Dat zijn de mensen die, als ze in het Drentse landschap zijn, denken: "Gut, wat is het aardig hier."

Henk van Blerck

Hoofdstuk 1. Inleiding

- 1.1. Kader waarin dit project plaatsvond
- 1.2. Doel van het project
- 1.3. Karakter van deze studie
- 1.4. Probleemstelling en onderzoeksvragen
- 1.5. Gebruikte theorie en begrippen
- 1.6. Werkwijze
- 1.7. Opzet van dit document

1.1. Kader waarin dit project plaatsvond

Dit project is onderdeel van de groep projecten met als gemeenschappelijk thema: Theorie en praktijk van de landschapsbouw. In deze projecten vindt documentatie en analyse plaats van opvattingen en werkwijzen binnen landschapsbouw, en van de resultaten van landschapsbouw. Hierbij komt het landschapsbouwkundig werk aan de orde dat in de polders, in het Deltagebied, in stedelijke gebieden, in het kader van ruilverkavelingen, in het kader van de landschappelijke begeleiding van rijkswegen en -kanalen verricht is. Doel van deze projecten is het verzamelen van materiaal dat een basis moet vormen voor een theoretisch kader ten behoeve van de praktijk.

In die praktijk ontbreekt meestal de mogelijkheid om van ervaringen, vaak door individuën opgedaan, te leren. Daarom is, naast het analyseren van plantekeningen en het uiteindelijke resultaat van plannen in het landschap, het interviewen van die individuen een belangrijke basis voor deze onderzoeksprojecten. In het onderhavige onderzoek staat het werk van ing. H.W. de Vroome centraal.

Het moge duidelijk zijn dat in de praktijk van landschaps-verzorging en landschapsbouw een ruime ervaring is opgedaan. Dit project kan er toe bijdragen dat die opgedane kennis niet verdwijnt op het moment dat de personen die die kennis hebben ontwikkeld de pensioengerechtigde leeftijd bereiken. De ontwikkeling van een theorie voor landschapsbouw moet mede gebaseerd zijn op die praktijk-ervaring: het wiel hoeft niet altijd opnieuw uitgevonden te worden.

1.2. Doel van het project

Dit project heeft als doel het werk en de opvattingen te beschrijven van H.W. de Vroome. De Vroome was van 1948 tot 1984 medewerker van de Afdeling Landschapsverzorging, later het dienstvak Landschapsbouw, van het Staatsbosbeheer. Hij heeft een belangrijke invloed gehad op de manier waarop het landschap van Drenthe zich heeft ontwikkeld. Aan de hand van uitgevoerde plannen wordt getracht te beschrijven welke aspecten hierbij een rol speelden en welke ontwikkeling zich in de loop der tijd heeft voorgedaan in zijn vakuitoefening.

1.3. Karakter van deze studie

Er kunnen verschillende vormen van onderzoek worden onderscheiden. In het Engels zijn er ook twee woorden voor het Nederlandse woord onderzoek: investigation en research. Het hangt van het onderwerp van studie af welke vorm van onderzoek geschikt is.

In het "research-onderzoek" wil men kennis vergaren door middel van experimenten waarin een aspect of onderdeel van de werkelijkheid wordt nagebootst. Die experimenten moeten een hypothese over hoe de werkelijkheid in elkaar zit toetsen. Is de uitkomst van het experiment een bevestiging van die hypothese en is het experiment herhaalbaar met dezelfde uitkomst dan wordt de hypothese verheven tot kennis over de werkelijkheid.

In het "investigate-onderzoek" gaat men meer op een beschouwende manier te werk. Men verzamelt allerlei informatie over een onderwerp en probeert daar verbanden in te ontdekken. Het is niet zozeer gericht op kennis over delen van het totaal maar meer op inzicht in het geheel. In de Nederlandse taal is het onderscheid tussen die twee soorten onderzoek heel onduidelijk. Het inzicht van een vakman wordt bijvoorbeeld omschreven met het woord ambachtskennis.

Het zal duidelijk zijn dat beide soorten onderzoek andere methodieken, instrumentaria en beoordelingscriteria met zich mee brengen. Het verzamelen van informatie over iemand's ambachtskennis en het inzichtelijk maken van zijn of haar vakmanschap is een onderwerp dat niet op een "research-manier" benaderd kan worden. Het onderwerp van deze studie over het werk en de opvattingen van een landschapsarchitect is er zo een. In dit project is daarom voor een beschouwende onderzoeksvorm gekozen.

1.4. Probleemstelling en onderzoeksvragen

De probleemstelling voor dit onderzoek is als volgt:

Hoe heeft H.W. de Vroome vorm gegeven aan het landschap van Drenthe?

Wat zijn de opvattingen van H.W. de Vroome en hoe is zijn werk als landschapsbouwer te karakteriseren?

1.5. Gebruikte theorie en begrippen

Voordat men op speurtocht gaat naar de opvattingen en het werk van iemand die aan het landschap heeft vorm gegeven moet men eerst weten wat de begrippen vorm en landschap inhouden. Vandaar dat in dit hoofdstuk wordt ingegaan op een aantal begrippen.

Landschap

Dat is geen eenduidig begrip. Sommigen denken bij het woord landschap zelfs eerst aan een bepaald genre in de schilderkunst. Het schilderen van een landschap levert immers een beeld van een landschap op dat ook weer een landschap wordt genoemd, maar dat is dan een twee-dimensionaal iets, terwijl je door het landschap waar een landschapsarchitect zich mee bezig houdt heen kunt lopen. Je kunt ín dat landschap zijn.

Als men het over het landschap heeft waar de landschapsarchitect aan vorm geeft, zijn er nog heel veel visies mogelijk op het landschap en wat haar aard is. Later in deze paragraaf komen drie houdingen op de natuur aan de orde. Daar blijken ook verschillende visies op de aard van het landschap uit te volgen.

In sommige visies heeft de nadruk dat het landschap de belevingswereld van mensen is. In andere visies is het landschap een verzameling van produktiefactoren. In weer andere visies is het landschap een ecologisch, of bio-energetisch systeem.

Het landschap is in ieder geval in ontwikkeling en is altijd in ontwikkeling geweest. Die ontwikkeling vindt plaats door processen in de abiotische onderdelen van het landschap, door biotische processen en door processen in de manier waarop mensen in een samenleving met hun omgeving omgaan.

De processen in het niet-levende deel van onze wereld spelen vaak over een lange tijd, zoals de geologische processen tijdens de ijstijden. De stuwwallen ontstonden bijvoorbeeld doordat gigantische gletsjers vanuit het noorden langzaam over ons land schoven. De stuwwallen en valleien, resten van de uitschuring en opstuwning door die enorme hoeveelheid ijs, zijn zoveel duizenden jaren later structurerende elementen in het landschap. Rivieren verleggen steeds weer hun loop en in een proces van vele eeuwen ontstaat een estuarium als het westelijke deel van ons land. Processen als bodemvorming en veenvorming beslaan vele mensenlevens. En al die tijd zoekt het water

Voor verschillende definities van landschap wordt verwezen naar:
Vroom, M.J., 1977.
Waarneming en gedrag van mensen in samenhang met het ruimtelijk ontwerpen. Wageningen: Afdeling landschapsarchitectuur van de Landbouwhogeschool. Blz. 35-44.
Lemaire, T., 1970.
Filosofie van het landschap., Bilthoven: Ambo.
Zonneveld, J.I.S., Levend land. 1987.
Utrecht / Antwerpen: Bohn, Scheltema & Holkema. blz. 1-11.
Blerck, H.J.J.C.M. van, 1984.
Landschapsarchitectuur en grondhouding. Wageningen/ afdeling psychologie van de Landbouwhogeschool.

een weg over het land, in de bodem en door de diepe ondergrond.

De processen in de levende delen van de wereld passen zich aan aan die processen in de niet-levende delen van onze wereld. Daarnaast passen de biotische processen zich aan aan de manier waarop mensen de grond gebruiken. Mensen beïnvloeden door de manier waarop ze de grond gebruiken de voorwaarden waaronder planten en dieren in onderlinge samenhang kunnen leven. Mensen kunnen zelfs bouwen aan ontwikkeling van natuur. Ze kunnen ervoor zorgen dat naast plekken in het landschap die met name op productie en distributie van consumptiegoederen gericht zijn, ook plaatsen in het landschap gereserveerd worden waar de natuur meer de ruimte krijgt om haar eigen gang te gaan.

Mensen willen overleven. De voorwaarden daarvoor vinden ze in het landschap, of ze zorgen ervoor dat die voorwaarden in het landschap verwezenlijkt worden. In verschillende culturen, met verschillende technologische ontwikkeling en verschillende ethiek, grijpen mensen op een andere manier in hun omgeving in. Te zamen met de reeds aanwezige verschillen in het landschap levert dat zich verschillend ontwikkelende landschappen op. Om de kost te verdienen nemen mensen hun omgeving in cultuur. Dit gebeurt in een bepaalde samenlevingsorganisatie. Het is een deel van de aard van het landschap dat de ontwikkeling ervan bepaald wordt door de manier waarop mensen in hun maatschappelijke organisatie met hun omgeving omgaan.

Vorm

Het woord "vorm" is een moeilijk begrip. Vaak denkt men in eerste instantie alleen aan iets als een cirkel, een vierkant of een bol. Maar een muziekstuk heeft ook een vorm en een idee kan ook vorm krijgen.

Bij nadere beschouwing kunnen drie aspecten aan een vorm worden onderscheiden. Ten eerste dat deel van een object dat direct met de zintuigen wordt waargenomen. Ten tweede is de aard van het materiaal waaruit het object bestaat een belangrijk aspect van de vorm van dat object. Het derde aspect is de band die de waarnemer met het object heeft.

Vormgeven

Aan de manier waarop een vorm ervaren wordt zitten dus drie aspecten. Ergens vorm aan geven is nog iets heel

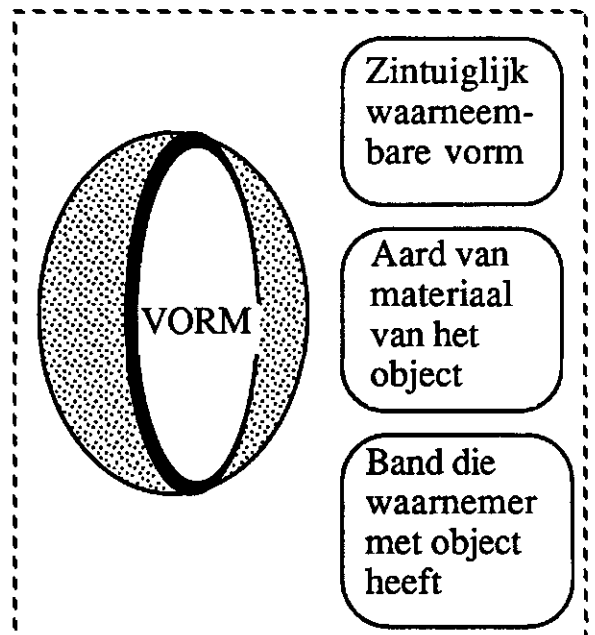
anders. Aan het begin van een vormgevingsproces is die vorm er nog niet. Maar aan de hand van de drie aspecten die aan een vorm kunnen worden onderscheiden kan wel een indruk gegeven worden over de manier waarop een vormgevingsproces verloopt.

De vormgever probeert allereerst duidelijk te krijgen wat hij of zij vorm moet geven. Wat is het idee dat vorm gegeven moet worden? Is het een kast waar dingen in opgeborgen moeten worden en die tevens in het interieur moet passen? Of is het een ideaal, bijvoorbeeld het recht voor iedere mens om zich naar eigen geweten te ont-plooien? Of is het een landschap dat op een verantwoorde manier een vorm moet krijgen die geschikt is voor deze tijd?

Dit idee dat vorm gegeven moet worden is te vergelijken met het derde aspect van de vorm: de band die de waarnemer met het object heeft. De waarnemer ervaart dit aspect van een vorm, terwijl de vormgever er juist voor wil zorgen dat dit aspect een vorm krijgt.

Als men een idee wil vormgeven moet men rekening houden met de aard van het materiaal waar men mee werkt. De aard van het materiaal bepaalt de manier waarop een vorm wordt waargenomen en het stelt voorwaarden aan de wijze waarop er met dat materiaal vorm gegeven kan worden. Met iedere soort verf moet je weer anders werken. Met klei ga je anders om dan met steen of met was of met brons. Met gewapend beton bouw je anders dan met bakstenen. Een choreograaf moet rekening houden met de bewegingen die dansers kunnen maken en met het feit dat het mensen zijn die gevoelens hebben. De aard van het materiaal waaruit een landschap bestaat is net als in een choreografie een heel bijzondere. Voor een groot deel leeft dit materiaal en er leven mensen in.

Als derde aspect van het vormgeven is te onderscheiden : de concrete middelen die een vormgever tot beschikking heeft. Met kleurvlakken en lijnen in een compositie op het doek maakt men een schilderij. Door het combineren van verticale vlakken (muren) met horizontale, of schuine vlakken (vloeren en daken), waarin ruimte voor deuren is opengelaten en trappen zijn gemaakt, geeft men concreet vorm aan een huis. Met de opeenvolging van bewegingen maakt men een choreografie.

De aspecten van "vorm" en "vormgeven".

Ontwerpen

Het is belangrijk in een studie als deze dat van begrippen die voor velen synoniemen lijken te zijn duidelijk wordt omschreven hoe ze in de betreffende studie zijn gebruikt.

Voorbeelden van schijnbare synoniemen zijn de begrippen vormgeven en ontwerpen. In deze studie worden die begrippen alle twee gebruikt. Vormgeven is hiervoor reeds omschreven. Onder ontwerpen wordt het proces verstaan waarin gezocht wordt naar de vorm. Het is een proces dat bestaat uit intuïtief "vallen en opstaan" gecombineerd met logisch redeneren, programma's van eisen duidelijk maken en kijken wat daaruit volgt voor de uiteindelijke vorm. Het resultaat van dat zoeken is een ontwerp. Een ontwerp is een bewust vormgegeven object.

Architectuur

Van Dale geeft vier betekenissen van het woord architectuur. Ten eerste is het "bouwkunst, de kunst en de leer van het ontwerpen en uitvoeren van bouwwerken". Dit betreft dus het handelend, bouwend bezig zijn van mensen. Men denkt dan meestal alleen aan gebouwen, huizen of kerken enz., maar voor landschapsarchitecten is het landschap ook een bouwwerk.

Ten tweede is architectuur een bouwstijl, een wijze van bouwen vanuit bepaalde karakteristieke principes die va-ker wordt toegepast. Ten derde betekent het "bouw, constructie". Ten vierde kan men er het "bouwsel, bouwwerk" zelf mee bedoelen.

Van Dale noemt niet de ruimtelijkheid van architectuur. Over het algemeen verstaat men er echter toch het ruimtelijk bouwen onder.

De architectuur van een landschap

Wanneer in deze studie het begrip "architectuur van een landschap" wordt gebruikt, dan wordt hiermee bedoeld op de constructie van het landschap. De manier waarop het landschap ruimtelijk is opgebouwd.

Vormgeven aan een landschap: landschapsarchitectuur

Bij het gebruik van het begrip "landschapsarchitectuur" wordt met name bedoeld op het handelend, ontwerpend bezig zijn met het landschap. Het is bewust werken aan een bepaalde ruimtelijke opbouw. Landschapsarchitectuur wordt in deze studie omschreven als de concrete compositie van landschapselementen in de ruimte.

Landschap is een bijzonder object om vorm te geven. Het vormgeven aan een landschap is zeer complex. Het is anders dan het maken van een schilderij of het maken van een beeld uit steen of in brons. Tenminste in die zin dat er veel meer zaken zijn waar de vormgever niet als enige invloed op heeft. Het vormgeven aan een landschap is deel van een maatschappelijk proces. In dat proces spelen vele mensen, instanties en belangen een rol. De landschaps-architect is hierdoor sterk gebonden wat betreft middelen om zijn ideeën vorm te geven. In dit maatschappelijk proces zijn regels en wetten ontwikkeld waarin het werk van een landschapsarchitect een wettelijke basis en bescherming vindt.

De aard van het landschap als materiaal om mee vorm te geven is daarnaast bijzonder omdat het landschap natuurlijke aspecten heeft. Hierover meer bij de behandeling van het begrip "natuur".

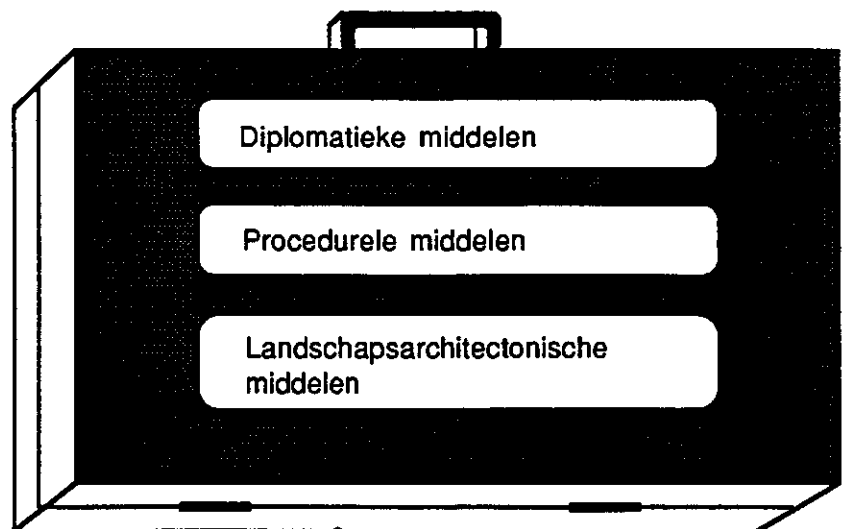
Middelen om vorm aan het landschap te geven

Als concrete vormgevingsmiddelen worden in deze studie onderscheiden: diplomatieke middelen, procedurele mid-delen en landschapsarchitectonische middelen. Dit is wellicht niet voor iedereen zo'n logisch rijtje, maar het volgt uit de visie van De Vroome op de aard van het landschap. Hierover meer in hoofdstuk 2.

Diplomatieke middelen

Met onderhandelen, praten, discussiëren, voorlichting geven en contacten onderhouden kan men invloed uitoefenen op de ontwikkeling van het landschap. Al was het maar om goede voorwaarden te stimuleren door "goodwill" of om begrip te kweken.

De koffer met middelen die de landschapsarchitect ter beschikking staan om aan landschapsbouw te doen.

Procedurele middelen

Veranderingen in het landschap zijn vaak het gevolg van processen in de maatschappij. De manier waarop die veranderingen plaatsvinden wordt geregeld in procedures. Om invloed te kunnen hebben op de veranderingen in het landschap is het vaak nodig dat de mogelijkheden tot beïnvloeding in de procedures zijn vastgelegd. Hiervoor zijn wetten nodig en principe-uitspraken van instanties die een rol spelen in de procedures.

Landschapsarchitectonische middelen

De eerder besproken middelen zijn niet typerend voor het werk van een landschapsbouwer. Die middelen zijn wel heel belangrijk maar ook in andere beroepen zijn procedurele middelen en diplomatie nodig. Waar een landschapsbouwer zich door onderscheidt is dat hij of zij architectonisch met het landschap omgaat. Een landschapsbouwer wil een ruimtelijk geheel maken. Een landschapsarchitect kan een beeld scheppen van een landschap dat er nog niet zo is, maar er wel kan komen, een beeld van hoe een landschap kan veranderen. Zo kan een vernieuwd landschap ontstaan met, ondanks allerlei ingrepen in het bestaande landschap, een eigen identiteit, waarin mensen hun plek en hun weg kunnen vinden. Hiervoor is een duidelijke ruimtelijke samenhang nodig tussen allerlei plekken met een eigen uiterlijk.

Wat zijn nu de ruimtelijke middelen om dat ruimtelijk geheel mee vorm te geven? Dat kunnen allerlei beplantingen zijn, maar ook bebouwingen als boerderijen. Dat kunnen de wegen zijn maar ook de waterlopen. Dat kunnen allerlei elementen zijn die reeds in het landschap aanwezig zijn zoals geomorfologische gegevens, maar ook cultuurhistorische en natuurhistorische relictten.

Natuur

*Zie Boerwinkel, H.W.J.,
1986. Cultuur,
psychologie,
omgevings-vormgeving en
zelfoverstijging.
Wageningen: Boerwinkel,
436 p..

In de omgevingspsychologie en de cultuurpsychologie* worden vaak drie houdingen van mensen ten opzichte van de natuur onderscheiden. Vanuit die houdingen kijkt men ook tegen de natuur in het landschap aan. In de eerste houding wordt natuur gezien als iets oppermachtigs. Met zo'n houding voelt men zich overgeleverd aan de wille-keur van de krachten in de natuur.

Een tweede houding ten opzichte van de natuur is dat men de natuur ziet als analyseerbare en volledig beheersbare processen in de omgeving. Die omgeving is er om gebruikt te worden. Hiertoe kunnen natuurlijke processen nuttig

gemaakt worden door ze naar eigen inzicht te sturen. Het enige wat er, gezien vanuit deze houding, nodig is is genoeg kennis over die natuurlijke processen.

Er wordt ook nog een derde houding onderscheiden. Deze houding is gebaseerd op het uitgangspunt dat de natuur nooit volledig analyseerbaar is. En wel om twee redenen. Ten eerste is die natuur oneindig ingewikkeld, zodat nooit alle kennis te verzamelen is. Ten tweede omdat het toeval in de natuur op ieder moment in de processen een onvoorspelbaarheid inbrengt.

Tegelijkertijd ziet men in dat men wel de natuur kan beïnvloeden en zelfs vernietigen. Men gelooft daarbij dat vernietiging van de natuur ook vernietiging van het eigen leven betekent. Hieruit volgt een verantwoordelijkheidsgevoel voor de natuur.

De houding van de vormgever ten opzichte van de natuur kan sterk bepalend zijn voor de manier waarop hij of zij het vormgeven aan het landschap benadert.

1.6. Werkwijze in het onderzoek

In dit project zijn de opvattingen en het werk van een landschapsbouwer in beschouwing genomen. In deze studie wordt landschapsbouw gezien als een vormgevende activiteit. Kenmerkend voor deze studie is daarom dat het vormgeven centraal staat. Niet alleen de concrete resultaten zijn daarom onderzoeksobject geweest, maar met name ook de achterliggende opvattingen en de werkwijze van de ontwerper. Dit is de reden dat interviews met de vormgever belangrijk zijn in de onderzoeksmethodiek die in dit project is toegepast.* Dit geldt met name voor het deel dat ingaat op de opvattingen van De Vroome.

Gekoppeld aan de interviews maar zoveel mogelijk vanuit een onafhankelijke positie werd een aanpak voor de plananalyses ontwikkeld. Deze aanpak is gebaseerd op de theorie en begrippen die in §1.5. van deze beschouwing werden toegelicht. Bij de analyses van plannen zijn literatuur, landschapsanalyse, plankaarten en het landschap zelf de bronnen.

In een studie als deze is het beter niet te spreken van conclusies uit het onderzoek. Beter is het duidelijk de bevindingen van deze beschouwing onder woorden te brengen en aanzetten te geven voor een voortgaande discussie over het vakgebied landschapsbouw.

*Dit betekent niet dat de persoon van H.W. de Vroome onderwerp van studie is, maar zijn werk als medewerker van Landschapsbouw.

1.7. Opzet van deze beschouwing

a. Inleiding

Inleidend hoofdstuk over het kader waarin het onderzoek plaatsvond, het doel van het project, de probleemstelling en onderzoeksvragen, verduidelijking van de gebruikte begrippen en theorie, werkwijze en opzet van het document.

b. Opvattingen

In Hoofdstuk 2 volgt een beschrijving van de filosofische uitgangspunten van De Vroome, zijn visie op het landschap en de middelen die hij wil gebruiken. Deze beschrijving is gemaakt op grond van een persoonlijke indruk verkregen uit gesprekken met De Vroome. Ze vormt een inleiding voor de plananalyses.

c. Werk

In de hoofdstukken 3, 4, 5 en 6 komt het werk van De Vroome aan de orde. Hoofdstuk 3 geeft een indruk van waar hij aan heeft gewerkt en wanneer. Tevens wordt een korte toelichting op het landschap van Drenthe gegeven. In dat hoofdstuk wordt tevens de motivatie gegeven voor de keuze van de drie landinrichtingsprojecten die in de drie daarop volgende hoofdstukken worden behandeld.

d. Bevindingen in het project

In hoofdstuk 7 komt aan de orde wat op grond van het verkregen inzicht in de opvattingen en de analyses van plannen geconcludeerd kan worden over de wijze waarop De Vroome aan landschapsbouw heeft gedaan.

e. Vervolg

Als afsluiting wordt de huidige praktijk van landschapsbouw ter discussie gesteld naar aanleiding van de bevindingen in dit onderzoek.

Aan deze beschouwing zijn ook enkele bijlages toegevoegd: een lijst van projecten, een lijst van publikaties, een literatuurlijst, een samenvatting en een summary.

Hoofdstuk 2. Opvattingen van H.W. de Vroome

"Het is een groot gegeven dat je dit werk mag doen. Dat je betrokken bent bij het landschap. Het is een prachtig vak. Je werkt met levende materialen en je ziet resultaten. Je bent maatschappelijk bezig want na een paar jaar geniet men er van. Je kunt met levend materiaal inhoud geven aan wat onze dagelijkse omgeving is, het milieu waarin wij leven, werken, genieten. Benijdenswaardig toch?"

2.1. Inleiding

2.2. Filosofie en visie op het landschap

- Visie op het landschap: het landschap is een verhaal
- Natuurbeleving en overwegingen over de ecologie van het landschap
- Fascinatie voor de historie van het cultuurlandschap
- Onzekerheid
- Terughoudendheid
- Verfijning, zorg
- Meedenken met de ingreep
- "Omgaan met landschap is omgaan met mensen."
- Recreatie
- "Lelijk is als alles op alles gaat lijken."

2.3. Middelen

2.1. Inleiding

In deze studie worden als uitgangspunten voor het vormgeven aan het landschap in het kader van landschapsbouw onderscheiden:

- filosofische overwegingen en de visie op het landschap
- de middelen die de vormgever wil gebruiken

2.2. Filosofie en visie op het landschap

Iemands ideeën beschrijven is erg moeilijk. Het gevaar is groot dat je gaat "hinein interpreteren" of dat je je laat verleiden tot projectie van je eigen ideeën. De ideeën beschrijven van iemand die veel ouder is en veel meer levenservaring en vakkennis heeft is daarbij nog eens een extra hachelijke zaak.

Daarom is in dit project aan dit deel van het onderzoek veel aandacht besteed. Door een intensief contact tijdens een twintigtal interviews, waarvan de meeste in het veld, is een redelijk beeld* ontstaan van de opvattingen van De Vroome. Aan de hand van een aantal thema's wordt een indruk gegeven van De Vroome's ideeën.

Visie op landschap: het landschap is een verhaal

In de visie van De Vroome is het landschap in de eerste plaats de belevingswereld van mensen. Het landschap is een verhaal. Een landschap kun je lezen, je kunt er naar luisteren, je kunt een landschap ervaren. Je kunt er wijsheid door opdoen. Mensen hebben er vroeger sporen van wijsheid of onwijsheid achtergelaten. De oude cultuurlandschappen kunnen bij aandachtige lezing een diepgang bevatten zoals de tragedies van Shakespeare. Als je er goed naar luistert is een landschap een symfonie. In deze visie kan een landschap ook ontluisterd* worden. Dit klinkt wellicht erg zweverig, maar de beleving van hun omgeving door mensen is een psychologisch proces. En de psyche van mensen werkt niet volgens de wetten van de Aristotelianse logica.

Het landschap is voor De Vroome een verhaal. Dat verhaal begint bij de woonplaatsen van mensen en gaat van daaruit hun omgeving in. Aan een landschap vormgeven is in de visie van De Vroome: in de samenhang van elementen van het landschap een verhaal vertellen aan de mensen die in dit landschap zijn en zich bewegen.

*Door De Vroome zelf en door enkele van zijn medewerkers wordt beaamd dat in deze beschouwing op een aanvaardbare wijze een indruk van zijn opvattingen wordt gegeven.

"Ja, het landschap is voor mij een verhaal., een levend verhaal. Je moet uitkijken dat het leven niet uit het landschap gaat onder het ijskoude mes van de analyse. We hebben het gehad over punt- en lijnvormige elementen en meer vakjargon. Als je het landschap zo benadert wordt je betrokkenheid ermee twijfelachtig."

* In allerlei plantoelichtingen (bijvoorbeeld in het rapport voor de ruilverkaveling Vledder) komen termen als "ontluisterde landschappen" voor.

"In het landschap moet je kunnen zien waar iets aan de hand is."

De Vroome ziet het landschap als iets dat in ontwikkeling is en altijd in ontwikkeling is geweest. Dat die ontwikkeling verder gaat en verder moet gaan betekent voor hem echter niet dat je dan alles maar op elke manier kunt doen in het landschap. Er zijn goede en slechte manieren om met het landschap om te gaan. Het verhaal van het landschap moet in iedere tijd opnieuw verteld worden, maar blijft in grote lijnen hetzelfde verhaal. Hij heeft het over de essentie van een landschap, over de essentiële structuren in het landschap. Die essentie uit zich in de ruimtelijke samenhang van de elementen van het landschap. Bij de essentie van een hoogveenlandschap hoort een enorme openheid over het veen. Bij de essentie van een esdorpenlandschap hoort een afwisseling in besloten woongebieden met omsloten grotere ruimten in de buurt en grote openheid in heideveldruimten of veldontginningsruimten. Zo heeft ieder landschap een andere essentie. Door middel van het componeren van de elementen in een bepaalde samenhang in de ruimte, of door het renoveren van een bestaande compositie, kan de essentie van een landschap "leesbaar" blijven in de belevingswereld van mensen. Waarschijnlijk is dat voor De Vroome landschapsarchitectuur.

Natuurbeleving, overwegingen over de ecologie van het landschap

Maar het landschap is wel een bijzonder verhaal. Het landschap en de mensen erin worden volgens De Vroome door de natuur overkoepeld. Het landschap is namelijk een natuurlijk geheel. Het landschap wordt door De Vroome in de eerste plaats gezien als de "natuurruimte". En wel in de zin die Cleijndert er aan gaf, "...d.w.z ruimte, waar men ademhaalt, dieper en voller dan op de straatstenen tussen de huizenrijen mogelijk is" (Cleijndert, 1925, blz.83). Het landschap is in De Vroome's visie de fysieke verschijningsvorm van die natuurruimte. Dat landschap moet je daarom ook als een samenhangend geheel behandelen. Dat is voorwaarde voor het verder groeien van het landschap als één natuurlijk geheel. De plannen voor verschillende gebieden moeten op elkaar aansluiten. Ze moeten deel zijn van één groot totaalplan voor het hele landschap. De Vroome had daarom een landschapsstruc-tuurplan voor Drenthe in zijn hoofd tijdens zijn verschillende werkzaamheden in die provincie. In een volgend hoofdstuk wordt dit als het concept van De Vroome toegelicht.

"Ecologie is de zorg voor speciale situaties waar werelden elkaar ontmoeten, kijken wat er in de omgeving groeit, hoe het historisch gegroeid is en dat vertalen in de praktijk."

*Hendrik Cleijndert Azn kwam gefortuneerd terug uit Indië. Hij was te jong om niets te doen. Thijsse heeft hem aangezet om zich te gaan inzetten voor de natuurbescherming. Dit heeft hij met verve gedaan. Hij leverde zijn bijdrage aan de natuurbescherming als diplomaat en als filosoof. Zie: Gorter, H.P., Ruimte voor natuur. Blz.287- 288. Vereniging tot behoud van Natuurmonumenten, 's-Graveland,1986.

In het landschap kun je door het met liefde bestuderen, beluisteren en lezen ervan inzicht krijgen in levende processen. Van die levende processen zijn mensen als levende wezens afhankelijk. Het is dus van levensbelang dat mensen zo verantwoord mogelijk met die levende processen omgaan. Daarbij moeten ze terughoudend zijn met hun ingrepen in dat landschap. De natuurlijke systemen in het landschap herstellen zich langzaam van een misser door mensen. En wie zijn mensen om het recht te hebben om de natuur naar hun hand te zetten op een manier die onnodig ingrijpend is.

Bepalend voor de manier waarop De Vroome zijn beroep heeft uitgeoefend is de manier waarop hij natuur beleeft. Natuur is voor hem allesomvattend. Mensen kunnen de natuur sterk beïnvloeden, en daaruit volgt een zware verantwoordelijkheid van mensen voor de natuur, maar steeds zal de natuur zijn weg weer vinden. Dit is bepalend voor De Vroome's visie op de ecologie van het landschap.

Het onderzoeksveld van de landschapsecologie heeft in de laatste 20 jaar een sterke groei gekend. Veel kennis over hoe soorten in ecosystemen reageren is in die tijd verzameld. Maar uit die kennis volgt niet meteen ook een ecologisch inzicht in het landschap. Dat inzicht heb je nodig voor je een plan kunt maken voor de ontwikkeling van het landschap als geheel. Veel ervaring is waarschijnlijk nodig om op een zo verantwoord mogelijke manier veranderingen in het grondgebruik een plaats te geven in het landschap. Daarvoor moet je waarschijnlijk jarenlang in het landschap zijn, zien hoe het landschap zich ontwikkelt en zien wat de uitwerking is van bepaalde ingrepen.

De pioniers van de landschapsverzorging kwamen uit de hoek van de natuurbescherming. Zij waren gedwongen plannen te maken en hebben vanuit een gevoel voor de opbouw van het landschap, voor de essentie ervan en de toen voor handen zijnde plantensociologische kennis een ontwerpvisie ontwikkeld die rekening houdt met de ecologie van het landschap.

Kenmerkend voor die visie is dat wel wordt onderkend dat de natuur zich volgens bepaalde successiereksen ontwikkelt, maar dat deze alleen achteraf aangetoond kunnen worden. De natuur neemt haar recht en in dat recht zit onvoorspelbaarheid en toeval. De natuur bevat mysterie. En voor dat mysterie moet men eerbied hebben. Naar aanleiding van allerlei factoren kan de natuur zich op

verschillende manieren ontwikkelen. Dit betekent echter niet dat de processen in de natuur volledig gedetermineerd zijn. Er zijn allerlei momenten in die ontwikkelingen waarop dezelfde factoren verschillende uitwerkingen hebben. Het toeval beslist vaak. Met die ontwikkelingen is het vaak als met een dubbeltje op zijn kant. Het kan verschillende kanten opvallen zonder dat je kunt achterhalen waarom. Daarnaast zijn niet alle krachten in de natuur bekend: daarom kan men nooit met alle factoren rekening houden. Daarom blijven natuurlijke ontwikkelingen mysterieuze aspecten houden, al weet je nog zo veel over allerlei deelsystemen binnen de natuur. De ontwerpvisie van De Vroome heeft op die manier een visie op de natuur als uitgangspunt.

Als je met natuur gaat ontwerpen dan moet je in de visie van De Vroome de natuur de ruimte geven en maar afwachten wat er gebeurt. Mensen moeten juist nu die natuur de ruimte geven, omdat tegenwoordig mensen in staat zijn om de natuur in haar ontwikkeling te beïnvloeden op een manier die naar vernietiging van het aardse leven kan leiden. Mensen moeten rekening houden met de natuur omdat mensen "onderdeel zijn van een soort totaalbiotoop"*. Van het voortleven van dat totaalbiotoop zijn mensen afhankelijk. Men moet er voor zorgen dat dat totaalbiotoop van een zo hoog mogelijke kwaliteit is. De achteruitgang in het aantal soorten planten en dieren is volgens De Vroome dan ook niet jammer voor die beestjes en plantjes maar voor de mensen. Het zijn tekens van de manier waarop mensen met hun omgeving omgaan.

*De term totaalbiotoop is opgetekend uit de mond van de heer Hoekstra. Deze was zeer lange tijd De Vroome's adjunct en rechterhand.

De Vroome gaat op een bouwende manier met natuur om. Deze bouwende manier is echter wel vol respect voor die natuur. In de landschapsplannen wordt de natuur alleen in de hoofdstructuur geleid. Daarvoor worden beplantingen aangebracht, daarvoor worden reservaten bepleit en worden landschappen gerenoveerd. Daarbij hoort ook het vrijstellen van gebieden van intensief landbouwkundig gebruik. Bestaande natuurlijke elementen worden opgenomen in die structuur en nieuwe natuurlijke elementen worden aan die structuur gekoppeld. Hierdoor wordt de ontwikkeling van natuur langs een structuur geleid en daarna weer aan het toeval overgelaten. Bij de analyses van de plannen wordt hierop dieper ingegaan.

Fascinatie voor de historie van het oude cultuur-landschap

Een bijna mystieke fascinatie heeft De Vroome voor de historie van het oude cultuurlandschap. Het landschap is voor hem een onuitputtelijke bron van verhalen over de mensen die er vroeger in geleefd hebben. Het landschap vertelt veel maar roept bij nadere bestudering steeds meer vragen op. Hoe leefden die mensen? Hoe ontwikkelden zij de vaak uitgekende manieren waarop de grond werd gebruikt? Wat waren hun beweegredenen, waar geloofden ze in? Zou op deze plek duizenden jaren geleden een verliefd paar in de zon hebben gezeten? Waar komen bepaalde namen vandaan? En wat is de historie van sommige frappante hoogteverschillen in het landschap? Hoe zag Drenthe er uit toen het nog voor het grootste deel uit hei bestond?

De Vroome heeft eerbied voor hetgeen mensen in hun of wijsheid of onwijsheid hebben nagelaten in het landschap. Die eerbied daarvoor wordt nog eens versterkt doordat die nalatenschap door de natuur is opgenomen in een levend geheel: het landschap.

Onzekerheid

Hierop sluit een volgend punt aan dat een belangrijk deel is van de ideeën van De Vroome: onzekerheid. Er is voor hem heel weinig zeker. Hij weet niet precies hoe mensen vroeger leefden en hoe wijs ze waren. Hij weet niet hoe de natuur werkt, hoe al die ecologische relaties precies in het landschap liggen. Daarom is het ook niet zeker wat er in het landschap belangrijk is. Je weet niet wat er allemaal nog voor krachten in onze omgeving werken waar mensen geen weet van hebben: het zou best kunnen dat er kabouters bestaan; de grootsheid van de natuur; de weidsheid van het heelal. Mensen kunnen nooit weten wat de gevolgen zijn van hun handelingen in hun omgeving. Zo is De Vroome iemand met een bijna ongeëvenaard inzicht in de ecologie van het landschap en tegelijkertijd één van de meest onzekere mensen als het over de ontwikkeling van dat landschap gaat.

Terughoudendheid

Vandaar dat De Vroome een grote terughoudendheid wil betrachten en bepleiten als hij meewerkt aan herinrichtingen van delen van het landschap. Hij heeft als uitgangspunt dat je bijna niets hoeft te doen in het beheer van het landschap, dat de natuur zichzelf redt. Vanuit dat

startpunt moet je zeer zorgvuldig het landschap bestuderen en met gevoel dat doen wat er wel moet gebeuren om het landschap te renoveren zodat het verder zichzelf weer kan redden en de natuur haar rechten weer kan nemen. Deze houding past hij toe op het beheer van zowel bestaande als nieuw aan te planten beplantingselementen en op landschapsreservaten. Deze houding is zelfs van toepassing op het hele Drentse landschap.

Op de stelling dat het beste beheer niets doen is zijn uitzonderingen. Voor natuurbeheer, met name waar het gaat om heidevelden, heischrale graslanden, weiden en hooilanden is uiteraard veel beheer nodig, omdat het in feite gaat om cultuurgronden die vroeger een onderdeel uitmaakten van de agrarische bedrijfsvoering.

Verfijning, zorg

Deze terughoudendheid gaat gepaard met een grote zorg voor het zich ontwikkelende landschap en verfijning in de handelingen waarmee in die ontwikkeling wordt ingegrepen. De Vroome kan zich heel kwaad maken als bepaalde ingrepen in het landschap zonder die aandacht en dat gevoel worden uitgevoerd. Men moet in zijn overtuiging zorgvuldig zijn, dus kennis bezitten van het landschap, creatief zijn en ambachtelijk bezig zijn.

Meedenken met ingrepen

Dat betekent echter niet dat De Vroome zich afwijzend en defensief opstelt ten opzichte van ingrepen in het landschap. Hij heeft zich altijd in principe meedenkend opgesteld bij aanpassingen van het landschap. Hij zegt ook dat hij in bepaalde gevallen een voorstander is van ruilverkavelingen of andere renovaties van het landschap. Het gaat hem alleen om de manier waarop die ingrepen in het landschap plaats moeten vinden. Hierin is De Vroome anders dan het prototype van de fanatieke natuurbeschermer, die vaak tegen elk ingrijpen in het landschap is. Hij ziet elke ingreep ook als een mogelijkheid om het landschap ten goede te renoveren, maar dan moet aan de abiotische gegevens als bodem, reliëf en waterhuishouding geen geweld worden aangedaan. De Vroome had graag gezien dat er een speciaal instrument was om een herinrichting van een landschap met als hoofddoelstelling landschapsrenovatie, recreatie en natuurbeheer uit te voeren. Maar dat was er in Nederland nou eenmaal niet. In de ruilverkavelingsprocedures tot nu toe werden landbouw en landschap niet op een milde wijze

"De bouwers van de kathedralen en de schilders in de middeleeuwen bleven naamloos, maar ze waren geïnspireerd en het waren vakmensen! Ze geloofden in hun werk, ook al waren daar generaties mee bezig. Ik wil hiermee niet zeggen dat we terugmoeten naar de middeleeuwen, maar ook in deze tijd is die inspiratie en dat vakmanschap noodzakelijk."

als gelijkwaardige partners behandeld. Naar de mening van De Vroome is dat een vereiste om een goede inrichting van het landschap mogelijk te maken.

"Omgaan met landschap is omgaan met mensen."
Dit is één van de stellingen van De Vroome. Aan deze uitspraak zitten twee kanten.

Ten eerste moet een landschapsarchitect met allerlei mensen om kunnen gaan om begrip en medewerking voor zijn plannen te krijgen. Mensen die het ambtelijk beleid bepalen, mensen in bestuursfuncties, boeren in een ruilverkavelingsgebied, vertegenwoordigers van natuurbeschermingsorganisaties, noem maar op, ze moeten allemaal meewerken anders slaagt een landschapsarchitect er niet in om zijn plannen uitgevoerd te krijgen en op een goede manier beheerd te zien. De Vroome heeft altijd een soort wantrouwen ten opzichte van iedereen die ingrepen in het landschap voorstaat, maar ook met de tegenstander moet je praten om iets te bereiken.

Ten tweede wordt de ontwikkeling van het landschap bepaald door de manier waarop mensen er in leven. Mensen moeten verantwoordelijkheidsgevoel hebben voor hun omgeving. En ze moeten weten hoe het landschap in elkaar zit. Daarom moeten die mensen weet hebben van het leven in het landschap, hoe planten en dieren in het landschap datgene vinden wat ze nodig hebben om te leven. Mensen moeten weten over hoe dat landschap gegroeid is, hoe mensen er vroeger in gewoond hebben en wat je er nu nog van kunt zien. Daarom wil de Vroome altijd zijn verhaal over het landschap aan mensen vertellen. Aan kinderen op een boomplantdag, aan natuurbeschermers op een excursie, aan de gezinnen die het dorp Orvelte bezoeken, aan jonge collega's die later hún verhaal uit moeten dragen, aan lezers van bladen over natuur en landschap. Illustratief in dit verband is het werk dat De Vroome van 1946 tot en met 1948 heeft gedaan voor de toenmalige Contactcommissie voor Natuur- en Landschapsbescherming. Hij is daar in dienst getreden als Propagandist voor de Natuur- en Landschapsbeschermingsgedachte. Ook in latere publikaties klinkt een educatieve houding door. Dat uitdragen van die gedachte is in de ogen van De Vroome dus een belangrijke noodzakelijke taak voor de landschapsarchitect. Tijdens zijn hele loopbaan is dit een belangrijk onderdeel van zijn werkzaamheden geweest.

Uitspraak van De Vroome in de rede op de thema-bijeenkomst, op 25 november 1983, ter gelegenheid van zijn afscheid als landschaps-consulent bij het Staatsbosbeheer. Opgenomen in: Het drentse landschap. Gisteren, vandaag en morgen. Staatsbosbeheer, 1984.

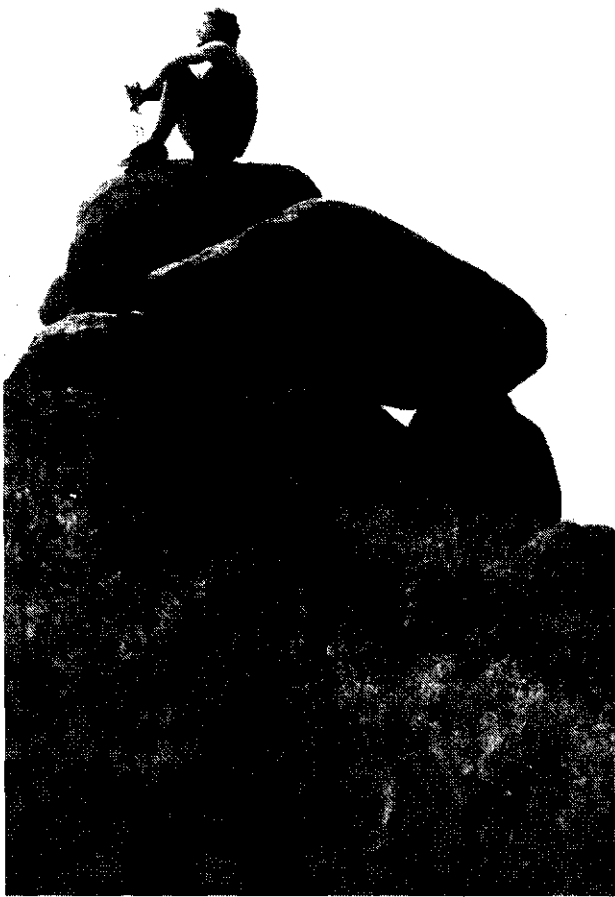
Recreatie

Hiermee in verband staat ook zijn visie op recreatie in het landschap. Het woord recreatie is door H. Cleynert Azn (1880-1958) in Nederland geïntroduceerd. Hij achtte het van levensbelang voor de gezonde ontwikkeling van mensen dat er ruimte was, "natuurruimte", waar mensen "kunnen ademen dieper dan op de straatstenen en tussen huizenblokken mogelijk is". Opvallend is de koppeling die gemaakt werd tussen de bescherming en de beleving van mensen van die natuur.

De Vroome noemt zelf Cleynert Azn als één van zijn inspiratiebronnen. In zijn werk kun je zien dat hij sterke aandacht heeft voor de mogelijkheid om de Natuurruimte te beleven. Met name door het situeren en kortsluiten van rondwandelingen van verschillende lengte vanuit de dorpen. Deze rondwandelingen zijn dan ook nog eens zó door het landschap gelegd dat ze de opbouw van het landschap verduidelijken. Mensen zullen dit volgens De Vroome meestal niet bewust ervaren, maar ze zullen wel denken dat het mooi is in Drenthe en anders dan in andere landschappen.

"Lelijk is als alles op alles gaat lijken."

Dat ieder landschap zijn eigen identiteit heeft of zou moeten hebben is een uitwerking op een hoog schaalnivo van de stelling dat het "lelijk is als alles op alles gaat lijken". Landschapsarchitectuur in deze tijd is voor De Vroome vechten tegen de nivellering die zich in de hele maatschappij van de westerse wereld uit en ook in het landschap is af te lezen. Nivellering van de verschillen binnen en tussen landschappen zorgen ervoor dat het landschap minder identiteit heeft voor mensen. Daardoor zullen ze ook minder verantwoordelijkheid voelen voor dat landschap. Daardoor zal de ontwikkeling van het leven niet beschermd worden door de mensen in het landschap. Daarmee breekt men op den duur de voorwaarden af voor het leven van mensen op deze aarde. En daarmee is het verduidelijken van de opbouw van het landschap door de verschillen in het landschap en de samenhangen erin ervaarbaar te maken heel belangrijk werk voor een propagandist van de Natuur- en Landschaps-beschermingsgedachte.

Recreatie in een oud cultuurlandschap.

"Tenslotte, we geven de moed niet op. Er zal een blijvende dialoog moeten plaats vinden met de landbouwers en ik blijf hopen, óók voor de komende 25 jaar, op een gedifferentieerd landschap waar niet alles op alles gaat lijken. En, een voor mij essentiële toevoeging, dat in zo'n landschap ook plaats blijft voor biologische waarden, zowel in het kader van een rentmeesterschap als zijnde een blijvende bron van inspiratie en levensvreugde voor talloze gebruikers van dat landschap."

De Vroome in een inleiding op de studiedag van het NIROV met als thema: Functiescheiding: de toekomst van het landschap? 23-1-1985

2.3. Middelen

De Vroome wil voor landschapsbouw drie soorten middelen toepassen: diplomatieke middelen, procedurele middelen en landschapsarchitectonische middelen. Op de landschapsarchitectonische middelen wordt hier nader ingegaan.

Landschapsarchitectonische middelen

Diplomatieke en procedurele middelen zijn niet typerend voor het werk van een landschapsbouwer. Die middelen zijn wel heel belangrijk maar ook in andere beroepen zijn procedurele middelen en diplomatie nodig. Waar een landschapsbouwer zich door onderscheidt is dat hij of zij architectonisch met het landschap omgaat. Een landschapsarchitect kan een ruimtelijk geheel maken. Een landschapsarchitect kan een beeld scheppen* van een landschap dat er nog niet zó is, maar er wel kan komen: een beeld van hoe een landschap kan veranderen. Zo kan een vernieuwd landschap ontstaan met, ondanks allerlei ingrepen in het bestaande landschap, een eigen identiteit, waarin mensen zich een weg en een plek kunnen vinden. Hiervoor is een duidelijke ruimtelijke samenhang nodig tussen allerlei plekken met een eigen uiterlijk.

*Wat betreft het architectonisch vormgeven aan het landschap is Nico de Jonge altijd een grote inspiratiebron voor De Vroome geweest.

Wat zijn nu de ruimtelijke middelen om dat ruimtelijk geheel mee vorm te geven? Dat kunnen allerlei beplantingen zijn, maar ook bebouwingen als boerderijen. Dat kunnen de wegen zijn maar ook de waterlopen. Dat kunnen allerlei dingen zijn die reeds in het landschap aanwezig zijn, geomorfologische gegevens, maar ook cultuurhistorische- en natuurhistorische relictten. Hudig (1928)* geeft de volgende indeling in elementen van het landschap:

*Hudig, 1928

A. Het geboomte

B. De wegen

-het profiel: breedte, verharding, berm, wegindeling, sloten, hoogteligging

-beloop

-dijken

-spoorwegen

C. Het water

D. De nederzettingen

E. De architectuur

Op aandringen van De Vroome is in deze studie een andere volgorde aangehouden bij de bespreking van landschaps-plannen. Dit is een volgorde die meer aansluit bij de manier waarop mensen het landschap ervaren. Hij ziet het geboomte bijvoorbeeld als een nadere invulling van de basisgegevens, meer niet.

Allereerst is voor hem "het abiotisch gegeven van de oppervlaktevormen" belangrijk. Ten tweede het biotisch gegeven: hoe ecosystemen reageren op de abiotische gegevens en wat er in het bestaande landschap te vinden is aan oude structuren van die ecosystemen.

Voor de verdere benadering wil hij uitgaan van de wijze van occupatie van het landschap. Hiermee doelt hij waarschijnlijk niet alleen op de occupatie van mensen uit vervlogen tijden, maar ook op hoe mensen in alle tijden het landschap benaderen: vanuit hun woonstee.

Als volgorde stelt hij voor:

A. De vestigingsplaatsen van mensen: de nederzettingen en de boerenerven.

B. De wegen en het wegenpatroon. De wegen verbinden de nederzettingen en zijn nodig voor de ingebruikneming van het landschap en voor de relaties met verder weg gelegen gebieden.

C. Het water als zichtbaar element, vroeger mede bepalend voor het gehele occupatiepatroon.

D. De verdere invulling van de ruimte, zoals de beplantingen.

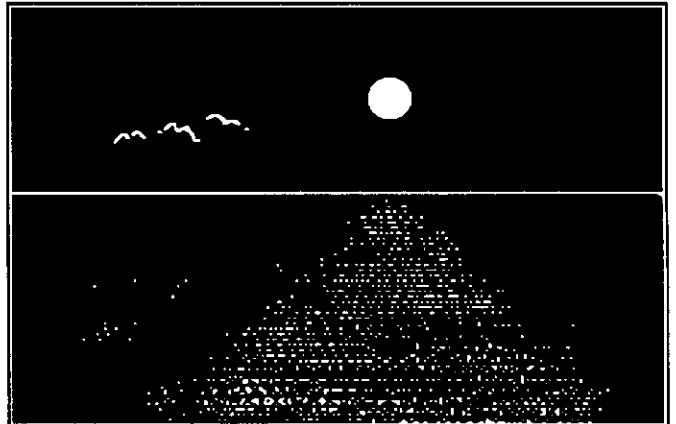
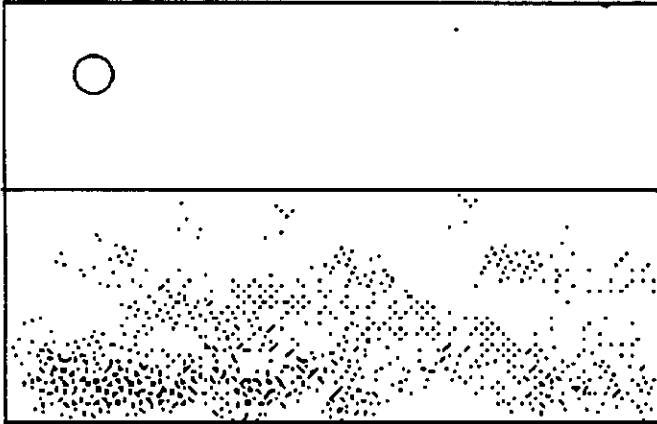
De architectuur heeft naar zijn mening alleen in de stad en in buitenplaatsen een rol gespeeld.

Verder is het feit dat de architectonische opbouw van het landschap niet genoemd wordt een nadeel van de opsomming van elementen zoals Hudig die geeft. Architectuur wordt alleen op de bouwkunst betrokken. Dit terwijl het landschap ook een ruimtelijk geheel is. Daarom zal dit element apart moeten worden bekeken bij de plananalyses.

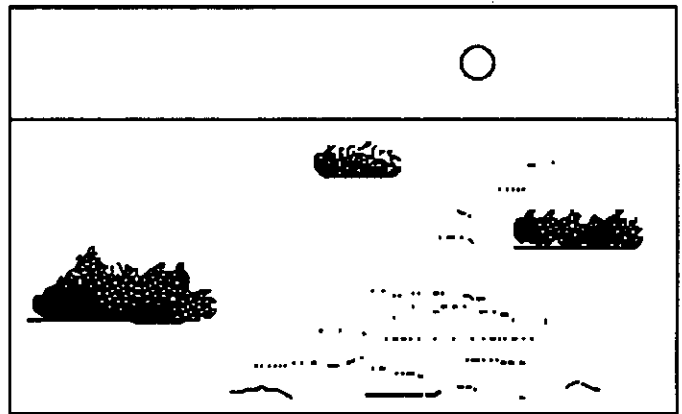
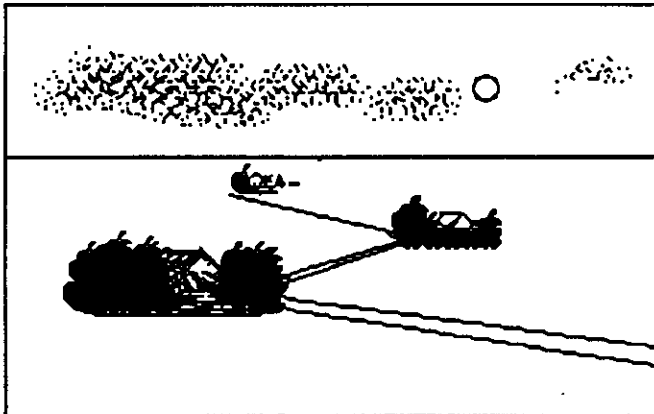
Uitleggen wat architectuur nou eigenlijk is, is meestal geen eenvoudige zaak. Weinig mensen hebben ooit gehoord van landschapsarchitectuur. Uitleggen wat de architectuur van het landschap is is daarom helemaal moeilijk. Wellicht is het aan de hand van een aantal voorbeelden mogelijk hierover iets te verduidelijken.

In de praktijk van de landschapsverzorging zijn een aantal ruimtelijke beelden vaker in het landschap herkend of herkenbaar gemaakt. Hiertoe kunnen worden gerekend: de

onbegrensde ruimte, losse elementen in de onbegrensde ruimte, begrensde ruimtes, gelede ruimte, gedeelde ruimte en de overdekte ruimte.

Voorbeelden van een onbegrensde ruimte zijn de woestijn (links) en de zee (rechts). Maar ze zijn bijv. ook te herkennen in de grote polders, in weidse landschappen van het rivierengebied, in hoogveengebieden of in uitgestrekte heidevelden.

Boerenerven kunnen als losse elementen in de open ruimte gesitueerd zijn. Ze liggen dan als "eilanden van groen" in een zee van open ruimte.

De grote ruimte kan opgedeeld zijn in verschillende ruimtes (links) met "muren" van groen of bebouwing. Ook kan een ruimte geleed worden door transparante schermen van bijvoorbeeld populieren of door grotere losse elementen in die ruimte.

Het geboomte

Aan het geboomte zitten verschillende kanten. De toepassing van bepaalde boom- en struiksoorten in bepaalde verhoudingen, het sortiment, is er één. Plantverbanden en wijze van planten zijn ook belangrijk. Het beheer van het geboomte in het landschap is weer een apart verhaal. Daarnaast kan de architectuur van het landschap, zoals hiervoor al even aan de orde kwam, met geboomte beïnvloed worden. Van verschillende verschijningsvormen van het geboomte worden, in het kort, de architectonische toepassings-mogelijkheden besproken.

Een marke is het gebied dat vanouds in gebruik was van één dorpsgemeenschap.

-Solitaire bomen of kleine groepen bomen. Solitaires zijn gebonden aan plekken in het landschap: een tuintje, een speciale plaats langs een weg, bijvoorbeeld bij een steen of boom op de grens van een marke*. Vaak zijn solitaires ook relictten van oude beplantingen in het landschap, dat kan een restant van een laan zijn, die verder is gekapt, zijn of een relict uit een tijd waarin de grond heel anders door mensen werd gebruikt. Bijvoorbeeld een oude eik in een gebied dat vroeger hei was en later is ontgonnen. De eik die in de hei stond staat nu midden in een landbouwperceel. Typerend voor solitaires is dat ze een historie hebben of sterk gekoppeld zijn aan een plek in de privé-sfeer. Dat is ook de reden dat De Vroome niet vaak solitaires heeft opgenomen in zijn ontwerpen. Een landschapsconsulent draagt zorg voor de vormgeving van de openbare ruimte in het landschap. Tuinen horen daar meestal niet bij en nieuwe relictten kun je niet ontwerpen. Er zijn echter wel bijzondere plekken in de openbare ruimte van het landschap die in een ontwerp door het plaatsen van een solitair extra aandacht kunnen krijgen. Eén linde bij ieder hunebed* bijvoorbeeld.

*De vermaarde archeoloog Van Giffen liet bij ieder hunebed dat hij onderzocht een linde planten.

-Solitaire struiken of kleine groepen struiken. Hiervoor geldt hetzelfde als voor de solitaire bomen.

-Hagen. Vanouds een middel om terreinen mee af te zonderen van hun omgeving. Wanneer de haag hoger is dan ooghoogte is die afzondering sterk. Is die haag lager dan werkt de haag steeds minder afzonderend. Hagen worden ook gebruikt voor decoratie. Hierbij kan men denken aan de barokke tuinen met hun gedraaide figuren van buxus-hagen. Hierbij staat het ruimtevormende aspect van de haag sterk op de achtergrond. Het is zelfs vaak zo dat de haagjes zo laag zijn dat ze totaal geen terreinen van de omgeving afzonderen, maar te beschouwen zijn als een

versiering van de grond, als een tegelvloer of een border van planten.

-Beplantingen van bomenrijen zonder onder-beplanting. Deze kunnen in verschillende verbanden geplant worden, verschillende boomsoorten kunnen gebruikt worden, langs wegen, langs waterlopen, op kavelgrenzen, of op andere plaatsen. Ook kunnen de bomen nog op taluds staan, of in een vlakke berm, die weer allerlei breedtes kan hebben. Het bijzondere van bomenrijen, ten opzichte van hagen of singels, is dat je er onder door kunt lopen. Ze markeren terreinen in het landschap, maken er ruimtes van ten opzichte van de omgeving. De mate waarin ze die ruimtes vormen hangt af van de boomsoort, groei, plantafstand en het plantverband. De openheid of de beslotenheid van de omgeving is natuurlijk ook van belang.

Een veel voorkomend gebruik van de bomenrij is de laan. Behalve voor schoonheid of houtproductie zijn lanen ook vaak gebruikt voor de oriëntatie. Veel landschapsarchitecten gebruiken de laan om het landschap te ordenen door orientatie aan de hand van de lanen die vanuit de omgeving zichtbaar zijn mogelijk te maken.

-Boomweides. Dit zijn grotere terreinen met bomen, meestal van één soort, met gras eronder. In Limburg en België ziet men vaker de boomweides van populieren in gras dat beweid wordt. In Drenthe zijn de brinken een specifiek soort boomweides.

-Bossen. Deze kunnen op verschillende manieren ontstaan zijn. Ze kunnen geplant zijn door mensen voor produktie van hout of in dienst van wandelaars of jagers. Bossen kunnen afhankelijk van de omstandigheden ook op natuurlijke wijze ontstaan. Bossen kunnen uit inheemse en uit niet-inheemse boomsoorten bestaan.

Bossen hebben door hun massa een sterke invloed op de architectuur van een landschap. binnen een bos kunnen weer allerlei ruimtes aanwezig zijn of worden "uitgehakt".

Hoofdstuk 3. Het werk van De Vroome

Verfijning en zorg: de weg over de es van Balloo moest verbreed en geasfalteerd worden ten behoeve van het auto-verkeer. Om de prachtige iepenlaan te sparen is er door landschapsbouw op aangedrongen dat de verbreding zou moeten plaatsvinden door een aanstrating met klinkers langs het asfalt. Op deze manier is het beeld van de weg na de verbreding niet dat van een doorgaande autoweg geworden.

- 3.1. Chronologie
- 3.2. Het werkgebied
- 3.3. Het Drentse landschap
- 3.4. Opzet van de plananalyse
- 3.5. Motivering van de keuze welke plannen geanalyseerd zijn

3.1. Chronologie

Om een indruk te geven van het maatschappelijk kader waarin landschapsbouw plaatsvond en om de plaats van De Vroome daarin te verduidelijken volgt hier een chronologie.

1900-1945

In de loop van deze eeuw is de natuur- en landschapsbescherming een belangrijke stroming in het maatschappelijk leven geworden. Aanvankelijk was het een strijd die slechts door een kleine groep mensen werd gevoerd. Sinds de dertiger jaren mondde hun acties uit in enkele wettelijke bepalingen ter bescherming van natuur en landschap. Natuur en landschap werden toen nog in één adem genoemd.

Tegelijkertijd was er een groep mensen die inzag dat de ordening van allerlei menselijke activiteiten in de ruimte, niet alleen in de steden maar ook op het platteland, planmatig ter hand moest worden genomen. Daarbij moest sterke aandacht zijn voor schoonheid maar zeker ook voor functionaliteit.

Aanvankelijk beperkten de natuur- en landschapsbeschermers zich tot het veiligstellen van belangrijke natuurrijke gebieden. Dit bereikte men door aankoop uit particuliere fondsen, of door een actieve politieke lobby te voeren. Hierdoor werd het rijk steeds meer een verantwoordelijke instantie voor natuur- en landschapsbescherming. Het Staatsbosbeheer werd de overheidsdienst waar de overheidszorg voor natuur en landschap werd ondergebracht.

In de dertiger jaren werd het een groeiend aantal natuur- en landschapsbeschermers duidelijk dat het behoud van slechts enkele reservaten van natuurruimte op de lange termijn niet tot resultaat zou leiden. Men vond dat men niet alleen afwijzend moest staan tegenover de grote ontwikkelingen in het landschap. De woeste gronden werden in heel Nederland namelijk ontgonnen en gedeeltelijk bebost. Het aantal ruilverkavelingen nam toe en ingrepen als ontwatering en ontsluiting werden meer omvattend.

1946

Na een opleiding aan de tuinbouwschool in Frederiksoord en enkele jaren werkzaam geweest te zijn als tuinarchitect bij een Rotterdams hoveniersbedrijf trad H.W. de Vroome,

"Hoewel Westhoff mij niet de eerste beginselen van landschapsarchitectuur bijbracht was hij wel mijn eerste leermeester. Met zijn grote eruditie wees hij mij niet alleen op de betekenis en de noodzaak van natuurbehoud, maar heeft hij in velerlei opzicht aan mijn vorming bijgedragen. Hij attendeerde mij toen bijvoorbeeld al op belangrijke boeken die in de boekhandel verkrijgbaar waren zoals de nu wel bekende maar toen "vergeten" schrijfster Carry van Bruggen. Vandaar dat haar Prometheus nog steeds in mijn boekenkast prijkt."

in 1946, in dienst van de Contactcommissie voor Natuur- en Landschapsbescherming als "propagandist voor de natuurbeschermingsgedachte". De Contactcommissie had toen onderdak gekregen in het gebouw van de ANWB in 's-Gravenhage. De Vroome deelde daar een kamer met Victor Westhoff. Westhoff was daar bezig met zijn dissertatie over de vegetatie der duin- en wadgebieden van Terschelling, Vlieland en Texel waarop hij in 1947 zou promoveren aan de universiteit van Utrecht. Als mens en als wetenschapper is Westhoff voor De Vroome altijd een voorbeeld gebleven. In die tijd volgde De Vroome colleges van Carel van Rijsinge en Jan Pilon over de opbouw van het Nederlandse landschap.

1947

Een groep mensen zag in dat men deze grote ontwikkelingen moest begeleiden met het oog op de verzorging van natuur en landschap. Men wilde meedenken over de vorm van het vernieuwende landschap. Men wilde de natuur beschermen door in het nieuwe landschap voorwaarden te scheppen voor de ontwikkeling van de natuur.

Tevens komt er, wellicht daarmee samenhangend, een organisatorische splitsing tussen de natuur- en landschapsbeschermers en de landschapsverzorgers bij het Staatsbosbeheer. Dit kwam tot uiting in de splitsing van de afdeling "natuurbescherming en landschapsverzorging" in een afdeling "landschapsverzorging" en een afdeling "natuurbescherming en landschap" in 1947.

Het werk van de afdeling "landschapsverzorging" bestond aanvankelijk uit het maken van plannen voor de aankleding van heideontginningen in Brabant, Limburg, Overijssel en Drenthe, en van enkele ruilverkavelingen. Ook werd werk gedaan in het kader van het herstel van oorlogsschade. Verder was er werk aan losse objecten als vliegvelden en vestingwallen. Al vrij snel werden ook gemeenten geadviseerd bij de beplantingen van bermen, maar soms ook voor bepaalde delen van de gemeenten, ook de bebouwde kernen. Soms werden zelfs adviezen gegeven voor het gehele gemeentelijke grondgebied.

Men maakte kaartbeelden* van de toekomstige inrichting van delen van het landschap die ruilverkaveld of ontgonnen werden. Deze "landschapsplannen" moesten kaartbeelden zijn die vergelijkbaar waren met de kaarten die de landmeter maakte voor een nieuwe verkaveling of ontwatering van een gebied. Zoals gezegd moest men zich

*Voor een beschrijving van het uitvinden van het "landschapsplan" door R.J. Benthem wordt verwezen naar onderzoek van De Visser.

in de begintijd beperken tot de aankleding van reeds aangenomen of zelfs uitgevoerde plannen*.

Het was echter niet zo dat men zich neerlegde bij deze rol van aankleders van reeds gemaakte plannen. Men streefde ernaar om eerder bij de planvorming betrokken te worden, zodat men meer een idee over de totale opbouw van het landschap kon laten doorwerken in de uiteindelijke inrichting van het gebied. In dat idee was de natuurlijke opbouw van een gebied belangrijk en de geomorfologische opbouw is daarvoor bepalend. Voor de motivering van de plannen gebruikte men argumenten uit de natuurbescherming. Het beschermen van de natuur was een doel op zich maar het verzorgen van natuurruimte werd noodzakelijk geacht voor de gezonde ontwikkeling van mensen.

Belangrijk was echter dat de medewerkers van "landschapsverzorging" zich in de eerste plaats meedenkend opstelden in de herinrichtingsprojecten. Men stelde zich echter teweer tegen de puur technische op landbouwproductie gerichte manier waarop die projecten werden aangepakt.

In 1947 werd aan de landbouwhogeschool in Wageningen de tot dan toe als lector werkzaam zijnde J.T.P. Bijhouwer tot hoogleraar in de tuin- en landschapsarchitectuur benoemd.

1948

De Vroome solliciteerde in het begin van 1948 op een vacature voor de functie van landschapsarchitect in dienst van het Staatsbosbeheer. Afgestudeerde landschapsarchitecten waren niet voorradig dus moest Overdijkink, die in die tijd inspecteur Landschapsverzorging was, De Vroome aannemen, hoewel deze geen opleiding als landschapsarchitect had genoten. De Vroome kreeg in het begin geen duidelijke taak door Overdijkink toegewezen. Benthem was toen bezig met het opzetten van het werk aan ruilverkavelingen en had daarvoor mensen te weinig. Op verzoek van Benthem is De Vroome toen ingezet bij dat werk.

1949-1953

Omdat de afdeling in Utrecht zeer weinig medewerkers had en de opdrachten uit heel het land toestroomden, werd er stilzwijgend een taakverdeling gemaakt. Nico de Jonge kreeg het maken van landschapsplannen voor projecten in

*Benthem was een meester in het opsporen van potjes geld voor het realiseren van deze "aankledingsplannen achteraf". Hij stuurde zijn medewerkers naar zo'n gebied met de opdracht te kijken of ze "hier en daar nog wat beplanting kwijt konden".

"Het landschap is er ook om gelukkig in te zijn, zei ik dan." (Benthem 2-10-'86)

het lagere deel van Nederland opgedragen, Harry de Vroome kreeg het hogere deel van het land toegewezen. Anton Kipp specialiseerde zich aanvankelijk in de bijzondere objecten van kleinere schaal. Met name militaire oefenterreinen en historisch belangwekkende objecten als forten en bolwerken kregen zijn aandacht.

Ruilverkavelingen gingen een steeds belangrijker deel uitmaken van de projecten.

1953

Steeds meer mensen werd het in het begin van de vijftiger jaren duidelijk dat landschapsarchitecten in een vroeg stadium bij de planvorming betrokken dienden te worden. Enerzijds door de voortgaande politieke lobby van de natuurbeschermingsbeweging, anderzijds door de concrete resultaten van de afdeling "landschapsverzorging" waar Benthem zich als een diplomaat voor het werk ontwikkelde. Dit begrip voor de noodzaak van landschapsverzorging blijkt zeker ook uit het feit dat de minister in 1953 Benthem als speciaal adviseur bij de ruilverkaveling op Texel aanstelde.

1954

Formeel vond het werk van "landschapsverzorging" haar erkenning in de ruilverkavelingswet van 1954. In die wet is verplicht gesteld dat er een landschapsplan gemaakt moet worden, naast een plan voor wegen- en waterlopen, voordat de ruilverkaveling gestemd mag worden.

1955

Een probleem was dat het binnen de hiërarchische structuur van het Staatsbosbeheer vrijwel onmogelijk was om als niet-academicus op een leidinggevende positie terecht te komen. De Jonge en De Vroome waren beiden niet academisch geschoold als landschapsarchitect terwijl zij toch de specialisten waren geworden. Hun werkervaring was zelfs onovertroffen omdat dit werk niet eerder werd gedaan. Landschapsarchitecten maakten tot die tijd overwegend plannen voor tuinen en parken. Alleen enkele polders waren hierop een uitzondering.

Om hun positie binnen het Staatsbosbeheer te rechtvaardigen heeft Overdijkink in 1955 De Jonge en De Vroome voorgedragen voor erkenning als landschapsarchitect door de Bond van Nederlandse Tuinen en Landschapsarchitecten. Door een ballotagecommissie met o.a. Bijhouwer, Vroom sr. en Overdijkink kregen De

Jonge en De Vroome de titel van Landschapsarchitect officieel toegekend.

1956

In 1956 werd landschapsverzorging gedecentraliseerd. Er bleef ook een afdeling centraal in Utrecht. De Jonge kreeg hier de leiding van de afdeling landschapsarchitectuur. De Vroome wilde naar Drenthe, maar kreeg de provincie Overijssel toegewezen.

1958

Na twee jaar werd De Vroome naar Assen overgeplaatst waar hij de provincies Groningen en Drenthe onder zijn hoede kreeg. Hij had de functie van landschapsarchitect maar deed daar het werk van een consulent landschapsverzorging in combinatie met het werk van een consulent natuurbescherming.

1958-1965

Tijdens de zestiger jaren neemt de invloed van De Vroome toe en boekt zijn consulentschap grote successen. Van grote invloed is in die tijd de groei van de natuur-beschermingsbeweging geweest en het feit dat de overheid ruime financiële middelen bezat. De oliecrisis moest nog komen.

1961

Stemming ruilverkaveling Peizermade. Er wordt besloten de ruilverkaveling uit te voeren.

1965

Instelling door de provincie van "het landschapsreservaat van het stroomdallandschap van de Drentsche A".

1965-1972

Halverwege de zestiger jaren neemt een "leerling" van De Vroome, Feenstra, de provincie Groningen over. De Vroome wordt bevorderd tot natuurbeschermings- en landschapsconsulent van Drenthe.

1966

Het voorstel voor Ruilverkaveling Vries wordt gestemd en aangenomen. Bij de analyse van deze ruilverkaveling in hoofdstuk 6 zal worden duidelijk gemaakt dat deze ruilverkaveling een doorbraak is geweest voor land-schapsbouw in Drenthe.

1972-1983

Vanaf 1972 is De Vroome landschapsconsulent en geen natuurbeschermingsconsulent meer. Tijdens de zeventiger jaren werd het succes bestendigd en veel plannen uitgevoerd.

De bureaucratisering nam echter steeds meer toe. Meer en meer tijd gaat op aan vergaderingen, terwijl het echte werk in het veld moet gebeuren. Toen dan in de tachtiger jaren het werk van een consulent landschapsbouw steeds meer aan bureaucratische banden was gelegd, besloot De Vroome dat hij zijn werk niet meer in de functie van consulent landschapsbouw van het Staatsbosbeheer wilde doen.

1976

Toekenning van de Culturele Prijs van Drenthe aan De Vroome. Deze prijs wordt jaarlijks gegeven "aan hen die door hun kunst het vernieuwde Drenthe dienden".

1983

De Vroome gaat op 63-jarige leeftijd in de VUT.

1984

De Vroome zet zijn werkzaamheden aan het landschap voort in diverse stichtingen en verenigingen, o.a. Stichting Het Drentse Landschap, Vereniging voor Natuurmonumenten in Drenthe en de Boerderijen Stichting Drenthe. Ook publiceert hij veel over het landschap van Drenthe in diverse tijdschriften.

3.2. Het werkgebied

Het is ondoenlijk een volledige lijst te geven van de plannen waar De Vroome aan heeft gewerkt. In zijn begintijd bij Staatsbosbeheer heeft hij veel in de het zuiden van Noord-Brabant gewerkt en tot aan 1956 heeft hij aan vrijwel alle ruilverkavelingen in het hogere deel van Nederland meegewerkt. Dat is een kwart van het totaal aantal ruilverkavelingen in Nederland.

Van 1958 tot 1965 zijn de provincies Groningen, Drenthe en af en toe een project in Friesland zijn werkgebied. Na 1965 is dat alleen Drenthe, maar op een veel omvattende en invloedrijke manier.

In dit rapport is een lijst van plannen van De Vroome als bijlage opgenomen.

"Ik was vooral blij met die prijs omdat hiermee erkend werd dat wij door ons werk aan het landschap een belangrijke cultureel-maatschappelijke taak vervulden."

Voor de gearceerde gedeeltes van Nederland heeft De Vroome plannen gemaakt.

3.3. Het landschap van Drenthe

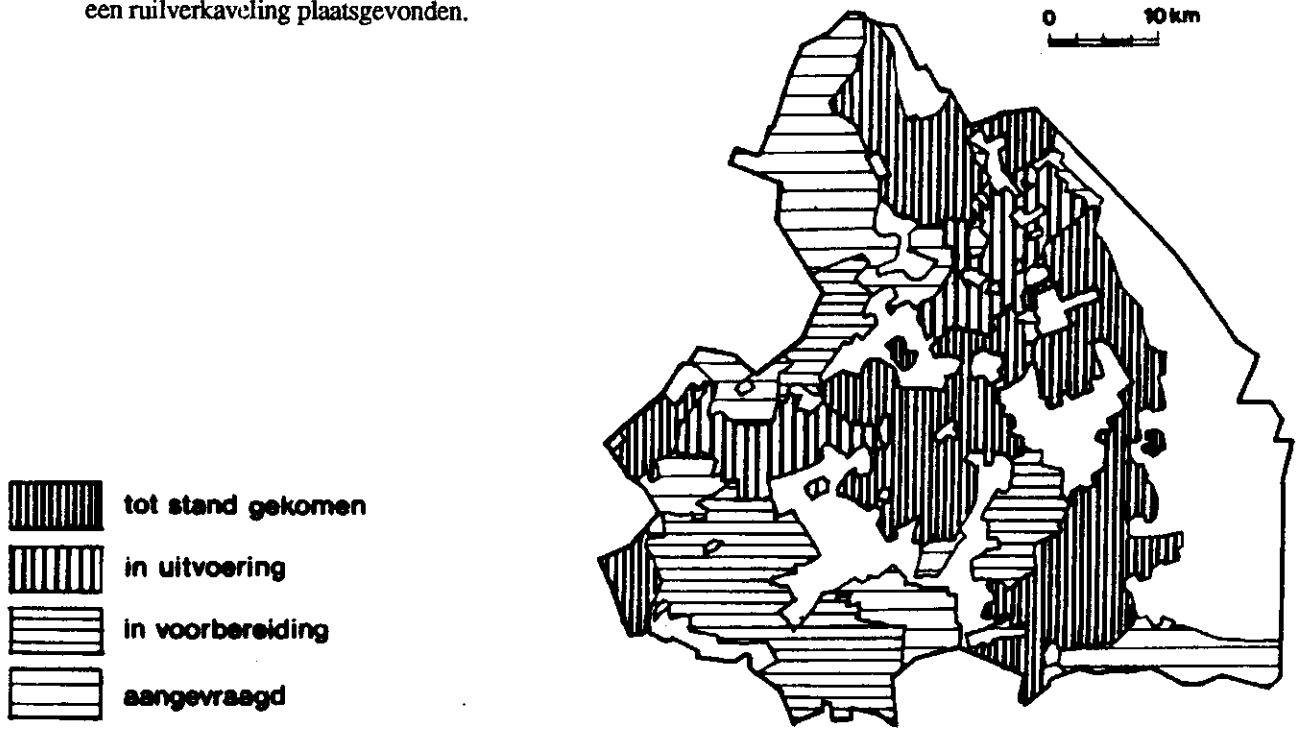
Het gaat te ver om in het kader van deze studie een uitgebreide analyse van het Drentse landschap uit te voeren en in deze beschouwing op te nemen. Het Drentse landschap is geen onderwerp van deze studie. Voor een recente analyse van het Drentse landschap kan o.a. verwezen worden naar het Landschapsstructuurplan Noord Drenthe (Slabbers, S., P.Vrijlandt, 1985).

- esdorpenlandschap
- hoevenlandschap
- wegdorpenlandschap
- hoogveenontginningslandschap

Landschapstypen in Drenthe: het esdorpenlandschap op het Drents Plateau, (waar zes stroomdalstelsels het water vanaf de hogere gronden op het plateau, naar het IJsselmeer en de Waddenzee voeren), het wegdorpenlandschap en het hoogveenontginningslandschap.

In het grootste deel van het Drentse landschap heeft een ruilverkaveling plaatsgevonden.

Ligging in Drenthe van de geanalyseerde plannen.

3.4. Opzet van de plananalyse

Eerst wordt getracht een beschrijving te geven van het landschap zoals dat er lag ten tijde van de voorbereiding van deze ruilverkaveling. Voor een goed begrip van de ingreep in het landschap is het nodig om een beeld te hebben van het landschap van voor de ruilverkaveling. De indruk die het landschap tijdens de planvoorbereiding op De Vroome gemaakt heeft is waarschijnlijk van grote invloed geweest op het plan. Naar aanleiding van de bezoeken aan deze gebieden samen met De Vroome heb ik geprobeerd iets van de manier van kijken naar dat landschap door De Vroome in deze landschapsbeschrijving weer te geven.

Daarna volgen bij iedere planbespreking wat algemene gegevens over de ruilverkaveling, de tijd waarin hij plaatsvond, de situatie voor de afdeling Landschapsbouw en de plaats van de natuur- en landschapsbescherming in die tijd.

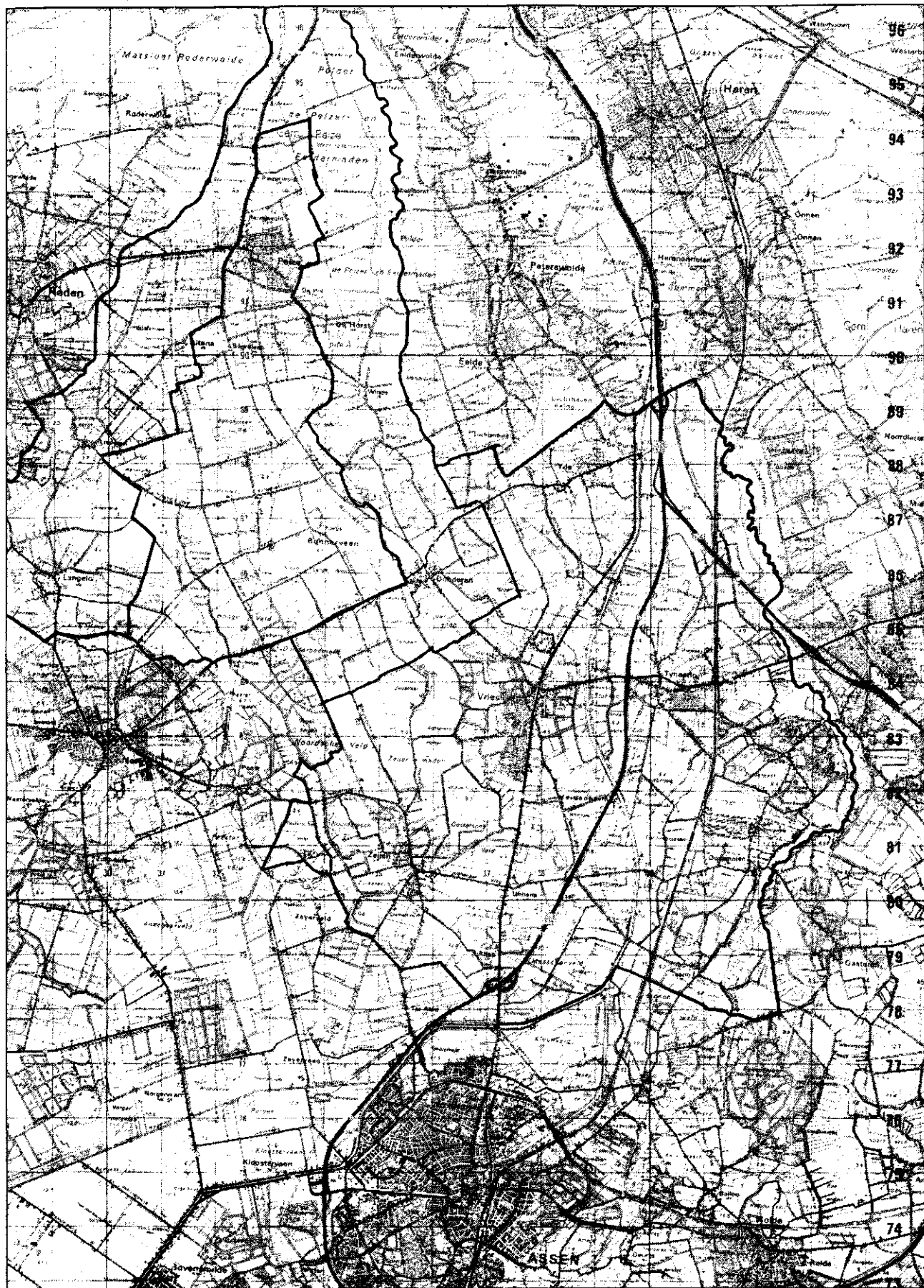
Bij de analyse van de landschapsplannen van deze ruilverkavelingen zal ingegaan worden op de drie soorten middelen die De Vroome ter beschikking stonden: diplomatie, procedurele middelen en de concrete compositie van landschapselementen in de ruimte: landschaps-architectuur.

Getracht wordt te ontdekken hoe de samenhang is tussen De Vroome's ideeën in het plan en het landschap na de uitvoering. Tevens wordt gezien of er een ontwikkeling van de planvorming in de tijd is.

3.5. Motivering van de keuze welke plannen ge-analyseerd zijn

Werden in het tweede hoofdstuk de opvattingen behandeld, in dit hoofdstuk komt het werk van De Vroome aan de orde. Van drie ruilverkavelingen worden de landschapsplannen geanalyseerd. Ruilverkaveling Peize-Bunne, ruilverkaveling Peizermade en ruilverkaveling Vries. Er is voor deze drie plannen gekozen om drie redenen. Ten eerste liggen de drie gebieden dicht bij elkaar in Noord-Drenthe. Dat is handig bij het veldwerk. Ten tweede vonden deze ruilverkavelingen plaats in verschillende elkaar opvolgende periodes. Na een eerste verkennend onderzoek bleek dat aan de hand van deze drie voorbeelden de manier van werken en de ontwikkeling

Rechts: De ligging in het noorden van Drenthe van de drie ruilverkavelings-plannen die in deze studie zijn geanalyseerd. Peize-Bunne, Peizermade en Vries.

daarin, goed toe te lichten te zijn. Ten derde is in dit deel van Drenthe het landschapsreservaat van het Stroomdallandschap van de Drentse A gelegen. In de stichting en het beheer van dit reservaat is de invloed van De Vroome groot geweest. Als achtergrond voor de bespreking van de drie ruilverkavelingen is de historie ervan verduidelijkend voor de opvattingen en het werk van De Vroome.

De drie ruilverkavelingen vonden plaats in de zelfde soort landschappen. Dat is een bewuste keuze in de loop van het project geweest. Het maakt de plannen enerzijds makkelijker te vergelijken, anderzijds heeft het als nadeel dat alleen een beeld gegeven kan worden van De Vroome's werk in het esdorpenlandschap en niet in de andere landschapstypen die in Drenthe te onderscheiden zijn. Wellicht dat in het kader van vervolgonderzoeken meer aandacht aan het werk in die andere landschapstypen besteed kan worden. In dit project ontbrak daarvoor echter de tijd.

Hoofdstuk 4. Ruilverkaveling Peize-Bunne

- 4.1. Het landschap
- 4.2. Algemene gegevens over de ruilverkaveling
- 4.3. Diplomatieke middelen
- 4.4. Procedurele middelen
- 4.5. Landschapsarchitectonische middelen
- 4.6. Uitwerking ideeën

4.1. Het landschap

"Het grijpt me weer bij de strot," zei De Vroome toen hij er over vertelde.

Het was een uitgestrekt levend hoogveengebied zoals je het dertig jaar later in Nederland nergens meer kunt zien. Het moet een haast eindeloze ruimte zijn geweest, waardoor slechts enkele paden liepen. Onder een naar alle kanten zichtbare wolkenlucht moet het veenpluis een beetje gewiebelde hebben in een verder bruinige vegetatie. De wind suiste waarschijnlijk langs je oren.

Mysterie.

Langs de hele rand ging het hoogveen over in beekdalen die voornamelijk zuid-noord lopen. Op enkele plaatsen op die overgang van hoogveen naar beekdal lagen esdorpen. Ze staken af tegen de horizon door het geboomte op de brink en rond de es. Vanaf de randen hadden kleine ontginningen plaatsgevonden. Langwerpige perceeltjes staken vanaf alle kanten het veengebied in, met name vanaf Peize. Langs de sloten van deze perceeltjes zal opslag van elzen en wilgen hebben gestaan.

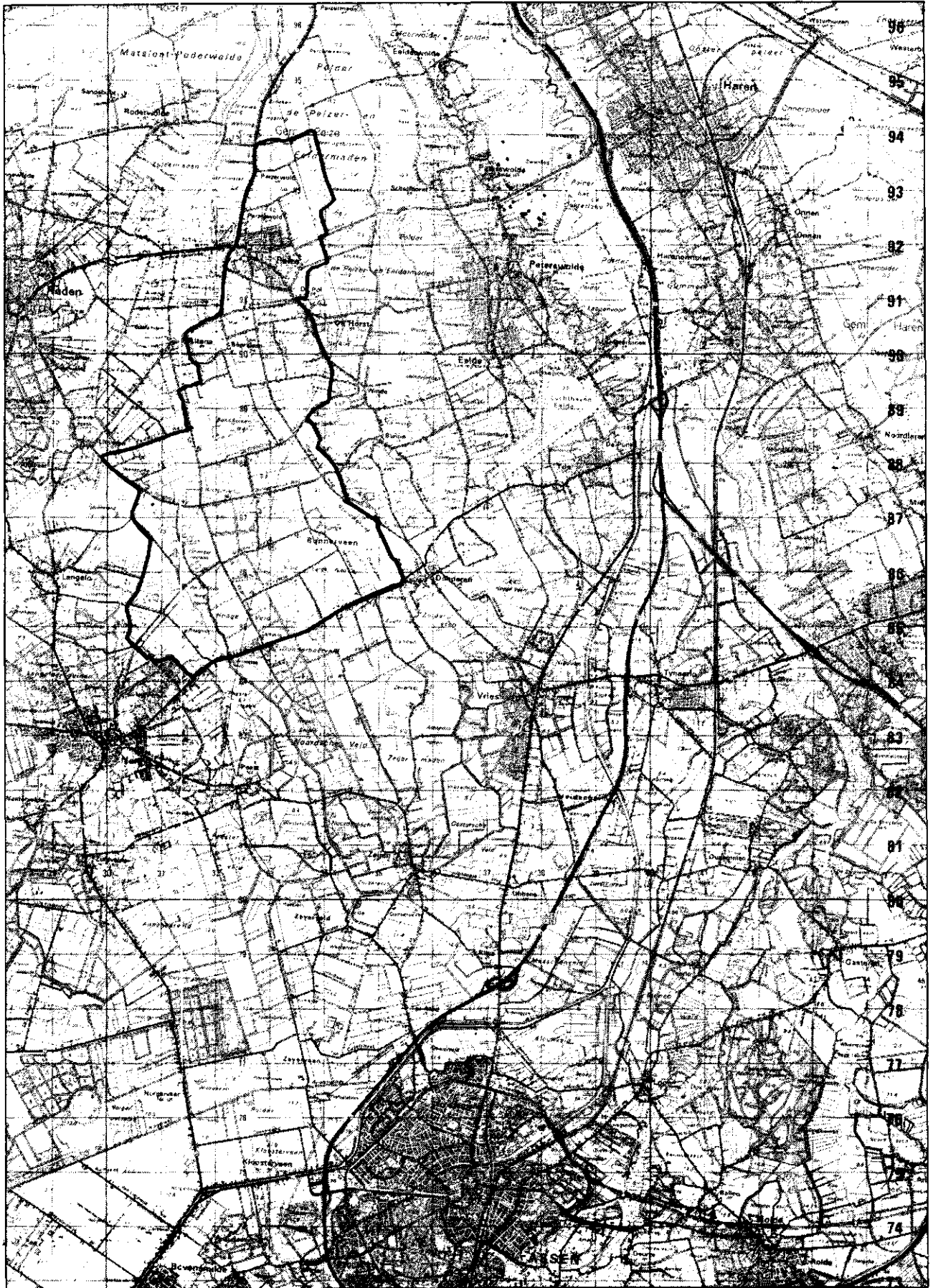
Zoiets moet het geweest zijn. In het jubileumboek van Het Drentse Landschap* schrijft De Vroome: "Een absoluut dieptepunt wat betreft natuur- en landschapsvernietiging was de ruilverkaveling Peize-Bunne (1956). Het gebied is na de ingreep volkomen onherkenbaar tevoorschijn gekomen: het Bunnerveen en het Bongeveen werden op twee restanten na ontgonnen, een compleet beekdal, de Noord- en Zuid-Lange Aren, werd letterlijk van de kaart geveegd en de relaties met het omringende landschap zijn voorgoed verbroken."

*De Vroome, 1984.
blz.126.

4.2. Algemene gegevens over de ruilverkaveling

De oorlog was nog maar net voorbij en de mensen moesten eten. Uit de puinhopen moest een welarend Nederland groeien. De groei van de welvaart was in de vijftiger jaren groot en een ieder kreeg consumptiegoederen ter beschikking waar men een paar jaar daarvoor niet van had durven dromen. Om de mensen goed te eten te geven moesten gronden die tot die tijd extensief in gebruik waren

Rechts: De ligging van het Bunnerveen in het noorden van Drenthe.
Topografische kaart 1976
Schaal 1 :100.000

Het ontgonnen Bunnerveen op de topografische kaart van 1978, schaal 1 : 25.000. Alleen enkele reservaatjes moeten nog het hoogveen in het gebied behouden. Dit lukt echter niet, daarvoor zijn de beïnvloedingen door ontwatering van het omliggende gebied veel te groot. Het veen verdroogt en groeit dicht.

ontgonnen worden en met de nieuwe cultuurtechnische kennis geschikt gemaakt voor produktie. Bijna niemand twijfelde aan het nut van deze ontginningen. Slechts een kleine groep mensen zag de keerzijde van de medaille.

Natuur en landschap hadden in hun ogen zwaar te lijden. Pas in 1961 kondigde de regering een ontginningsstop af. Het was toen te laat om het grote hoogveengebied tussen Peize en Bunne als hoogveen te bewaren.

In de vijftiger jaren werd Ruilverkaveling Peize-Bunne voorbereid en uitgevoerd. In die tijd paste het dus dat het hoofddoel van de ruilverkaveling de ontginning van het Peizer- en Bunnerveen was. Men wilde toen de produktie van de landbouw verhogen door het produktiegebied uit te breiden. Tevens was de omlegging van de afwatering via de Masloot erg belangrijk omdat hierdoor de afwatering landbouwkundig gezien optimaal kon geschieden. Van minder belang was een betere kavelindeling om daarmee de produktie-omstandigheden en de produktie-intensiteit te verbeteren. Dat werd pas in latere ruilverkavelingen het hoofddoel. (CCC, 1963. Rapport voor de Ruilverkaveling Peizermade, blz. 2.). In het ontgonnen gebied werd dus een hele nieuwe kavelindeling, wegenstructuur en nieuwe boerderijen aangelegd.

Deze ruilverkaveling heeft alles bij elkaar lang geduurd. Waarschijnlijk is dit terug te voeren op het feit dat later aansluiting is gezocht bij de aanliggende ruilverkaveling Peizermade. In 1968 wordt het plan van wegen en waterlopen vastgesteld en pas in 1973 kwam het plan van toedeling gereed. In 1977 zijn ook alle financiële en bestuursrechtelijke zaken geregeld en wordt de ruilverkaveling tegelijk met Ruilverkaveling Peizermade afgesloten. Het landschapsplan van Peize-Bunne is echter wel zeven jaar ouder als dat van Peizermade.

4.3. Diplomatieke middelen

Erg belangrijk voor de gang van zaken was het feit dat Landschapsverzorging nog een erg jong werkterrein was en er heel veel onbegrip was over haar werk. In 1956 begon landschapsverzorging pas echt met het aanstellen van mensen in de provincies. Tot die tijd werd het ontwerpwerk voornamelijk gedaan op de centrale afdeling in Utrecht. De Vroome kreeg pas in 1958 Groningen en Drenthe als ambtsgebied. Hij zat dus erg ver van deze ruilverkaveling en de mensen en diensten die er bij

betrokken waren. Voor het doen van diplomatiek werk zijn in die tijd nog amper mogelijkheden. Dat werk werd voor 1956 voornamelijk waargenomen door Benthem. Na 1958 deed De Vroome dit werk in samenwerking met de distictsingenieur van de Cultuurtechnische Dienst.

4.4. Procedurele middelen

Deze ruilverkaveling is gestemd in een tijd dat de ruilverkavelingswet van 1954 aangenomen is. De aanvraag van deze ruilverkaveling is echter voor het van kracht worden van die wet goedgekeurd.

Er was in die wet, die met name een wet was gericht op het stimuleren van een landbouwbedrijfsvoering met een hoge productie, ook een landschapsplan verplicht gesteld. In dit geval was een landschapsplan een groot woord. Het ontginningsplan mocht wat opgesierd worden. Het werk in het kader van het landschapsplan was beperkt tot het aankleden van de bermen die in het plan van wegen en waterlopen werden uitgevoerd. Meer mogelijkheden kreeg men niet. Het landschapsplan dat bij deze ruilverkaveling is uitgevoerd is eigenlijk niet meer dan een versiering achteraf van het ontginningsplan. In de procedure was het maken van een landschapsplan verplicht maar veel invloed kon Landschapsverzorging niet krijgen. Het landschapsplan moest zich volledig richten op het plan van wegen en waterlopen.

4.5. Landschapsarchitectonische middelen

De nederzettingen

Op het landschapsplan staan voornamelijk wegbeplantingen aangegeven. Gekoppeld aan de oude nederzettingen Altena, Peize, Bunne en Donderen is boombeplanting ontworpen. Langs de wegen naar de dorpen zijn eiken voorgesteld. Alleen langs de weg vanuit Peize naar het oosten is het gedeelte door de uitbreidingswijk op het plan niet met eik maar met koningslinde beplant.

De boerenerven

De plaatsing van de boerenerven werd bepaald door het ontginningsplan. Gelijkmatig verspreid over het ontgonnen gebied liggen de boerenerven, op kavels die nu al weer

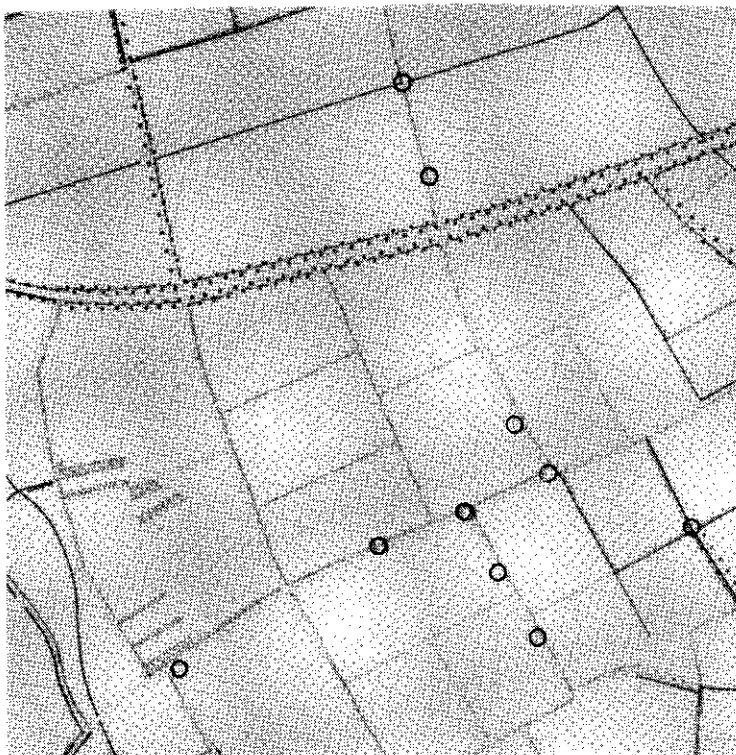
"Het landschapsplan, opgenomen in de wet van 1954, was nog zeer beperkt in zijn mogelijkheden. Het betrof aanvankelijk beplantingen op wegbermen en soms langs waterlopen (indien het waterschap daarmee accoord ging). Peize-Bunne was in vergelijking met andere ruilverkavelingen extra pijnlijk en rigoreus door de ontginning van het veengebied. Ontginningen van bos en natuurgebied waren ook na 1954 normaal. Pas na 1961 kon dit niet meer met gesubsieerde werken. Die ontginning in Peize-Bunne was in 1961 nog lang niet klaar, maar ging rustig door. Het waren immers aangegane verplichtingen."

lang te klein zijn. De architectuur van de boerderijen is typisch voor die tijd en de erven zijn vaak ingericht als stadse tuinen. De erven zijn ook al in de loop der jaren te klein en ondoelmatig geworden. Er werden werktuigloodsen en ligboxenstallen bijgebouwd buiten de oude omranding van groen om de erven. De erfbeplanting kon in dit onderzoek te weinig bestudeerd worden.

De wegen

Een ruitvormig patroon van wegen door het ontgonnen gebied met aansluitingen op oudere wegen vanuit de dorpen. Dit wegenpatroon is geënt op de ontginning. Cirkeltjes staan op het landschapsplan over de wegen aangegeven. Hiermee worden "knikpunten in het wegtracé" voorgesteld.

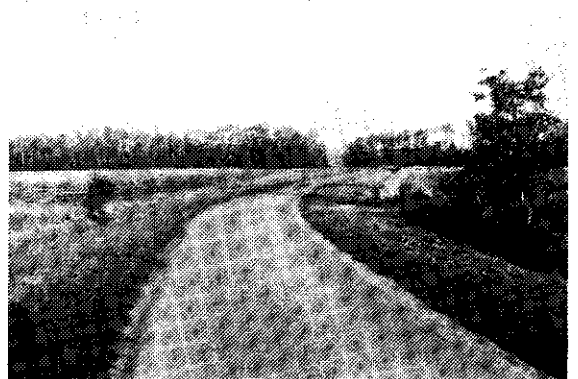
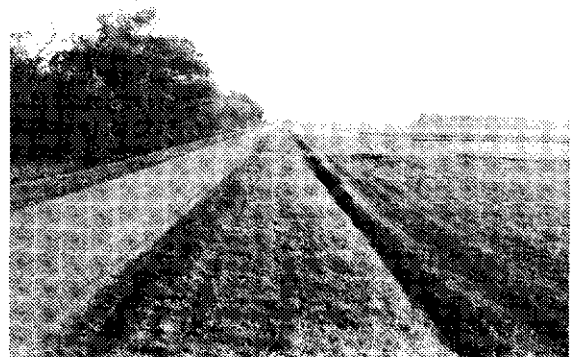
Er zou nadere studie verricht moeten worden naar de profielen van wegen en beplantingen, omdat die zeker in die tijd toch de basis voor het plan moesten zijn. Het landschapsplan behelst behalve de cirkeltjes voor de wegtracering en twee reservaten, alleen wegbeplantingen.

Linksboven: Op dit fragment van de plankaart staan de cirkeltjes op het wegtracé, die aan moesten geven dat bij de uiteindelijke tracering van de weg in het veld knikpunten gewenst waren.

Rechts: Foto's van het uiteindelijke beloop dat een "cirkeltjes-weg" heeft gekregen.

"In tien van de tien gevallen werden die nieuwe gebouwen niet opgenomen binnen nieuw aan te brengen beplantingen waardoor een zeer onevenwichtig beeld ontstond en ontstaat."

Het water

Daar waar nieuwe waterlopen niet ongeveer een oude beekloop volgen is ook geen poging gedaan om deze nieuwe waterlopen er uit laten zien als natuurlijke beken of genormaliseerde beken. Ze zijn behandeld als grote sloten door een ontginningsruimte. Kaarsrecht. Dit geldt met name voor de Grote Masloot, die zuid-noord middendoor het ontginningsgebied loopt.

De beekloop bij het Lieverder Neijland is genormaliseerd. De kleine kronkeltjes zijn eruit gehaald en alleen grote bochten van ongeveer een halve kilometer lang verwijzen naar de oude beekloop. De Lange Aren, een beek in het zuidwesten van dit gebied, is opgegaan in het slotenpatroon tussen de rechthoekige landbouwpercelen. De invloed van Landschapsverzorging op het uiterlijk van het water is in deze ruilverkaveling waarschijnlijk miniem geweest.

Het geboomte

Bij de nederzettingen kwam de wegbeplanting vanuit de dorpen al ter sprake. Vanuit die dorpen gaan die eikenlanen langs de oudere randveenontginningsboerderijen naar het ontgonnen hoogveen. Op het landschapsplan stopt de beplanting langs de wegen als ze het ontgonnen hoogveengebied binnenkomen. Vandaaraf nemen 3 meter breed ontworpen singelbeplantingen eenzijdig langs wegen en nieuwe perceelsgrenzen, het over. Het sortiment is inlandse eik, berk, lijsterbes enz..

In gebieden ten zuiden van Peize, waar al veel randveenontginningen waren, en ten westen van Donderen en Bunne in de beekdalen is nieuwe kavelgrensbeplanting voorgesteld. Waarschijnlijk om deze vanouds kleinschalige gebieden dat karakter te laten behouden.

Enkele wegen zijn anders aangepakt. De nieuwe doorgaande noord-zuid lopende Noordenveldweg door het ontgonnen gebied is op het plan eenzijdig met eiken beplant. In de andere berm staat de 3 meter brede singel die bij alle wegen door het ontgonnen gebied op het plan staat. Langs de noord-zuid lopende Vaartweg staat geen singel-beplanting, maar tweerijige struikbeplanting van zachte berk aangegeven. Het sortiment ervan is dus anders dan die van de singels. Het is onduidelijk waarom dit gedaan is. Wellicht is het sortiment anders omdat de Vaartweg een oudere weg is die naar een dorp loopt. Ook oost-west loopt een doorgaande weg. Deze heeft een zeer ruim profiel gekregen.

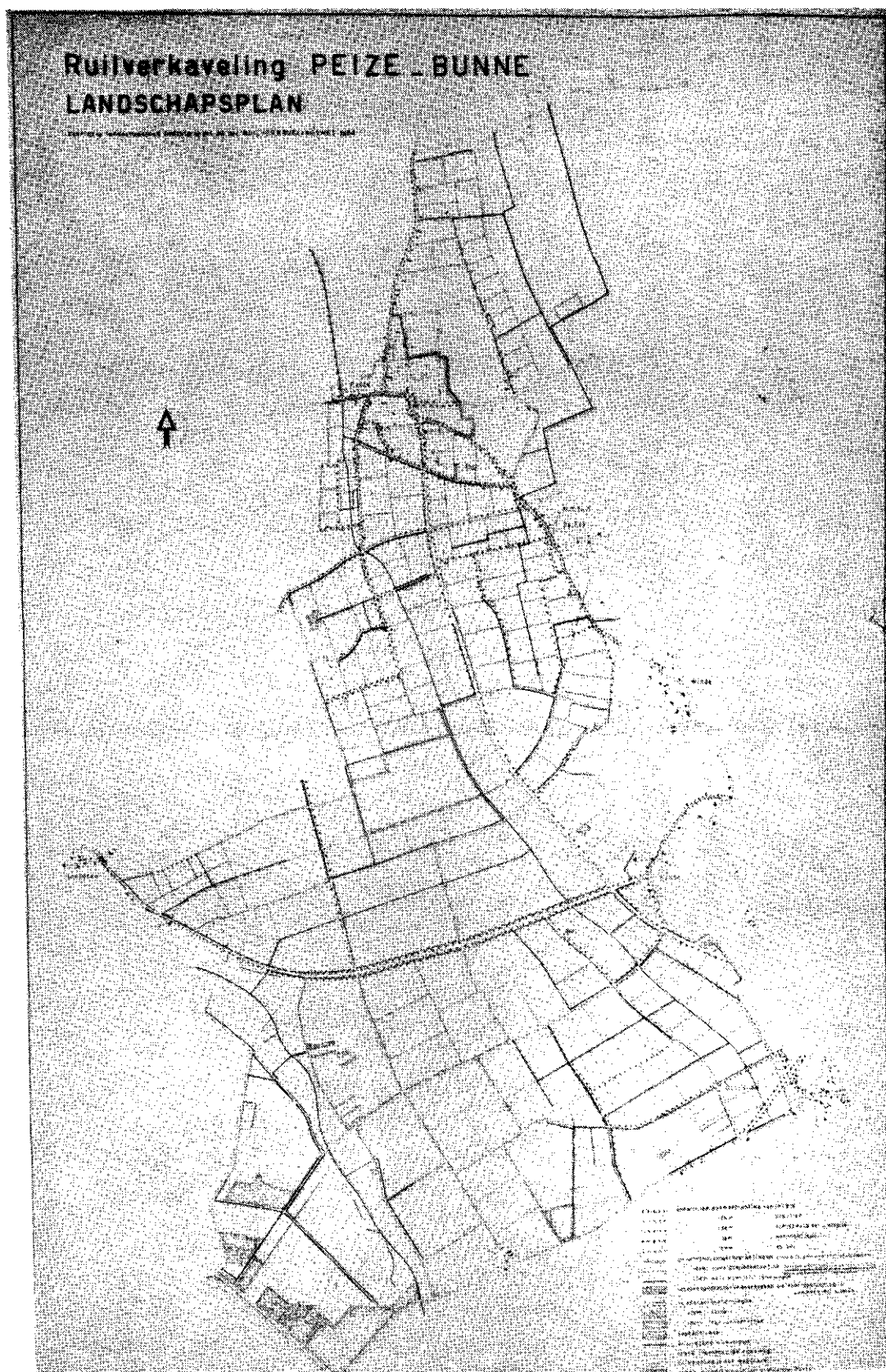

Foto van een ingekleurde lichtdruk van de kaart waarop het landschapsplan voor Peize-Bunne staat aangegeven. Deze kaart komt uit het archief van de tekenkamer van het Staatsbosbeheer in Utrecht. De kaart is ingekleurd met viltstift. Deze kaart is hier sterk verkleind weergegeven.

Overig reservaten etc.

Midden in het ontginningsgebied liggen nog vier restanten hoogveen als magere tegemoetkoming aan de wensen van de Natuur-Wetenschappelijke Commissie. Op het landschapsplan staan er maar twee aangegeven. Of er bleven later bij de toedeling stukken over of ze zijn later aangekocht door een natuur-beschermingsorganisatie. Dit zijn stukken hoogveen waar men een reservaat van heeft gemaakt. Zij dragen nog de namen van de grote veengebieden waarvan zij vroeger slechts een klein deel waren. Doordat in die kleine gebieden de voorwaarden er niet meer zijn om hoogveen levend te houden groeien die gebieden dicht met opslag.

Singels die het eens uitgestrekte hoogveengebied in kleinere ruimten verdelen.

De architectuur van het landschap

De architectuur van het landschap is totaal veranderd door deze ruilverkaveling. De grote open ruimte van ongeveer twee bij drie kilometer met kleinschalige dorpsgebieden er omheen is verdwenen. De grootste ruimte die nu in het gebied aanwezig is is een halve kilometer lang en breed. De rest van het landschap is "versingeld". Over de wegen gaat men langs de randen van de verschillende ruimten van ongeveer 200 meter lang en breed. De nieuwe boerenerven liggen er verspreid doorheen langs de wegen. De eenzijdige singelbeplanting zorgt ervoor dat de blik van mensen op de weg één kant op getrokken wordt. Het is onduidelijk of hier een bewust plan achterzit.

Dichter bij de dorpen worden de ruimtes kleiner.

De oude beekdalen zijn ruimtelijk te herkennen in het plan. Het dal van het Oostervoortsche Diep is een langwerpige open ruimte. Het dal ten westen van Bunne en Donderen heeft een afwijkende boombeplanting langs de wegen en het heeft kavelgrensbeplantingen loodrecht op de beekloop. De grote Masloot is niet als een beekdal behandeld maar loopt zonder beplanting door de omsingelde ruimtes.

4.6. Uitwerking ideeën

De landschapsarchitectuur die in het kader van deze ruilverkaveling bedreven is, is om twee redenen inter-essant. Ten eerste kan men aan de plankaarten van het uitgevoerde plan aflezen op wat voor manier De Vroome de "berm-landschapsarchitectuur" beoefende. Hiermee wordt gedoeld op de wijze waarop men het landschapsplan

moest maken met alleen bermbeplantingen als architectonisch middel. De Vroome heeft een plan moeten maken voor een ontginning die hij verschrikkelijk vond. Noodgedwongen was dit toch de landschapsarchitectuur die men heeft moeten bedrijven in de eerste periode van Landschapsverzorging. Ten tweede omdat dit plan vergeleken kan worden met het plan dat De Vroome eigenlijk voor ogen stond. In dit plan wilde hij de essentie van het landschap zoals dat was door laten klinken in het nieuwe landschap. De essentie was in zijn ogen juist die open ruimte. Maar doordat de lijnen van verkaveling, wegentracering en boerderijbouw al vast stonden, is daar niets van overgebleven.

De Vroome wilde die ontginningsruimte helemaal open houden. Daaromheen forse boselementen langs de randen, aansluitend bij de elementen van het oude kultuurlandschap: bij Boerenlaan, een randveenontginningsgebied in het noorden, bij de omliggende beekdalen en bij de dorpsgebieden van Winde, Lieveren en het Lieverder Neijland. Tegen die boselementen, aan de rand van de open ruimte, zouden de nieuwe boerderijen moeten worden gebouwd. Alleen als er te weinig boerderijkavels zouden zijn, konden enkele losse kavels midden in de open ruimte worden geprojecteerd.

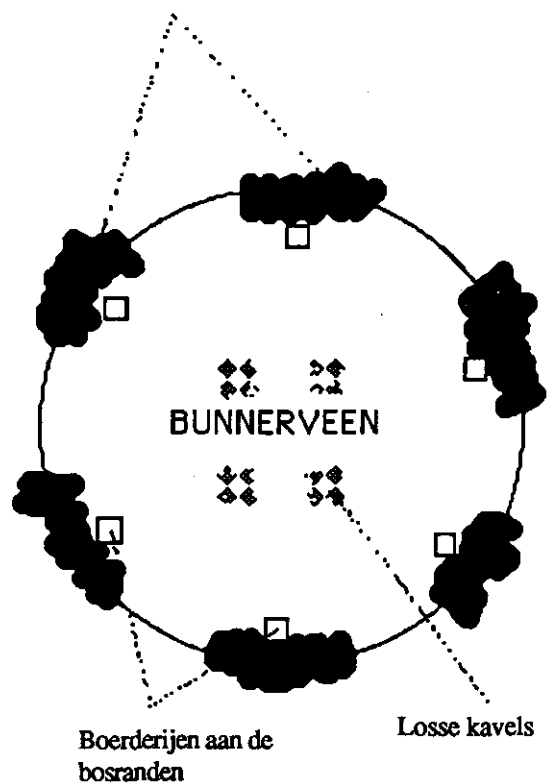
Een uitwerking van de ontginning op die manier zou veel beter in het concept hebben gepast. Het was toen in Drenthe echter nog ondenkbaar dat een landschapsarchitect in een stadium van de planvorming, waarin de hoofdopzet werd besproken, gehoord werd.

Misschien dat die grote open ruimte toch te behouden was ondanks de nieuwe wegen, de nieuwe boerderijen en het reservaat. Deze elementen hadden als eilanden van groen in de open ruimte behandeld kunnen worden. Dit is een architectonisch beeld dat in andere gebieden door De Jonge en Benthem wel is toegepast. De Vroome heeft het in eerdere en latere plannen ook gebruikt maar waarom dat hier niet is gebeurd is onduidelijk. Wellicht waren er al teveel elementen die dat beeld zouden verstoren, en dat daarom bewust gekozen is voor de versingeling van dit gebied. Vast staat dat De Vroome totaal geen zin meer had om een plan te maken voor dit gebied toen duidelijk werd dat zijn oorspronkelijk idee voor dit landschap geen enkele mogelijkheid kreeg.

De Vroome verkiest, in dit geval, een grote open ruimte

"....zodat je die open ruimte zou ervaren met tegen die beboste randen de boerderijen. Dan had ik die ontginning acceptabel gevonden. Nu heb je hier een postzegel liggen (het Bunnerveen-reservaat, hvb) zonder enige structuur midden in het gebied. Daar had ik die postzegel voor willen opofferen, dan had het voor mij helemaal ontgonnen mogen worden. Dit restje is zo van alle kanten beïnvloed door ontwatering en zo voort."
(De Vroome, 1986)

Boselementen aan de rand aansluitend bij de elementen van het oude landschap.

Schematische voorstelling van het oorspronkelijk idee dat De Vroome voor het landschapsplan voor Peize-Bunne had. Naar een schets van De Vroome. (De Vroome, 1987)

"Dat ik in dit geval een open ruimte verkies boven enkele natuurgebiedjes moet niet opgevat worden als een pleidooi voor het tegenwoordig bepleitte "beheerbare landschap". Natuurgebieden zijn voor mij een essentieel onderdeel van het landschap, ook, nadrukkelijk, de omstreden kleine elementen. Onze taak is het om ze te laten functioneren in het geheel."

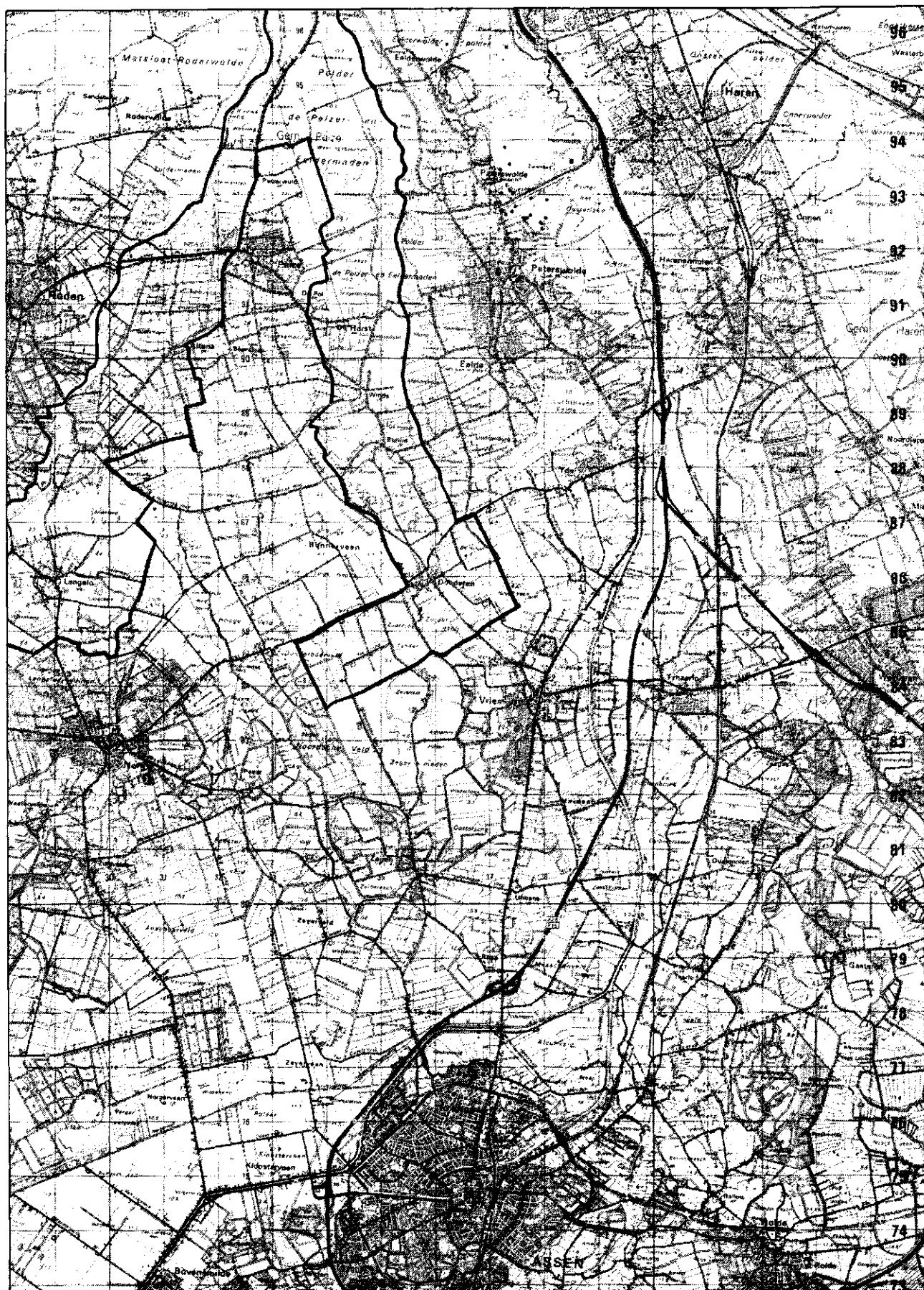
boven een natuurreservaat, omdat dat nog het beeld oplevert dat herinnert aan het oude hoogveengebied. Hieruit zou afgeleid kunnen worden dat De Vroome het landschap wil laten spreken via zijn ruimtelijke opbouw.

Elementen als natuurterreinen zijn pas belangrijk als ze in groter geheel passen. Daarbij moeten de voorwaarden voor natuurlijke ontwikkeling er wel zijn. Het hoogveenreservaat was voor De Vroome niet nodig geweest omdat het kansloos was als hoogveen verder te groeien. Het grotere geheel waar de natuurterreinen in moeten passen moet aansluiten bij de grotere structuren in het landschap.

Hoofdstuk 5. Ruilverkaveling Peizermade

- 5.1. Het landschap
- 5.2. Algemene gegevens over de ruilverkaveling
- 5.3. Diplomatieke middelen
- 5.4. Procedurele middelen
- 5.5. Landschapsarchitectonische middelen
- 5.6. Uitwerking ideeën

Hoofdstuk 5. Ruilverkaveling Peizermade

5.1. Het landschap

Het landschap waarin deze ruilverkaveling werd uitgevoerd is een landschap met veel overgangen van hoge gronden naar lagere delen van het landschap. Door de typische vorm van het ruilverkavelingsblok bestaat het voor het grootste deel uit beekdalen. Aan de westkant is dit het dal met het Grote Diep, het Kleine Diepje, het Lieverense Diep en het Peizerdiep. Aan de oostkant het dal met de Eekhoornse Loop, de Eelderloop en het Eelderdiep. Van de dalen van het Peizerdiep en het Eelderdiep ligt slechts de helft in het blok. Vooral in het zuiden van dit gebied waren de dalen opgedeeld in kleine weides door houtwallen langs randen van de dalen en insteekwallen vanuit die randen naar de beken toe. Typische Drentse beekdalen dus.

Daarnaast liggen nog de aan die beekdalen gelegen esdorpen Langelo, Lieveren, Winde, Bunne en Donderen met ieder zijn es in het ruilverkavelingsblok. De essen waren meestal klein en bij de dorpen stonden vaak bomen langs de weg.

Een gebied met kleinschalige randveenontginningen met veel beplanting op de perceelsgrenzen, tussen Lieveren en Peize, ligt eveneens in het ruilverkavelingsgebied. Lieveren heeft een heel bijzonder bodem met potklei 65 cm onder het maaiveld. Dit maakte de grond moeilijk bewerkbaar. Daarom heeft men op stukken waar het heel moeilijk werd vanouds bos laten groeien.

Het grootste deel van het blok ligt in dit besloten esdorpenlandschap, maar in het Noorden lopen de beken een weidser Fries-Gronings landschap in. We noemen dit een beekdalvlakte waar de beekdalen in het beekstelsel van dit deel van Drenthe samenkomen. Plat is het daar en het water staat hoog in de sloten. Veel sloten zijn er en de percelen zijn maar smal. "Hier kun je adem halen," zei De Vroome. In het begin van de zestiger jaren kronkelden daar het Peizer Diep en het Eelder Diep doorheen, naar Groningen. In de ruilverkaveling zijn veel kronkels rechtgetrokken.

Ademhalen kun je er nog steeds in de weidsheid. Achter je, in het zuiden, Drenthe met al zijn kleinschaligheid en gevechten om houtwallen in een landschap dat toen uitgekleeft dreigde te worden. En voor je in het westen het veenweidegebied rond het Leextermeer, in het oosten Groningen. Je kan de stad zelfs zien liggen. Friese dorpjes als kleine uitsteekseltjes in een plat groen land met de lucht erboven. De Vroome ziet van daaruit nu zelfs al de

Links: de ligging van het
ruilverkavelingsblok
Peizermade in het noorden
van Drenthe.
Schaal 1:100.000

aaneenschakeling van landgoedachtige bospartijen tussen Eelde, Paterswolde en de stad Groningen. Maar die bossen zijn pas op latere plannen verschenen en zullen pas in de komende twintig jaar worden gerealiseerd. En zo zal je dan de richting van de Hondsrug zien met Groningen aan het einde ervan, vanuit dit open land van de Peizermade. Het landschap is een verhaal.

5.2. Algemene gegevens over de ruilverkaveling

Ruilverkaveling Peizermade werd op 24 december 1963 gestemd, een dag na de stemming van ruilverkaveling Zuidlaren en amper zes weken na de stemming van ruilverkaveling Vlagtwedder essen in Groningen. De uitvoering van diverse andere ruilverkavelingen vond in die tijd plaats en de voorbereiding voor ruilverkaveling Dalen en Sleenerstroom stonden al op stapel. Deze feiten zijn tekenend voor de drukte voor de afdeling landschapsbouw in Drenthe en Groningen. Daar had De Vroome sinds 1958 zijn ambtsgebied.

Peizermade besloeg bij de stemming 4175 ha., gelegen in de gemeenten Eelde, Norg, Peize, Roden en Vries. Het College van Gedeputeerde Staten zond diverse aanvragen voor een ruilverkaveling van gronden, "bij haar gedaan", om advies naar de Centrale Cultuurtechnische Commissie. Die Commissie stelde voor vijf aanvragen voor ruilverkaveling van gronden gelegen in de gemeenten Peize, Norg, Roden en Vries goed te keuren en samen te nemen in één ruilverkavelingsblok onder de naam ruilverkaveling "Peizermade". De aanvragen waren afkomstig van B en W van de gemeente Peize(1955), het bestuur van de coöperatieve Landbouwvereniging Excelsior uit Donderen (1960), de besturen van de Christelijke Boeren- en Tuindersbond en het Genootschap ter Bevordering van de Landbouw in Drenthe(1960) en nog twee aanvragen van het bestuur van het Genootschap ter Bevordering van de Landbouw in Drenthe uit 1961 voor gronden gelegen in de gemeente Norg, die in de als derde genoemde aanvraag, door het College als ten onrechte in de aanvraag betrokken waren bevonden.

Het gebied omsloot, op het zuidwesten na, het toen in uitvoering zijnde ruilverkavelingsplan Peize-Bunne. Het Peizer Diep en het Eelderdiep vormen vrijwel geheel de oostelijke en westelijke grens.

In deze tijd verschoof in de landbouw de nadruk van

verhoging van de landbouwproductie door meer gronden te ontginnen, naar verhoging van de produktieintensiteit. Iedere hectare moest meer opbrengen. Dit in tegenstelling tot de doelstellingen die men zich in Peize-Bunne stelde. In die tijd was de produktieverhoging hoofddoel en die werd niet in de eerste plaats gezocht in de produktie-intensivering. In het rapport van Peizermade staat als doel geformuleerd: "komen tot een verbeterde ontsluiting en waterbeheersing der landbouwgronden, alsmede de samenvoeging van verspreid liggende bezittingen." Om dat laatste te bereiken heeft men het gebruik en de eigendom van gronden in Peize-Bunne bij de herindeling van Peizermade betrokken.

Om van het Lieverense Diepje reservaat in eigendom van het SBB te maken heeft men de gronden in dit beekdal die aan de westkant van de waterloop zijn gelegen in het blok betrokken. Zo kon men voor de eigenaars het verlies van die gronden in het kader van de ruilverkaveling met gronden elders compenseren.

Deze ruilverkaveling vond plaats op grond van de wet van 1954. Dus moest er naast een plan van wegen en waterlopen ook een landschapsplan gemaakt worden. Helemaal geaccepteerd werd dat door de boeren ook toen nog niet. Dit mag blijken uit de volgende uitspraak gedaan op de voorlichtingsvergadering vóór de stemming: "Meneer de voorzitter, ik wilde het volgende opmerken over het landschapsplan: laten we al het geboomte in het hele ruilverkavelingsgebied kappen op één boom na. En als de ruilverkaveling dan helemaal is uitgevoerd dan hangen we de man van het landschapsplan daar aan op." Bij de informatieve bijeenkomst van Ruilverkaveling Vries, die niet lang daarna plaatsvond, was de landelijke pers, op sensatie belust, aanwezig, maar toen gebeurde er niets.

In 1970 werd het definitieve plan van wegen en waterlopen vastgesteld en in 1973 het plan van toedeling. Na de uitvoering werd in 1977 Ruilverkaveling Peizermade afgesloten met het gereedkomen van de renteberekeningen.

5.3. Diplomatieke middelen

In deze tijd werd de verontrusting over de manier van ruilverkavelen onder natuur- en landschapsbeschermers steeds groter. Het al genoemde bezoek van de Voorlopige Natuurbeschermings Raad is daarvan een bewijs. Eén van de belangrijkste adviseurs van die raad was De Vroome als

het om het Drentse landschap ging. De Vroome was in die tijd naast consulent voor de landschapsverzorging ook consulent voor natuurbescherming. Die combinatie van functies gaf diplomatiek voordelen omdat het overleg tussen "die beide consulenten" weinig tijd in beslag nam. De diplomatieke relaties met gemeentebestuurders en provinciebestuurders werden ook steeds beter. De grote resultaten van die goede contacten zullen in de volgende jaren blijken. Het was De Vroome duidelijk geworden dat er plannen gemaakt moesten worden die gedragen werden door instanties en procedures die boven de ruilverkavelingen uitgingen. Als de ruilverkaveling Peizermade wordt gestemd is het eerste rapport over een landschapsreservaat dat het hele beekdalsysteem van de Drentse A omvat al geschreven. Ook over het Fochteloërveen en het Kolonieveld ligt in die tijd zo'n rapport gereed. En de verliezen voor natuur en landschap die in ruilverkaveling Peizermade werden geleden waren weer een extra bevestiging van de stelling dat het zo niet door kon gaan met het landschap.

Dat er in de voorbereiding van deze ruilverkaveling menig woord over het landschap is gevallen blijkt uit het feit dat bij vrijwel iedere paragraaf in het rapport ook een regel wordt gewijd aan "de landschappelijke betekenis". In hoofdstuk 4 gaat men in op enkele aspecten van de agrarisch-sociale structuur. Mede in verband met de in de toekomst nog belangrijker wordende recreatie in dit gebied, met name vanuit Groningen wijst men er op dat gemeenten pogingen in het werk stellen om aantrekkelijke aspecten van het landschap te behouden en waar mogelijk een verfraaiing te bereiken. In hoofdstuk 5 bij de bespreking van de nieuwe ontsluiting, de waterbeheersing, de boerderijverplaatsing en de utiliteitswerkzaamheden wordt speciaal op de landschappelijke aspecten teruggekomen.

5.4. Procedurele middelen

Het maken van een landschapsplan is in de wet van '54 dan wel verplicht gesteld, maar in het begin van de zestiger jaren was het nog steeds moeilijk een garantie te verkrijgen dat elementen die op het landschapsplan stonden aangegeven, dus wettelijk waren goedgekeurd, ook verzekerd waren van een goede regeling van het eigen-dom, beheer en onderhoud na de ruilverkaveling.

Eigendom van de weg

In het kader van deze ruilverkaveling zijn bestaande en nieuwe elementen voorzover zij langs wegen lagen zoveel mogelijk bij het eigendom van de weg gevoegd. De eigendom van de wegen betrof de weg zelf met de bijbehorende berm en, indien aanwezig, de ter weerszijden gelegen berm sloten tot aan de buitenste insteek van het talud.

In Drenthe waren en zijn de meeste openbare wegen eigendom van de gemeente. Soms zijn ze eigendom van particulieren of van een semi-overheid als een waterschap. Bij het toepassen van "de eigendom van de weg" als procedureel middel ten dienste van het landschapsplan ging het om de wegen die in eigendom waren bij een overheid of een semi-overheid.

Bij wegen zonder berm sloten (zoals op de essen en in de ontginningsgebieden) deed zich het probleem voor, althans bij openbare wegen, dat boeren* geleidelijk stroken van de weg bij het land ploegden of, bij gebruik als grasland, het raster bij vernieuwing steeds weer iets verzetten.

Vandaar dat volgens de gemeentes en de Cultuurtechnische Dienst langs die wegen berm sloten tussen de berm en het boerenland noodzakelijk waren. Ook langs wegen waar, in gebieden als de essen en de ontginningsgebieden, uit overwegingen van waterafvoer meestal geen sloten langs de wegen nodig waren.

*Dat dit gedrag van de boeren in veel gevallen achterwege blijft valt op verschillende plaatsen in het veld te constateren. Bijvoorbeeld op de verkavelde es van Schipborg en langs een weg tussen Gasteren en Anloo in de ruilverkaveling Anloo.

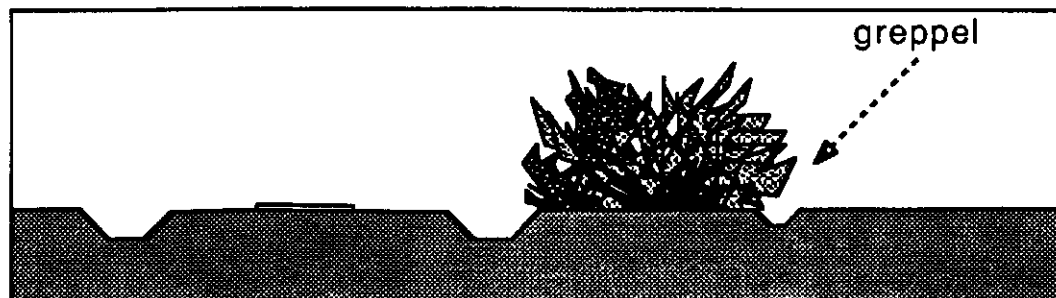
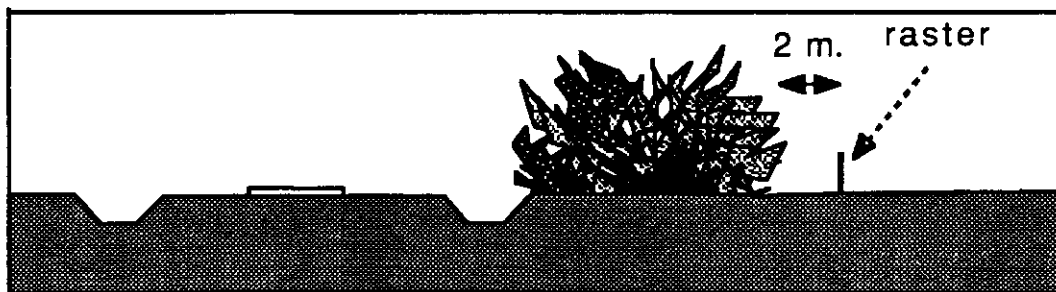
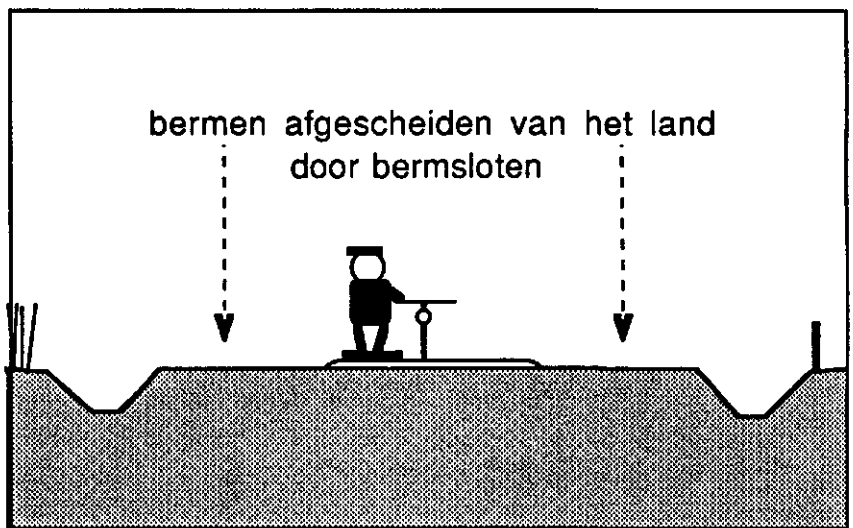
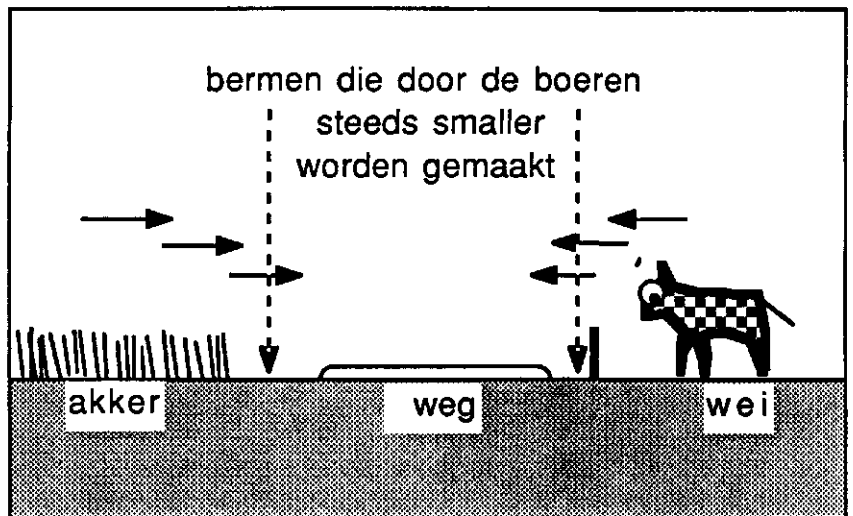
Op de berm en konden beplantingen aangebracht worden. "Landschappelijk horen bomen op een berm te staan" was één van de argumenten daarvoor. Het planten van bomen geeft geen problemen, struikbeplantingen wel. Bij boombeplantingen zijn er voor het verkeer voldoende uitwijkmogelijkheden, maar struikbeplantingen groeien ook in de breedte uit waardoor het verkeer minder of helemaal geen mogelijkheden meer had om uit te wijken. Daarnaast hadden struikbeplantingen als nadeel dat het beeld wat het opleverde niet altijd fraai te noemen was. De Vroome zegt hierover: "Er onstond bij struikbeplanting aan één zijde een onevenwichtig profiel wat lelijk is. Bij struikbeplanting aan weerszijden was een pijpenla het resultaat, ook niet mooi. De goede verhouding tussen verharding en groene berm en ging verloren."

Struikbeplanting geeft ook problemen met het onderhoud. Deze beplanting gaf een versterkte "aangroei" van de berm door bladval en dergelijke. Daardoor konden de berm en

Rechts: Omdat het boerenland steeds dichtter naar de weg opdrong, doordat boeren iedere keer het raster verder de berm op bleven zetten, of door steeds een groter stuk bij het akkerland te ploegen, werden in de ogen van Cultuurtechnische Dienst en gemeentes berm sloten noodzakelijk.

Onder: Daarom werden door Landschapsverzorging vrijliggende plantstroken voor gesteld. Deze plantstroken werden ondanks de scheidingssloot tussen weg en plantstrook bij het eigendom van de weg gerekend. Voor de plantstroken betekende dit een verzekerde toekomst wat betreft het eigendom, het beheer en het onderhoud. Hier zijn twee profielen afgebeeld van wegen met zo'n vrijliggende plant-strook.

Respectievelijk gescheiden van de landbouw-gronden door een greppel en een raster. Volgens het burgerlijk wetboek van straf-recht moet tussen raster en plantstrook ruimte open blijven als het bomen of zodanig uit te groeien beplanting betreft.

niet meer worden afgeplagd. Afplaggen is nl. nodig om plasvorming op de weg te voorkomen. Verder ontstaan er problemen met het onderhoud van de achter de struiken gelegen bermsloot. Dit vroeg weer extra ruimte, dus grond, om langs de sloot te kunnen komen.

Als oplossing voor deze nadelen zijn door Landschapsverzorging vrijliggende plantstroken voorgesteld. Om de vrijliggende plantstroken te bereiken moest ook juridisch worden vastgesteld dat deze plantstroken, tot en met de scheidingsgreppel of tot aan een te plaatsen raster, bij de eigendom van de weg gerekend moet worden. Het geheel ging dan in eigendom over naar de wegeigenaar, de gemeente, als onderdeel van de grond die nodig was voor het plan van wegen en waterlopen.

Ook bestaande elementen als houtwallen werden bij het eigendom van de weg gevoegd. Later is getracht ook andere elementen dan boom- of struikbeplantingen bij het eigendom van de weg te voegen door bestaande elementen als grafheuvels in de vrijliggende plantstrook op te nemen. Dit was niet altijd succesvol omdat daar soms een kleine verbreding van de plantstrook voor nodig was en de vertegenwoordigers van de landbouw die enkele extra vierkante meters niet wilden afstaan.

Gebieden met te sparen, te reconstrueren beplantingen op perceelsgrenzen

Andere houtopstanden of andere elementen in het landschapsplan, bijvoorbeeld geomorfologische gegevenheden, die niet bij de eigendom van de weg gevoegd konden worden hadden ten tijde van de ruilverkaveling Peizermade vaak een onzekere toekomst.

Enkele gebieden met veel beplante perceelsgrenzen werden door middel van een arcering op het landschapsplan aangegeven. Het betekende dat behoud respectievelijk reconstructie ervan gewenst was. Dit moest gebeuren in overleg met de plaatselijke commissie en belanghebbenden. Het was een poging om "nog iets van de kleinschaligheid van het landschap te redden".* Dit middel is ook in andere ruilverkavelingen toegepast, meestal met weinig succes. Belanghebbenden voelden er meestal niets voor.

De Vroome (1984): "Waarschijnlijk mede doordat de toenemende verontrusting over het omgaan met het landschap tot uitdrukking kwam in een bezoek van de toen nog Voorlopige Natuurbeschermings Raad aan Peizermade

"Het behouden van geomorfologische reliëfsituaties is anno 1987 nog steeds actueel.

In het kader van kavelwerken vind een voortgaande nivelering van het landschap plaats."

*De Vroome, 1984.

is, vergeleken met de voorgaande ruilverkavelingen, meer inhoud aan het landschapsplan gegeven. Bij alle sombere opmerkingen over de beekdalen moet gesteld worden, dat in de eigenlijke Peizermade, onderdeel van de beekdalvlakte in het noorden, het resultaat is meegevallen door het vrij dichte slotenpatroon en de verheugend hoge waterstanden in die sloten. Daardoor zijn de kleine, gespaarde reservaten geen bedreigde eilanden geworden maar functioneren ze nog in het geheel."

Reservaten

Naast het aangeven van gebieden met te sparen of te reconstrueren beplantingen van perceelsgrenzen zijn ook nog kleine te sparen stukjes bos of woeste grond aangegeven op het landschapsplan. Dit zijn reservaten geworden in eigendom van Staatsbosbeheer. In het citaat hierboven worden ze genoemd.

Gebieden van Bijzondere Landschappelijke Betekenis

Ook zijn er nog zes grotere gebieden aangegeven als Gebieden van Bijzondere Landschappelijke Betekenis. In het rapport wordt toegelicht waarom deze gebieden dan zo bijzonder zijn, maar wat de wettelijke status van deze benoeming is geweest is niet duidelijk. Wellicht hoopte Landschapsverzorging erop dat door deze extra aandacht in het rapport er ook met meer zorg aan de ingrepen in deze gebieden werd gewerkt. Dit viel vaak tegen.

Uit dit alles moge weer blijken dat landschapsbouw niet ophoudt bij een mooi landschapsplan, maar dat er nog heel wat meer bij komt kijken. Bijvoorbeeld procedures van de landhervorming zo uit te buiten of uit te breiden dat dat landschapsplan enige kans van slagen heeft. Eigendom van de weg en de kleine reservaten zijn al een vooruitgang, maar er is nog niet voor iedere soort landschapseenheid een standaardaanpak die procedureel gedekt wordt aangaande eigendom, beheer en onderhoud. Veel gebeurt nog in overleg en met de onzekere afspraak dat bij de uitvoering en de toedeling nog eens goed gekeken zou worden naar de mogelijkheden.

5.5. Landschapsarchitectonische middelen

De nederzettingen

De nederzettingen zijn binnen het ruilverkavelingsblok gehouden. In latere ruilverkavelingen hield men dorpen er vaak buiten. Dit was zeker het geval als de dorpen grote uitbreidingsplannen hadden.

In het landschapsplan is speciale aandacht aan de dorpen gegeven. Er zijn eiken geplant langs de wegen die het dorp inkomen. De eiken zijn geplant vanaf de eerste boerderij die bij het dorp hoort het dorp in. Vaak begint de eikenbeplanting bij de overgang van es naar dorp zoals in Winde. In Donderen en Bunne loopt de eikenbeplanting vanaf het dorp om de es heen tot aan de overgang naar het bekdal. Bij Winde en Bunne zijn "ter accentuering van de beide woonkernen" nieuwe eikenbrinkjes ontworpen. In Lieveren is een perceel in eigendom van de Staat bebost om een onaantrekkelijke lintbebouwing te maskeren.

De wegen

In de plantoelichting is veel aandacht aan recreatieve ontsluiting en aan zandwegen besteedt.

Reservaten, etc.

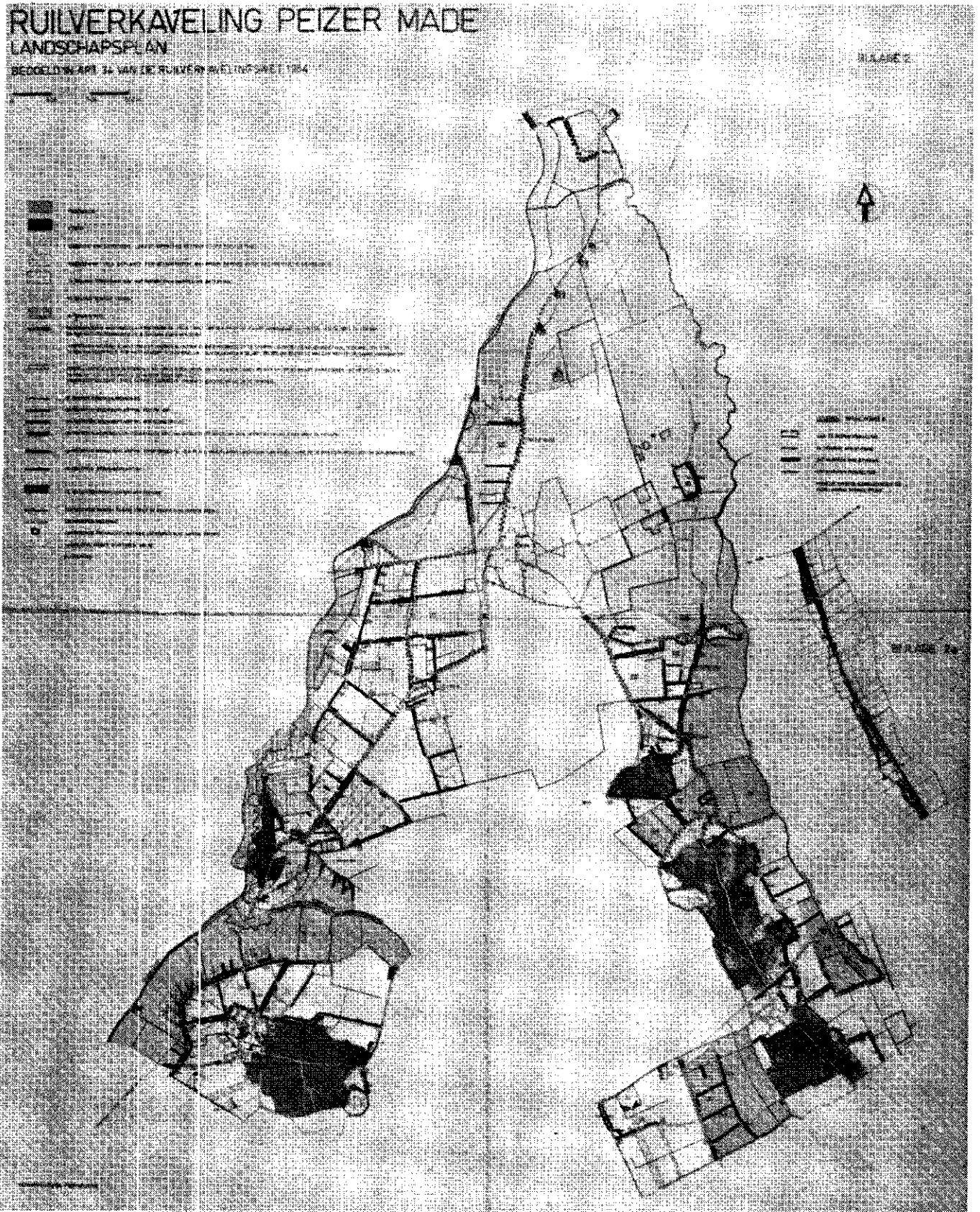
Waar de beekdalen nog rijk waren aan dwarswallen en de beek nog flink kronkelde is getracht om deze stukjes landschap als reservaat te behouden. Dit is gelukt met het Lieverense Diepje. Andere stukken beekdal lagen binnen de zes "gebieden met bijzondere landschappelijke betekenis". Cultuurhistorische aspecten worden vaak genoemd.

Het geboomte

Op de rijkere gronden is es toegepast als hoofdhoutsoort, op de overige gronden eik.

De architectuur van het landschap

Bij de bespreking van drie van de "bijzondere landschapstypen", nl. de dorpsgebieden van Langelo, Lieveren en Winde en Bunne, worden de dorpen, de essen, de beekdalen en de ontginningen besproken. De andere landschapstypen zijn een bijzondere ontginning ten zuid-westen van Peize en twee bijzondere kleinschalige beekdalen. In het volgende citaat wordt de aanpak van de beekdalen en de essen expliciet genoemd: "Zo is het accent gelegd op het sparen en/of nieuw aanbrengen van

Ruilverkaveling Peizermade, plan van wegen en waterlopen (links) en het landschapsplan (rechts). Uit het rapport voor de ruilverkaveling Peizermade van de Cultuurtechnische Dienst, uit 1963.

beplantingen langs beekdalen en esranden terwijl de esgronden en madelanden zelf onbeplant zijn gebleven."

Op de plankaart staan de beekdalen en de essen met een aparte kleur aangegeven. De beekdalen zijn gelig en de essen grijs. De essen hebben op het plan allemaal aanvullingen van hun omrandingen gekregen.

Ten zuiden van Peize zijn de beekdalranden zo consequent mogelijk beplant. Waar die beplanting reeds aanwezig was is die op het plan als te behouden aangegeven. Waar die beplanting ontbrak is die op het plan als ontworpen aangegeven. Hierbij is zo veel mogelijk de beekdalgrens gevolgd. Waar dit door de percelering niet mogelijk was is die langs wegen die iets verderop evenwijdig aan het dal lopen gelegd, waarschijnlijk omdat dan de nieuwe beplanting bij het eigendom van de weg gevoegd kon worden. In feite was dit de enige mogelijkheid om de beekdalruimten, alhoewel ze ruimer zijn, van de overige ruimten te onderscheiden.

Waar de beekdalen nog rijk waren aan dwarswallen en de beek nog flink kronkelde is getracht om deze stukjes landschap als reservaat te behouden. Dit is gelukt met het Lieverense Diepje. Andere stukken beekdal lagen binnen de zes "gebieden met bijzondere landschappelijke betekenis".

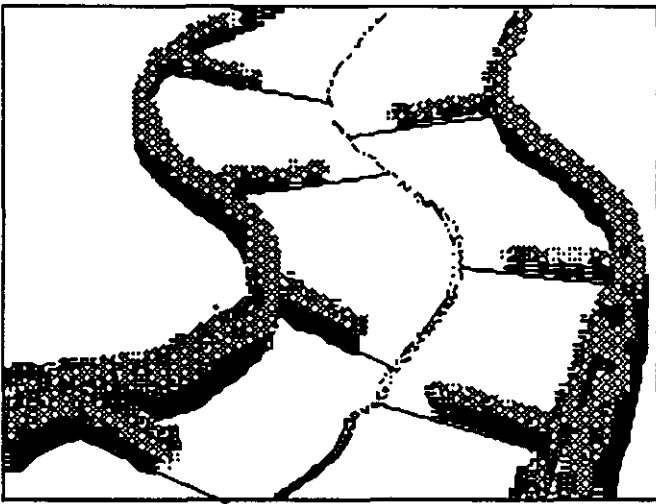
Ten Noorden van Peize gaat de aanpak van de beekdalen in een andere over. In de plantoelichting wordt hierover niets gezegd, maar daar verdwijnt de beekdalrandbeplanting. Deze maakt plaats voor een open dal naar de ontginningen toe. In het dal zijn boerenerven en zandopduikingen beplant. Van resten woeste grond heeft men reservaatjes gemaakt. Hierdoor ontstaat een lint van kleine groenelementen in de open ruimte. Ze liggen in het overgangsgebied van de dalen van Peizerdiep en Eelder Diep naar het ertussen gelegen Peizerwold, een ontginning. Hiermee wordt op een architectonische wijze toch een verschil tussen deze twee soorten landschapseenheden in het landschap aangegeven, ondanks dat die grens daartussen erg vaag is geworden.

Verder noordelijk mondt het dal van het Eelder Diep uit in het dal van het Peizerdiep, de Peizermade. Eigenlijk gaat het landschap hier over in een ander landschapstype. Van esdorpenlandschap gaat het over in een beekdalvlakte. In het gebied waar de dalen al in elkaar overgaan maar de waterlopen zich nog niet verenigd hebben staat op het plan aangegeven dat langs de weg die de enige scheiding nog vormt tussen de dalen, overhoeken moeten worden bebost. De plaats van deze bosjes is niet vastgelegd op het

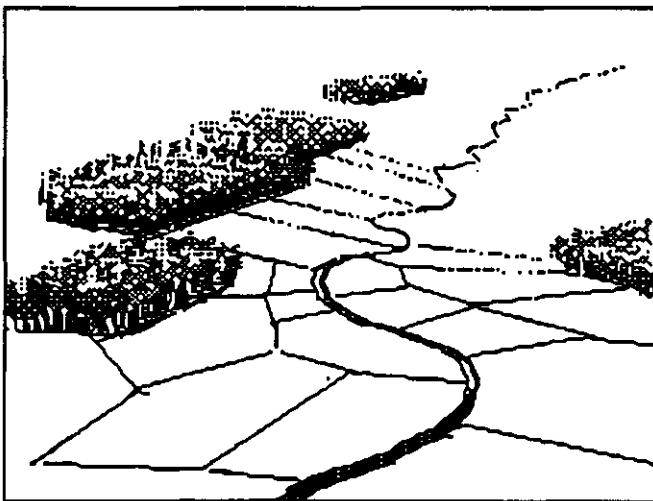
landschapsplan. De vier plukjes op het landschapsplan stonden symbool voor de bosjes die in dat gebied moesten komen. Bij de toedeling zou bekeken moeten worden waar die bosjes precies konden komen.

Bij het erf dat ligt bij het punt waar het Eelder Diep uitkomt in het Peizerdiep zijn langs de weg naar dat erf essen geplant. Deze essenbeplantingen heeft De Vroome al eerder toegepast in plannen als het landschapsplan voor Ruilverkaveling Balmahuizen dat enkele tientallen kilometers noordelijker is gelegen.

Hieruit blijkt dat het verhaal van de Drentse beekdalen niet ophoudt bij de randbeplanting en de dwarswallen.

De architectuur van de beekdalen in de middenloop van de beken. In het landschapsplan zijn voorstellen gedaan om deze karakteristieke opbouw te behouden of te versterken.

Maar de architectuur wordt naar het noorden (naar boven op het plaatje) toe anders. Het dal wordt breder en gaat over in een beekdalvlakte. Daar verdwijnt de beplanting langs de randen van het dal. De grondwaterstand is daar zo hoog geweest dat men vroeger sloten als veekering kon gebruiken. Er zijn dus nooit dwarswallen als veekering nodig geweest. Het dal wordt in de benedenloop herkenbaar in de architectuur van het landschap doordat op de hogere gronden grenzend aan het dal bossen staan. In het landschapsplan is voorgesteld om het beeld van bosjes op de hogere delen te versterken. (zie ook detail landschapsplan boven.)

In dit landschapsplan worden vele soorten ontginningen onderscheiden. Iedere ontginning heeft cultuurhistorisch zijn eigen verhaal, van de laatste nog omwalde veldontginning in Drenthe bij Langelo tot de ontginning in kleine vierkante perceeltjes met houtwallen eromheen bij Peize. Via het toekennen van het predikaat "bijzondere landschappelijke betekenis" is getracht de kleinschaligheid in deze ontginningsgebieden te handhaven. Zoals al eerder werd gesteld was dit een bijzonder zwakke basis om ook werkelijk die kleinschaligheid te behouden.

5.6. Uitwerking ideeën

Als landschapseenheden zijn in het plan de dorpen, de beekdalen, de essen en de ontginningsruimten gebruikt maar niet altijd duidelijk. Met name is de aanpak van de ontginningen niet eenduidig. Over het algemeen kan men stellen dat er erg sterk vanuit de plekken wordt gedacht. Het voordeel daarvan is dat verfijning mogelijk is. Een groot nadeel is dat een versnippering van het plan optreedt. Dat een concept aanwezig was bij de ontwerper van het landschapsplan mag blijken uit het feit dat op het landschapsplan, zoals dat in het stemmingsrapport is opgenomen, de essen en de beekdalen een aparte kleur hebben gekregen, zonder dat hiermee rechtstreeks naar een ingreep wordt verwezen. Die inkleuringen van de landschapseenheden zijn puur bedoeld om de visie op de opbouw van het landschap te verduidelijken.

In het rapport wordt als doelstelling van het landschapsplan geformuleerd dat "ernaar gestreefd is het sparen van de elementen die het landschapsbeeld bepalen of wel door middel van nieuwe voorzieningen het onderscheid tussen de verschillende landschapstypen te versterken". Uit de verdere toelichting op het landschapsplan blijkt dat met landschapstype ieder deel van het landschap bedoeld kan worden dat zich onderscheidt van de omliggende delen van het landschap. Zo zijn zes heel bijzondere landschapstypen op het landschapsplan aangegeven en in het rapport toegelicht omdat er meer aandacht aan moest worden gegeven.

Uit dit plan blijkt dat voor De Vroome het maken van een landschapsplan niet ophoudt bij het denken over

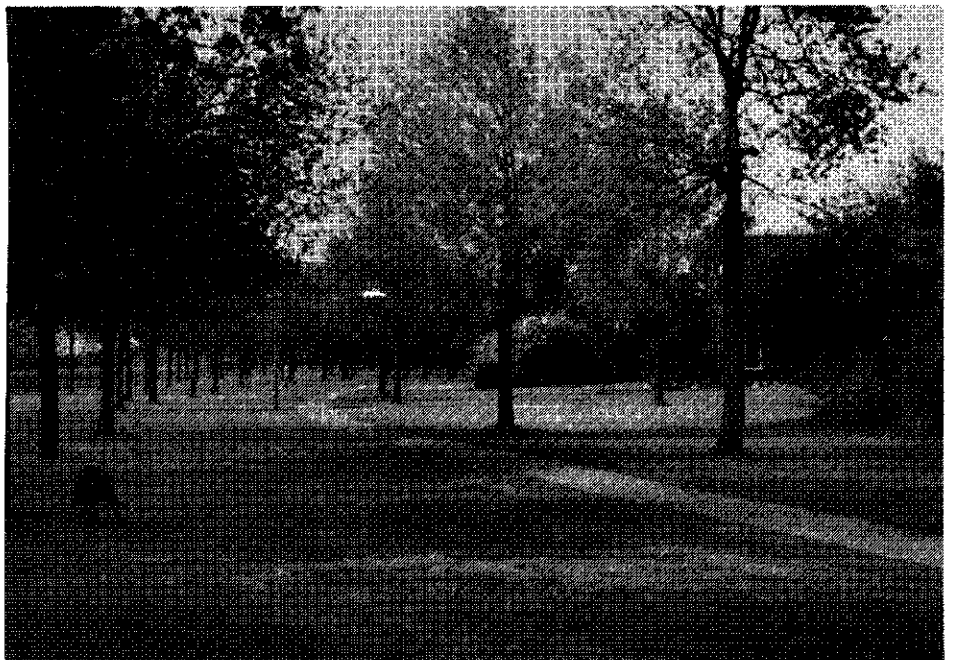
bepantingen. Hij wil zich bemoeien met de vormgeving van alle elementen van het landschap.

Kleine boselementen als eilanden van groen in de weidse openheid van de beekdalvlakte.

Hoofdstuk 6. Ruilverkaveling Vries

Boomweide tussen het dorp en de es van Vries, aangelegd en ontworpen in het kader van Ruilverkaveling Vries. De plaats van de bomen is door De Vroome zelf op de plek bepaald en met piketten uitgezet. Het gras van de gazons voor de huizen loopt onder de bomen door tot aan de esruimte. Deze boomweide kan gezien worden als een verbeelding van de eenheid van de woonplek van mensen met de opbouw van het landschap

- 6.1. Het landschap
- 6.2. Algemene gegevens over de ruilverkaveling
-Het stroomdallandschap van de Drentsche A
- 6.3. Diplomatieke middelen
- 6.4. Procedurele middelen
- 6.5. Landschapsarchitectonische middelen
- 6.6. Uitwerking ideeën

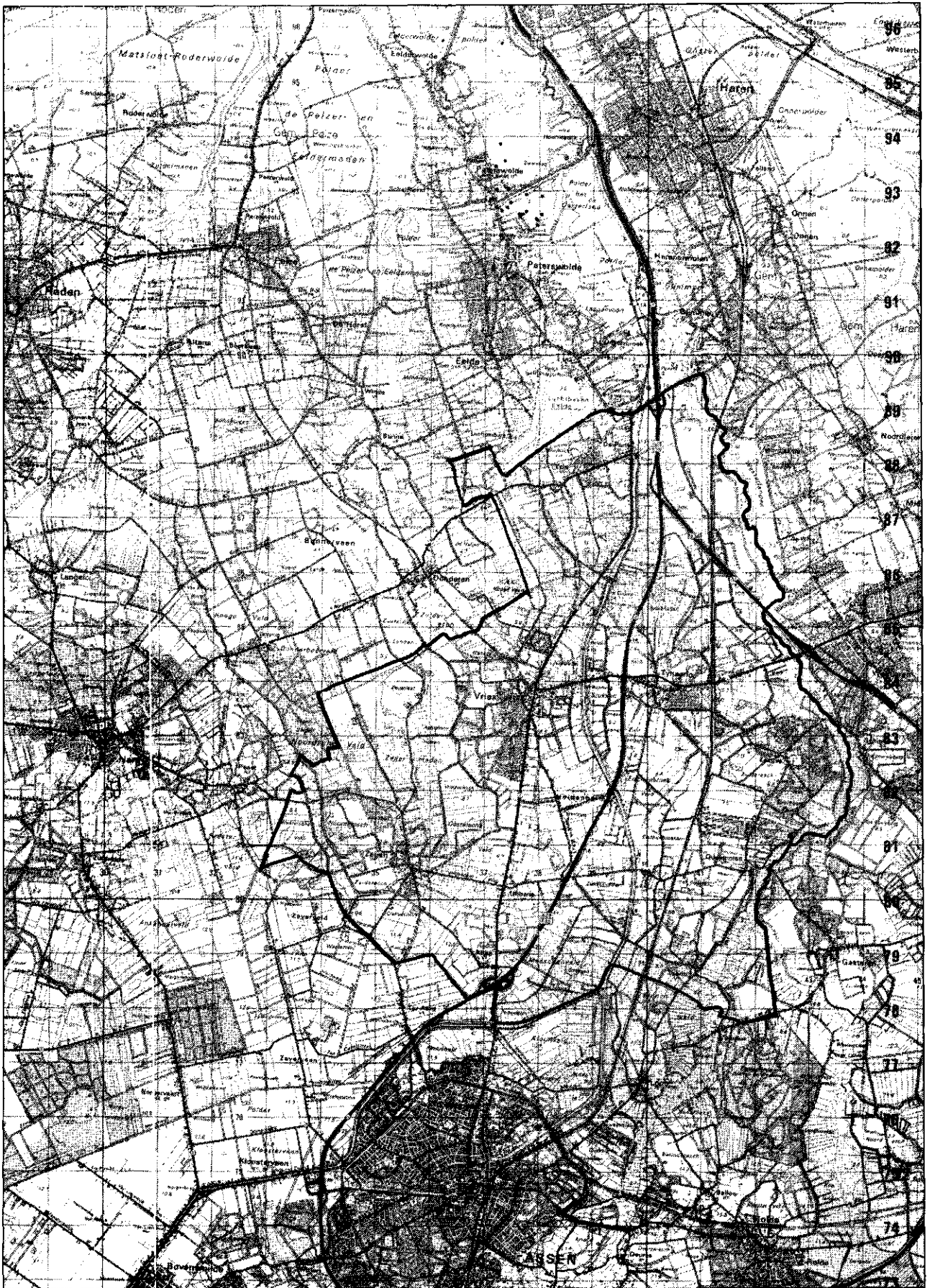
6.1. Het landschap

Ruilverkaveling Vries vond plaats in het landschap van Noord-Drenthe. Overheersend waren hier duidelijke structuren van het oude esdorpenlandschap in zijn verscheidenheid per dorp en een rijke natuurlijke ontwikkeling naar aanleiding van die duidelijke structuren en die verscheidenheid. Overal zijn de sporen van een gebruik van het land door mensen in de loop van eeuwen. Dat waren waarschijnlijk de eigenschappen van het landschap in Noord-Drenthe die De Vroome troffen in die tijd. Ze waren bijna nergens meer zo duidelijk samen aanwezig als hier. Met name was dit te danken aan het vrijwel niet genormaliseerde beekstelsel van de Drentse A. Dit was heel bijzonder. In Drenthe was het het laatste volledige beekdalsysteem. Verder had alleen het Reestdal nog grote delen met een vrije loop. Buiten Drenthe waren zulke beken helemaal zeldzaam. De Vroome zag in dat verlies hiervan onherroepelijk was. Een irreversibel proces zou men dat tegenwoordig noemen.

Maar niet alleen voor de natuurlijke ontwikkeling zou het een onherroepelijk verlies betekenen. Het verhaal van de oude Drentse esdorpencultuur zou veel minder duidelijk te lezen zijn. Daarom moest het landschapsreservaat er komen, zodat de bijzondere natuurlijke ontwikkeling in het dal van de Drentse A niet "overnieuw hoefde te beginnen" maar verder kon gaan, (ook al zijn er via de lucht en het grondwater nog heel wat gevaren), zodat het esdorpenverhaal door reconstructie en verjonging van beplantingen leesbaar blijft in het landschap.

Het "abiotisch gegeven van de oppervlaktevormen" in dit ruilverkavelingsgebied is het noordelijke gedeelte van het Drents keileemplateau waarover dekzand is afgezet in ruggen die van het zuidoosten naar het noord-westen liepen. Dit is ongeveer in de richting van de Hondsrug. Bekken voerden het water van dit glooiende plateau af. In het noorden van het plateau komen kleine stroompjes vanaf de dekzandglooiingen naar grote stromen die naar het noordwesten stromen: het beekdalsysteem dat uitmondt in het Peizerdiep en het beekdalsysteem van de Drentse A. Zo ontstonden allerlei plekken in het landschap waar hogere gronden grensden aan lagere beekdalen. Mensen vonden op die plekken de verschillende soorten gronden die ze nodig hadden om in hun levensonderhoud te voorzien. Door hun occupatie van het landschap af te stemmen op die abiotische gegevens ontwikkelden mensen hier de

Rechts: het
ruilverkavelingsblok Vries
gelegen in het noorden van
Drenthe.
Schaal 1 : 100.000

esdorpencultuur. In die cultuur lagen dorpen op de plaatsen waar lagere beekdalen, geschikt als weides, grensden aan hogere gronden die als akker waren te gebruiken, de essen. Daarnaast moesten er woeste gronden in de buurt liggen om schapen te hoeden en plaggen te steken ten behoeve van mestproductie, die nodig was om de essen vruchtbaar te houden.

Aan de beken van de Drentse A maar ook aan de Masloot, de Runslot en de Broekloop lagen prachtige esdorpen met zelfs nog echte strubbenbossen, de oude grillige hakhoutbossen, rond de es. Schilderachtig is het woord dat in de toelichting op het landschapsplan gebruikt wordt. Over een rijke historie vertelde het landschap daar.

Maar er zou in het kader van de ruilverkaveling en ook daarbuiten veel gaan gebeuren in dit gebied tussen Assen en Groningen. Drenthe moest mee in de vaart der volkeren.

Het zal in 1965 zijn geweest dat De Vroome daar rondliep in het landschap met potlood op de topografische kaart zijn plannen intekenend. Want zo maakt hij zijn plannen, in het veld. Kijkend, vergelijkend, terugblikkend, projecterend.

Het gedachtenplan voor het reservaat van de Drentsche A lag misschien wel achter in de auto. Dat werd een enorme troef in het overleg tijdens het einde van de voorbereiding van de ruilverkaveling.

De snelweg stond in het plan voor Vries als artikel 13 aangeven. Met dit artikel van de ruilverkavelingswet was het mogelijk gronden in het kader van werken ten algemene nutte te onteigenen. Langs dit tracé stopte hij steeds om zich het beeld voor te stellen dat zou ontstaan als die snelweg er lag. In het landschap maakte hij dat plan. Thuis vergeleek hij dan de plannen met oude topografische kaarten, 1930, 1850 en liefst nog ouder. Door vergelijking van de plannen die gebaseerd zijn op ervaringen in het landschap met die oude kaarten waren de structuren in het landschap te herkennen. De abiotische oppervlaktevormen zijn door vergelijking van die kaarten uit verschillende tijden er duidelijk uit te halen. Die vormen waren het uitgangspunt. In het veld kan je zien wat er al in het landschap aanwezig is om bij de vormgeving aan het nieuwe landschap die grote structuren weer ervaarbaar te laten zijn.

De zon door een beekdal. Hoe mooi cultuurland kan zijn.

"Het voordeel van deze snelweg was dat één en ander kan worden uitgevoerd in combinatie met de onnodige vervorming van het Noord Willemskanaal tot een scheepvaartkanaal met stalen damwanden waar geen schip doorheen vaart. We noemen dit werk met werk maken."

De Vroome maakt de eerste aanzetten voor zijn landschapsplannen in het veld. Rondlopend door het landschap tekent hij zijn voorstellen met potlood in op een topografische kaart. Hiernaast is een fragment van de topografische kaart te zien waarop een gedeelte van het landschapsplan voor Vries in eerste aanzet is ingetekend. Daaronder is het zelfde gebied te zien op de topografische kaart uit 1978. In grote lijnen zijn de in 1965 met potlood ingetekende voorstellen gerealiseerd.

6.2. Algemene gegevens over de ruilverkaveling

De ruilverkaveling Vries is in 1965 gestemd. In 1979 was men gereed met de uitvoering. Het ruilverkavelingsgebied was 7225 hectare groot. Aanleiding tot de ruilverkaveling waren drie aanvragen bij de minister van Landbouw en Visserij, "aan de Centrale Cultuurtechnische Commissie om advies gezonden". Deze aanvragen zijn samengevoegd en behandeld als het blok van ruilverkaveling Vries. In het stemmingsrapport* van deze ruilverkaveling staan als de indieners van de drie aanvragen genoemd:

a. het Drents Landbouwgenootschap, dat op 16 september 1953 een aanvraag deed tot ruilverkaveling van gronden ten noorden en ten westen van het dorp Zeijen, alsmede de es, met een oppervlakte van ongeveer 400 ha.

b. Burgemeester en Wethouders van de gemeente Vries, op 21 december 1956. Deze aanvraag omvatte gronden in de gemeente Vries tot een oppervlakte van 4875 ha.

c. het Drents Landbouwgenootschap op 2 maart 1964. Deze aanvraag had betrekking op gronden in de gemeente Vries en Assen tot een oppervlakte van 7750 ha. Deze aanvraag had ten doel de onder de a en b genoemde gebieden te combineren en tevens rekening te houden met de toenmalige plannen van Rijkswaterstaat tot de aanleg van een autosnelweg van Assen naar Groningen met een aantakking van een weg vanaf Emmen en de verbreding en uitbreiding van het Noord-Willemskanaal.

In de ruilverkavelingswet van 1954 staat in artikel 32 lid 2 dat de CCC uitvoerig advies moet geven aan de Gedeputeerde Staten van de provincie. Gedeputeerde Staten van Drenthe, dit advies gehoord hebbende, concludeert op 21 oktober 1965 tot goedkeuring van de aanvragen.

De CCC ging toen over tot het opstellen van een rapport met "plannen tot verbetering van de landbouwkundige toestand". Deze plannen zijn ontwikkeld in samenwerking met een daartoe ingestelde commissie van voorbereiding en de daaraan toegevoegde adviseurs van het Bureau Ruilverkaveling van het Kadaster, het Staatsbosbeheer, de Rijkslandbouwvoorlichtingsdienst, de provinciale diensten en de Burgemeester van de gemeente Vries.

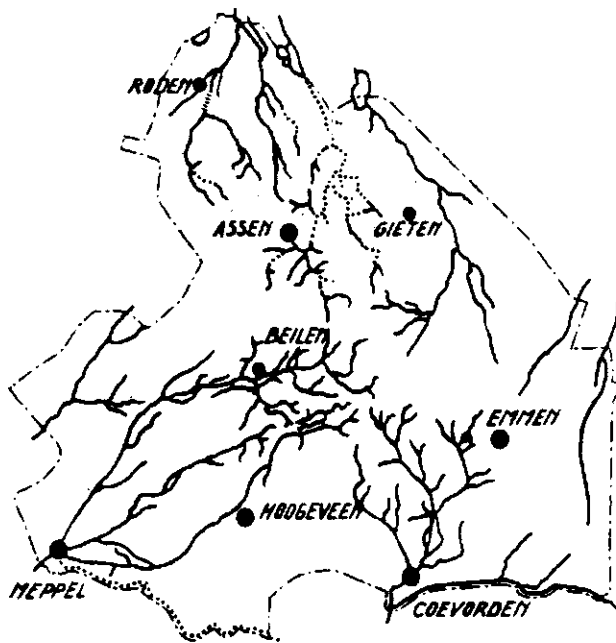
De plannen moeten volgens de Ruilverkavelingswet van 1954 naast een plan voor de wegen en waterlopen ook een plan voor het landschap omvatten. Dit neemt niet weg dat de hoofddoelstelling van de ruilverkaveling de verbetering van de landbouwkundige toestand was. Uit hetgeen in het

*Centrale Cultuurtechnische Commissie, 1966.

rapport voor de ruilverkaveling Vries stond bleek dat de externe produktieomstandigheden in het ruilverkavelingsgebied voor de rationalisering van de landbouwbedrijfsvoering een belemmering vormden. Onder deze externe produktieomstandigheden verstaat men: de bodemgesteldheid, de waterstaatkundige toestand, de ontsluiting, de verkavelingstoestand, de bedrijfsgrootte-structuur, de gebouwen en de nutsvoorzieningen. Naast landbouwkundige overwegingen speelden de al eerder genoemde plannen van Rijkswaterstaat een rol.

In het kader van de ruilverkaveling heeft men de waterbeheersing aangepast, grote delen herverkaveld, nieuwe wegen aangelegd en bestaande wegen verhard of opgeruimd. Ook zijn er enkele boerderijen verplaatst waarvoor nieuwe bedrijfsgebouwen met woning werden gebouwd in delen van het gebied die nog onbewoond waren. Deze delen werden vaak extensief gebruikt en zijn vaak in de vroegere esdorpen-occupatie woeste gronden geweest. Daarnaast werd tijdens de voorbereiding bekend dat een deel van het ruilverkavelingsgebied binnen het in die tijd ingestelde Landschapsreservaat van de Drentse A kwam te liggen.

Op 15 december 1966 stemmen de belanghebbende boeren in met de plannen. In 1973 wordt het definitieve plan van wegen en waterlopen vastgesteld en drie jaar later werd het plan van toedeling afgerond. Weer drie jaar later komen alle geldelijke regelingen in het kader van deze ruilverkaveling vast te staan en komt de renteberekening gereed. Hiermee was de ruilverkaveling Vries afgesloten.

- *Beken die zijn of worden genormaliseerd.*
- *Gedeelten waaromtrent overleg gaande is.*
- *Gespaarde beekgedeelten*

Kaartje dat afgedrukt staat in het "Gedachtenplan" uit 1965 met de bekenstelsels in Drenthe.

Het stroomdallandschap van de Drentse A

Al een aantal malen eerder werd het Landschapsreservaat van het Stroomdallandschap van de Drentse A genoemd. In 1963 verzocht de Natuurbeschermingsraad De Vroome een rapport op te stellen over het stroomdal van de Drentse A. Dat was in de tijd dat de natuurbescherming de mooiste stukjes beekdal trachtte te sparen door er een omleidingskanaal omheen te laten leggen. Dat was ook het beleid dat de toenmalige natuurbeschermingsconsulent voor ogen had. In de ogen van De Vroome was dat echter geen oplossing. Het was het laatste niet genormaliseerde bekenstelsel in Drenthe en het meest indrukwekkende. De Vroome wilde voor dit bekenstelsel een ander beleid

uitstippelen. Namelijk een plan maken waarin het gehele beekstelsel de aandacht kreeg en de kans kreeg als geheel voort te bestaan. Daarvoor zocht en vond hij steun bij de PPD, de directeur PPD, het provinciaal bestuur en de griffier van de Staten. De provincie had zich al eerder zorgen gemaakt om de beekdalen. Dit blijkt uit het feit dat men in de vijftiger jaren al een inventarisatiestudie heeft laten maken van de Drentse beken en beekdalen (Schimmel, 1955). Toen werden aan die studie nog geen daden verbonden.

In 1965 kwam een rapport* uit van het consultantschap van het Staatsbosbeheer in Assen waarin het idee voor zo'n reservaat was uitgewerkt. Het plan werd gepresenteerd door de Gedeputeerde van de Provinciale Staten in het Provinciehuis. De standsorganisaties en de voorbereidings-commissies van de ruilverkavelingen Vries, Anloo en Rolde waren hierbij aanwezig. Voor de Landbouw kwam het plan op duistere wijze tot stand. Men heeft tijdens de opstelling van het plan geen inzage gekregen in hetgeen de provincie en het consultantschap aan het uitwerken waren. De Landbouw wist niet wat er met de Natuur-beschermingsraad werd besproken. Anders had men veel eerder actie ondernomen. Was er volgens de huidige normen een inspraakprocedure geweest dan was het reservaat er niet gekomen.

De voorbereidingscommissies van de ruilverkavelingen Vries, Anloo en Rolde werden geconfronteerd met de feiten. Dit reservaat lag binnen die drie ruilverkavelingsblokken. Al zou men willen, daar viel niets meer aan te doen. Het deed veel stof opwaaien. Adjuut-secretaris van het Drents Landbouwgenootschap, J. Hingstman, schreef een uitgebreid rapport* waarin het standpunt van de Landbouw uiteen werd gezet. "Deining om de Drentse A" heet het. Eén van de grootste grieven die er in verwoord stonden was dat in het Gedachtenplan van alles stond over hoeveel vogeltjes er in het gebied woonden. Maar "hoeveel boeren hier wonen die van geslacht op geslacht dit landschap gemaakt hebben, dat stond er niet in. Dat doet gewoon zéér." "Dat Gedachtenplan kwam uit, op een duistere wijze. Je kon niet eens gewaar worden wie eigenlijk de opdracht gegeven had." vertelt Hingstman*.

De Landbouw had zakelijke bezwaren en emotionele bezwaren. Waar een reservaat is kan geen moderne landbouw worden uitgeoefend. 3500 ha van de 30.000 ha

* Stroomdallandschap Drentse A. Beschrijving en gedachtenplan met betrekking tot het beheer en agrarisch gebruik, de landschappelijke en recreatieve ontwikkeling. Staatsbosbeheer, Assen, 1965.

Deining om de Drentse A. Drents Landbouwgenootschap, Assen, 1967.

In: Pollman, Tessel, 1982. In het Stroomdal van de Drentse A. Bijvoegsel bij Vrij Nederland nr.26, 3-7-1982.

die dit gebied groot is zouden reservaat worden. Zakelijk gezien is dat een verlies voor de Landbouw. De emotionele tegenstand was bij veel boeren waarschijnlijk nog belangrijker dan de zakelijke bezwaren. Ze wilden geen toeristische trekpleister worden en als aapjes in de dierentuin aangehaapt worden door bussen vol stedelingen die zijn gekomen om te zien op wat voor primitieve wijze ze hun bedrijf moeten uitoefenen. Dat is vernederend voor een boer.

Maar toen waren er ook boeren die voordelen zagen in het stichten van een reservaat: de kleine boeren die uit de boot zouden vallen bij een voortgaande schaalvergroting in de bedrijfsvoering. Tegenwoordig zeggen ook veel boeren dat een omzetting toen van de gronden in het reservaat in "moderne landbouw"-grond de huidige overschotten alleen maar had vergroot.

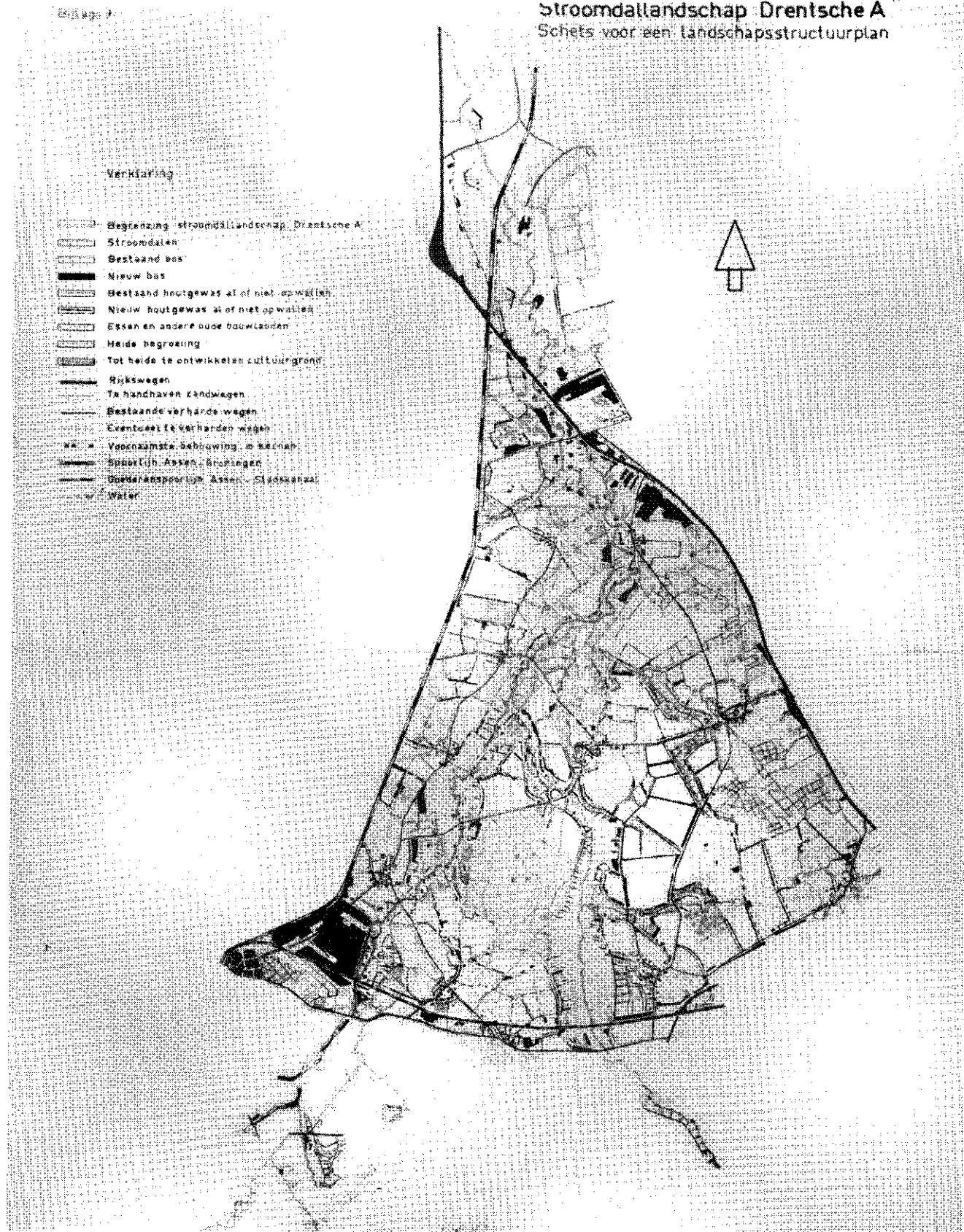
Het Gedachtenplan bestaat uit een rapport met vier kaarten als bijlagen. Het rapport begint met een inleiding waarin de veranderingen van het oude Drentse landschap, en de beekdalen daarin, geplaatst worden tegen de achtergrond van de ontwikkelingen in de maatschappij. Een storm-achtige ontwikkeling van techniek en wetenschap hebben veranderingen mogelijk gemaakt die soms een vooruitgang kunnen betekenen maar ook tot verliezen leiden. De winst aan welvaart en het verlies aan welzijn. Na de inleiding volgt een beschrijving van het landschap waarin vele aspecten aan de orde komen. Dan volgt in het rapport het deel met het gedachtenplan over de toekomstige ontwikkeling van het betreffende landschap. Dit omvat een toelichting op het voorgestelde beheer en het agrarisch gebruik, gedachten over landschapshersel en landschaps-ontwikkeling en voorstellen voor de recreatieve ontwikkeling.

De vier kaarten sluiten hierop aan: een kaart met de namen van de voornaamste plaatsen en beken, een kaart over het beheer en het agrarisch gebruik, een kaart met een schets voor een landschapsstructuurplan en een kaart met een schets voor een recreatie-structuurplan. De opstellers van het plan spraken "terecht" (Gorter, 1986, blz. 127) van een nieuwe fase die met dit plan was bereikt in de ontwikkeling van het natuurbeschermingswerk in ons land. Dit was "het eerste geval (...) waar de gedachten om tot instelling van een landschapsgebied te komen in een gedachtenplan zijn uitgewerkt ." (Modderkolk, Stapelveld, De Vroome, 1966). In dit citaat valt de term

"We kunnen trots zijn op de Drentse A, maar bepalend is voor mij dat het gelegen is in een heel gaaf esdorpenlandschap. Dat is voor mij het uitgangspunt."

De Vroome, 11-11-1986

Stroomdallandschap Drentsche A
Schets voor een landschapsstructuurplan

Schets voor een landschapsstructuurplan uit het rapport Stroomdallandschap Drentsche A uit 1965.

In een tijd waarin een plan als "Ooievaar" aanslaat en de discussie over natuurontwikkeling opstaat is dit plan en de visie erachter nadere studie waard.

"landschapsgebied" op. Men spreekt niet van het instellen van een natuurgebied, maar over de instelling van een landschapsgebied in het kader van het natuurbeschermingswerk. Dit duidt er op dat de opstellers van het plan het gehele landschap als onderwerp van natuurbescherming zien. In het hoofdstuk over de opvattingen van De Vroome kwam deze benadering al aan de orde. Het bijzondere van dit plan is dat het gericht is op het behoud van een waardevol landschap, maar niet om dat te conserveren zoals het is, maar om natuur te laten ontwikkelen en mensen ruimte te bieden voor rust en inspiratie. Daarvoor worden in het plan allerlei ingrepen voorgesteld. Het is daarom, behalve een natuur-beschermingsplan, net zo goed een plan dat gericht is op landschapsbouw.

Het beheer is gericht op landschapsherstel en natuur-ontwikkeling. Het gaat te ver om daar in deze studie veel aandacht aan te besteden. Er is veel studie verricht naar de natuur in het reservaat en de invloed van verschillende soorten beheer. Hierover zijn vele publikaties verschenen. Dit benadrukt het belang van het reservaat als proeftuin voor wetenschappers en beheerders.

De aandacht voor recreatie heeft twee aspecten. Ten eerste de visie op het landschap als natuurruimte, waarin mensen rust en inspiratie moeten kunnen vinden. De nadruk ligt dan ook op de wandelaars, fietsers, paardrijders, vissers en op het extensieve autotoerisme. De verblijfsrecreatie wordt zoveel mogelijk gesaneerd en geweed binnen het eigenlijke reservaat. De "pretpark-recreatie" past hier bij lange na niet in het plaatje.

Een tweede aspect van de aandacht voor de recreatieve betekenis van het reservaat zijn de strategische overwegingen. Het benadrukken van de vele mogelijkheden voor recreanten lag politiek gunstig. Om het voorstel haalbaar te laten zijn met opzet op het recreatie-structuurplan veel meer recreatiepunten aangegeven dan er uitgevoerd zouden worden. De kaart moest er spectaculair uitzien. Later is doelbewust uit de lijst van aanbevolen recreatiepunten een selectie gemaakt. Dit was verdedigbaar omdat al de zandwegen, aan de rand van het reservaat of als toegang tot het reservaat, in eigendom van het Staatsbosbeheer waren. Daardoor kon men in de praktijk met enkele parkeer- en picknickplaatsen volstaan.

"Stroomdallandschap Drentsche A"
Schets voor een recreatie structuurplan

- Verklaring
- Begrenzing stroomdallandschap Drentsche A
 - Auto-weg
 - Voornaamere toevoerwegen
 - Andere verharde of te verharde wegen
 - Zandwegen made ten dienste van autoverkeer
 - Zandwegen voor auto's, waarlangs enkel kleine verpozingsruimten (nader te detailiseren)
 - Zandwegen speciaal voor wandeltoerisme
 - Rijwielpaden (Bromfietsen toegestaan) best of uit te bouwen
 - Semi-verharde rijwielpaden (zonder Bromfietsen)
 - Bestaand wandelgebied, grote opnamecapaciteit
 - Bestaand wandelgebied, geringe opnamecapaciteit
 - Te ontwikkelen wandelgebied
 - Stille gebied zonder recreatieve voorziening
 - Overige gedeelten van het reservaat momenteel geen behoefte aan recreatieve voorziening
 - Landschapselementen of gebieden die door hun aard of ligging in relatie met het reservaat een recreatieve waarde hebben
 - Landschapspatruil te ontwikkelen met bepaalde recreatieve mogelijkheden (vlak rijkheid)
 - Bestaande concentratie punten
 - Te ontwikkelen concentratie punten
 - Kleine parkeer- en of picknickruimte
 - Kerk
 - Molen
 - Molen
 - Molen
 - Molen
 - Molen
 - Molen
 - Molen
 - Molen
 - Molen
 - Molen
 - Molen
 - Molen
 - Molen
 - Molen
 - Molen
 - Molen
 - Molen
 - Molen
 - Molen
 - Molen
 - Molen
 - Molen
 - Molen
 - Molen
 - Molen

Schets voor een recreatie-structuurplan, kaartbijlage van het rapport Stroomdallandschap Drentsche A uit 1965.

Procedureel had het Landschapsreservaat de kracht dat het gebied vrijgesteld werd van allerlei ontwikkelingen als moderne landbouw. Maar om de landschapsrenoverende ingrepen die op de schets voor een landschapsstructuurplan in het landschapsreservaat uit te voeren waren andere procedurele mogelijkheden nodig. In de drie ruilverkavelingen kreeg Landschapsbouw ook niet de mogelijkheden tot "herstel en reconstructie van het oude landschap". De ruilverkavelingen gaven wel de mogelijkheid tot uitruil van gronden van buiten naar binnen het reservaat. Hierdoor werden meer aaneengesloten gebieden mogelijk.

Pogingen om meer hogere gronden in het reservaat op te nemen blijven nodig. Deze gronden beïnvloeden via het grondwater het beekdal zeer sterk. Dat is ook de zwakte van het reservaat: via het grondwater komen de schadelijke stoffen die op de gronden buiten het reservaat worden gespoten toch nog in het reservaat. Hierdoor is het water uit de Drentse A niet meer geschikt voor drinkwatervoorziening. Het is te hopen dat men in de toekomst verstandiger wordt.

6.2. Diplomatieke middelen

Vries is voorbereid in een tijd dat De Vroome op allerlei niveaus contacten heeft gelegd en onderhoudt met mensen die in het ruimtelijke ordeningsapparaat functies vervullen waardoor zij die ruimtelijke ordening kunnen beïnvloeden. Deze diplomatieke invloed was nodig omdat de macht van het ministerie van Landbouw en Visserij met een zeer slagvaardige Cultuurtechnische dienst als uitvoerend orgaan heel erg groot was. Van die kant wilde men het landelijk gebied sterk reorganiseren om een grotere produktie te bereiken.

Ook in deze tijd werden de plannen verder ontwikkeld voor de aanleg van een uitgebreid wegennet. Elke plek moest optimaal bereikbaar zijn omdat men het gevaar groot achtte dat slecht bereikbare plaatsen niet mee zouden profiteren van de ontwikkeling van de welvaartsmaatschappij.

Vanuit de natuur-, landschap- en milieubeweging begon de verontrusting in de zestiger jaren te groeien, maar de macht van de landbouw en weg- en waterbouw was erg groot. Over die verontrusting werd al bij de bespreking van ruilverkaveling Peizermade gesproken.

In de politiek begint in die tijd door te dringen dat naast

welvaart, die in de tijd van wederopbouw na de oorlog werd nagestreefd, ook welzijn een hoofddoelstelling van het beleid diende te zijn. Bij veel mensen in de politiek en bij veel ambtenaren sloegen de ideeën die De Vroome te berde bracht goed aan. Een belangrijk aspect van welzijn was immers een prettig en gezond leefmilieu waarin de natuur kansen kreeg. Het mooiste voorbeeld van iemand die zich vanuit zijn functie inzette voor de ideeën van De Vroome is de commissaris van de koningin Gaarlandt, maar ook zijn voorganger commissaris Cramer, gedeputeerden Londo en Lambers, burgemeesters, raadsleden en diverse ambtenaren bij de provincie wilden zich sterk maken voor de voorstellen van De Vroome. De milieubeweging was een belangrijke achterban. De Vroome onderhield ook goede contacten met wetenschappers van naam die bijvoorbeeld een plan als het landschapsreservaat van de Drentsche A een wetenschappelijke onderbouwing gaven. De lijst van samenstellers van het gedachtenplan spreekt voor zich.

In deze tijd, waarin De Vroome op het diplomatieke vlak veel heeft bereikt, wordt ruilverkaveling Vries voorbereid.

6.3. Procedurele middelen

Uit de bespreking van de andere twee ruilverkavelingen bleek dat er weinig procedurele middelen waren om het landschapsplan ook werkelijk te realiseren. Sommige elementen konden met steun van de Natuurbeschermingsraad in reservaten worden opgenomen, andere elementen konden bij de eigendom van de weg gevoegd worden. Door overleg kon er ook wel invloed uitgeoefend worden op de tracering en profilering van wegen en waterlopen, maar verder had men weinig procedurele zekerheid over het eigendom, beheer en onderhoud van de elementen van het landschapsplan. Als men bedenkt dat er een aantal jaren eerder nog geen Landschapsverzorging was en het door velen in die tijd gezien werd als bemoeierij van buitenaf door de overheid dan moet men erkennen dat men al heel wat bereikt had. Maar Landschapsverzorging zag dat er veel meer procedurele zekerheid nodig was om het landschap goed te verzorgen. De elementen van het landschapsplan die niet in een reservaat en niet bij de eigendom van de weg gevoegd konden worden, lagen binnen eigendommen van particulieren, meestal boeren. De directie van het

Staatsbosbeheer moest overtuigd worden van het feit dat het in eigendom, beheer en onderhoud geven van elementen van het landschapsplan aan particuliere boeren geen enkele garantie was voor het lang voortbestaan van die elementen. Er werd namelijk verondersteld dat een groot deel van de boeren elementen als insteekwallen van de beekdalen uit gevoelsmatige overwegingen toch graag in eigendom wilde hebben en dat die boeren die wallen wel zouden verzorgen.

Een andere ruilverkaveling, Vledder, was in die tijd in uitvoering. Onder boeren in die ruilverkaveling heeft De Vroome toen een enquête laten houden. De boeren werd gevraagd of ze de wallen die op het landschapsplan stonden en die binnen hun kavel lagen graag in eigendom, beheer en onderhoud wilden hebben. Zo niet dan zou Staatsbosbeheer ze nemen. De conclusie die uit de enquête getrokken moest worden was overduidelijk: het grootste deel van de boeren was die wallen liever kwijt dan rijk. Als de directie van het Staatsbosbeheer het landschapsplan dat onder haar eigen verantwoording werd opgesteld serieus nam, moest ze er voor zorgen dat die elementen die op het landschapsplan stonden een redelijk verzekerde toekomst hadden. Uit de enquête bleek dat de elementen van het landschapsplan in eigendom, beheer en onderhoud van de boeren meestal niet die verzekerde toekomst kregen.

Met steun van de Commisaris van de koningin in Drenthe, Gaarlandt, heeft De Vroome de directie van het Staatsbosbeheer overtuigd. De directie kwam toen tot de principe-uitspraak dat het Staatsbosbeheer alle elementen van het landschapsplan in eigendom, beheer en onderhoud zou nemen voor zover die taken niet door anderen op zich werden genomen. Er was echter wel één groot "mits" aan die principe-uitspraak verbonden. De elementen moesten groter zijn dan 5 hectare of breder dan 50 meter. Staatsbosbeheer was tenslotte een bosbeheer-instelling en Landschapsverzorging was een ondergeschoven kindje binnen dat instituut.

In een oud cultuurlandschap zijn de typerende beplantingselementen vaak veel kleiner dan die gestelde minimumgrootte. Die "mits" had dus als consequentie dat de landschapsverzorgers hun landschapsplannen nog steeds niet konden baseren op de voor het landschap typerende beplantings-elementen. Tenminste niet met de garantie dat het eigendom, beheer en onderhoud goed geregeld was. Wat dit tot gevolg had is te zien in het Landschapsplan voor Sleenerstroom. In een beekdal zijn

*Hier werd dus het werk van Landschapsbouw vanuit bosbouwnormen benaderd. Dit was regel. Landschapsverzorging en Landschapsbouw was en is(?) een ondergeschoven kindje binnen het Staatsbosbeheer. Dit terwijl het grootste deel van het bos na de oorlog in het kader van Landschapsbouw is aangelegd.

daar zeer brede insteekwallen te zien die normaal 2 meter of nog minder breed waren.

Fragmenten van de topografische kaart waarop een deel van het gebied waarin ruilverkaveling Sleenerstroom is uitgevoerd. Links voor de ruilverkaveling, rechts erna. Duidelijk zijn de beplantingselementen te zien die in het kader van de ruilverkaveling zijn aangelegd. Landschapsbouw had die elementen, dwarswallen in een beekdal, veel smaller gewild, maar was door bindende uitspraken van de directie van het Staatsbosbeheer gedwongen het landschapsplan te baseren op elementen van ten minste 5 ha groot of minstens 50 meter breed.

De Vroome schrijft hierover in "Meer dan een halve eeuw ruilverkavelen.": "Toen zag ook Commissaris van de Koningin Gaarlandt in dat dat een landschap opleverde dat volkomen in strijd was met het Drentse karakter."

*Tijdens dit gesprek moest De Vroome naast de Commissaris tegenover zijn eigen directie gaan zitten, als vertegenwoordiger van de Drentse zaak.

De directie van het SBB werd ten tweeden male bij de Commissaris ontboden en na een hartig* gesprek kwam de Directie tot een nieuwe principe-uitspraak: de eis ten aanzien van de minimumgrootte verviel.

Dit betekende een doorbraak. Het gaf De Vroome eindelijk de mogelijkheid om goede en reële landschapsplannen te maken. De eerste ruilverkaveling waarin het toegepast kon worden was Vries. Maar ook kon deze nieuwe uitspraak door werken in de ruilverkavelingen die nog in uitvoering waren. Vandaar dat bijvoorbeeld in Vledder SBB veel kleine landschapselementen in eigendom, beheer en onderhoud heeft genomen.

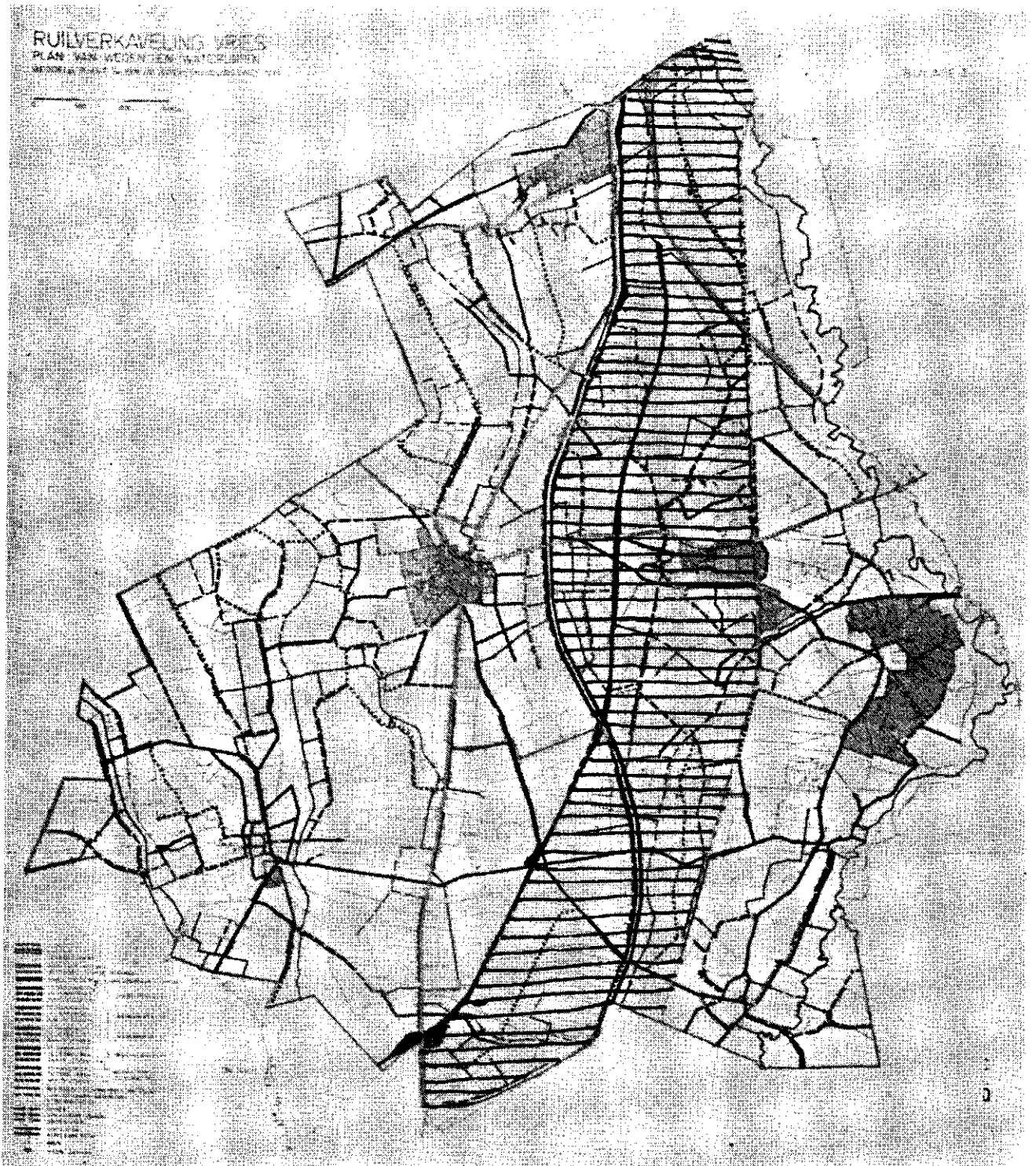
6.4. Landschapsarchitectonische middelen

Een belangrijke basis voor de vormgeving van dit landschap blijkt het landgebruik dat men in de toekomst verwachtte geweest te zijn. Dat was bepalend voor de soort ingreep die in het kader van de ruilverkaveling werd gepleegd. In het gebied waarin de ruilverkaveling Vries plaatsvond zijn drie zones te onderscheiden. Er zijn grote verschillen aan te wijzen tussen die zones wat betreft de soorten ingrepen die in het kader van deze ruilverkaveling zijn gedaan.

De eerste zone ligt in het oostelijkste deel van het ruilverkavelingsblok. De spoorlijn Assen-Groningen vormt de westelijke grens van deze zone. De ruilverkaveling wordt daar beheerst door het Landschapsreservaat van het stroomdallandschap van de Drentse A.

De tweede zone ligt in het westelijke deel van het ruilverkavelingsgebied. Daar liggen de dorpen IJde, Vries, Zeijen en Rhee. Over het algemeen hebben in dit gebied voorzieningen ten behoeve van het landbouwkundig gebruik de prioriteit. Dat betekent dat de kavelindeling aangepast werd, dat beken werden rechtgetrokken en de waterstand in de beekdalen werd verlaagd. Er werden nieuwe wegen aangelegd of oude wegen verhard ter ontsluiting van de landbouwkundig slecht ontsloten essen en ontginningsruimtes. Over het algemeen kan men stellen

Hoofdstuk 6. Ruilverkaveling Vries

Links: De drie onderscheiden zones in het ruilverkavelingsgebied. Rechts de zone bepaald door het reservaat van de Drentsche A, links de renovatie-zone en in het midden de zone die bijna helemaal op de schop is gegaan.

Er moet meer aandacht worden besteed aan de overgang van het dorp naar het buitengebied. Er is nooit geld voor extra gronden aan de rand van het uitbreidingsplan omdat de post voor aankoop van gronden voor groen drukt op de exploitatieopzet van de wijk."

dat het landschap ruimte moest bieden aan een grootschaliger gemoderniseerde landbouwproductiemethode.

De derde zone ligt tussen de andere twee in. Hier is alles op de schop gegaan. Het dorp Tynaarlo is sterk veranderd door nieuwbouw, de aanleg van een rondweg en de snelweg Assen-Groningen over de es. Ten noorden en ten zuiden van Tynaarlo is het land helemaal opnieuw verkaveld, de beeklopen zijn genormaliseerd, nieuwe wegen zijn aangelegd met nieuwe boerderijen erlangs. Het Noord-Willemskanaal is sterk verbreed in de tijd dat de ruilverkaveling uitgevoerd werd. De autosnelweg, de spoorlijn en het verbrede kanaal vormen nieuwe grootschalige lijnen die door een oud cultuurlandschap heengaan. Maar deze zone is vooral veranderd door het voor intensieve landbouw geschikt maken van de "velden" ten noorden en ten zuiden van Tynaarlo. Daar werd de waterbeheersing, de verkaveling en de ontsluiting vrijwel volledig vernieuwd. Verder werden boerderijen naar deze veldontginningen verplaatst. Men kan zeggen dat in deze zone een nieuw landschap gemaakt moest worden.

De nederzettingen en boerenerven

In de oostelijke zone vormt de hoofdstroom van de Drentse A de grens van het ruilverkavelingsblok. De beek kronkelt, schilderachtig, noordwaarts het ruilverkavelingsgebied in, langs het kleine dorpje Taarlo. Met nieuwe bomen op oude brinken en langs de weg vanaf de eerste boerderij het dorp in, is in het kader van de ruilverkaveling dit dorp in het groen gezet. Zo is nu al, na een aantal jaren, door het hoge geboomte vanuit de omtrek het dorp herkenbaar. Oudemolen en Zeegse zijn op een vergelijkbare manier behandeld, uitgaande van wat aanwezig was en afhankelijk van de specifieke situatie.

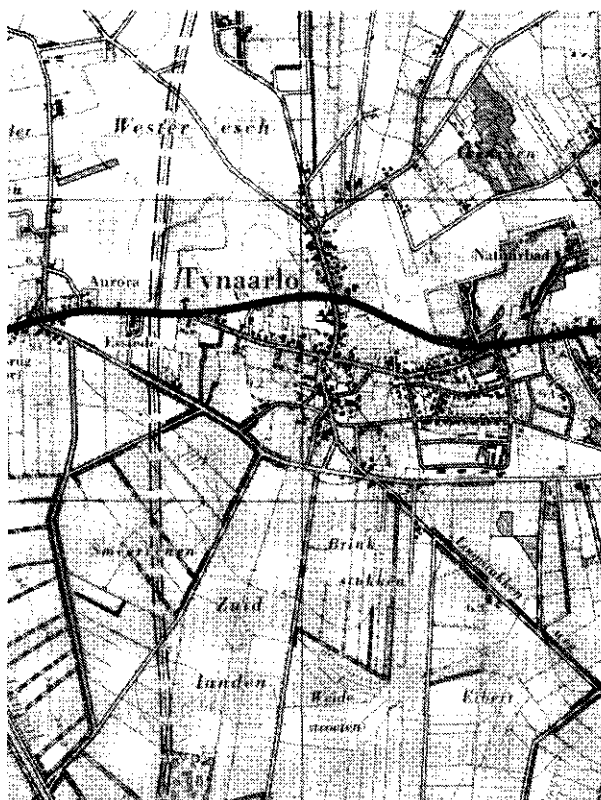
In de middelste zone ligt slechts één dorp: Tynaarlo. Tynaarlo is in de tijd dat de ruilverkaveling plaatsvond aan vrij grote veranderingen onderhevig geweest. Een rondweg is ten noorden van het dorp aangelegd. De Oosteres verdween onder een nieuwbouwwijk. Maar waarschijnlijk is de aanleg van de snelweg van Assen naar Groningen het meest ingrijpend geweest.

Vanaf de brink was het beekdal ten westen van het dorp vroeger op twee manieren bereikbaar. Beide wegen zijn afgesneden door de snelweg. De snelweg heeft de Westeresch doormidden gedeeld.

Tynaarlo heeft een nieuwe brinkbeplanting gekregen aan

Hoofdstuk 6. Ruilverkaveling Vries

de zuidkant van het dorp. In het dorpsgebied zijn weer eiken langs de wegen geplant.

De boomweide langs de rand van de uitbreiding van de nederzetting Vries. Onder de boomgroepen door wandelt men met uitzicht op de es. Vanaf de es ziet men de huizen achter de bomen.

In de westelijke zone liggen vier dorpen. Dat zijn IJde, Vries, Zeijen en Rhee. In alle vier is net zoals in Peizermade en de andere zones met eiken aan de ruimtelijke structuur van de dorpen gewerkt. Dit is op verschillende manieren gedaan. In de eerste plaats werden langs de wegen die vanuit het dorp naar de omgeving gaan eikenbeplantingen ontworpen tot aan de laatste boerderij die bij het dorp hoort. Daarnaast werden boomweides ontworpen of vernieuwd. Dit is meestal gebeurd op plaatsen waar vanouds brinkruimtes waren. Met name het oostelijk deel van de brink van Zeijen is opnieuw ingeplant. Hierdoor kan daar in de toekomst een even indrukwekkende brink groeien als die in IJde.

De bebouwde kom van Vries is buiten het ruilverkavelingsblok gehouden. Maar er is wel een boomweide ontworpen in het kader van het landschapsplan. Daar waar een nieuwbouwwijk aan de es van Vries grenst is langs de hele rand een boomweide van eiken gemaakt. Het gazon van de huizen gaat zonder onderbreking over in het gras onder die eiken. Dit is na overleg met de bewoners van de huizen gebeurd. Hierdoor staan de huizen niet "koud" aan de es. Vanaf de es is het zicht op het dorp daardoor anders dan de standaard-rand van een nieuwbouwwijk. Door de eiken zijn de daken van de huizen te zien. De eiken worden deel van de es-omranding en onder de eiken wandelt en speelt men aan de rand van het dorp, met uitzicht op een andere landschaps-eenheid, vanouds de tuin van de nederzetting, de es.

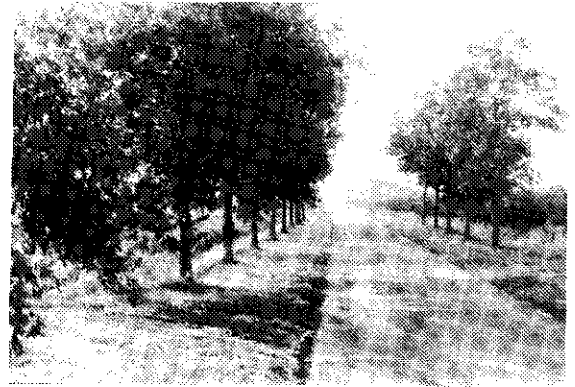

Als de aanpak van de nederzettingen in de drie zones met elkaar vergeleken wordt blijkt dat in de eerste plaats door kleine aanpassingen het oude beeld van het dorp gerenoveerd wordt. Dit is met name in de oostelijke en in een deel van de westelijke zone het geval. Als daarvoor de veranderingen te groot zijn, door de aanbouw van nieuwe woonwijken of wegen, wordt een oplossing gezocht om die vernieuwde nederzetting als geheel een gezicht in het omringende landschap te geven. Het dorp wordt daarvoor in een nieuwe omranding van beplanting gezet. Die beplanting is transparant als woningen aan de es grenzen (Vries), opent zich waar wegen vanuit het dorp het landschap ingaan en is gesloten naar de ontginnings-ruimten (ten zuiden van Tynaarlo) en naar de beekdalen.

De boerenerven

De boerenerven lagen op een enkele keuterij na in de dorpen. In het kader van de ruilverkaveling zouden 23 boerderijen worden gebouwd buiten de dorpen. Die zijn niet op de essen of in de beekdalen terecht gekomen, maar in de ontginningsruimtes. De nieuwe boerenerven liggen daar midden in een ontginningsruimte, als eilanden van groen, of aan de rand tegen de beplanting van een beekdal. In de landschapsplannen is ervoor gezorgd dat die nieuwe boerenerven duidelijk in die ontginningsruimtes liggen. Dit was met name nodig als de boerderijen op een overgang van de ontginningsruimte naar een beekdal of dorp lagen. Met singelbeplantingen tussen het beekdal of het dorp en het nieuwe boerenerv is duidelijk gemaakt in welke ruimte die erven liggen. De nieuwe boerenerven zijn met name in de twee westelijkste zones terecht gekomen. In de oostelijke zone liggen de boerenerven allemaal in de dorpen.

Voor de erfbeplanting geldt overal hetzelfde in de drie zones. Ze is vaak mager en fantasieloos. De erfbeplantingen zijn een bron van irritatie voor De Vroome. Het liefst zou hij bij iedere boer langs willen gaan om over die erfbeplanting te praten. Door het maken van een ontwerpje dat doorgesproken wordt met die boer kan heel veel meer bereikt worden dan die "klote-singel" die overal staat en meer dan de slechte behandeling van het voorerf. In zijn visie zou er een nieuw typerendboerenerv voor ieder landschap ontworpen kunnen worden waarin boerderijen worden geplaatst in delen van het landschap

Eiken langs de weg als inleiding van het dorp, in dit geval Zeijen, vanaf het eerste huis het dorp in.

Aansluitend bij de ruilverkaveling Ruinerwold-Koekange organiseert de Boerderijen Stichting Drenthe, waarin De Vroome actief is, nu een prijsvraag voor een typisch boerderijtype voor dat gebied.

waar voorheen geen boerderijen stonden.

Er is een verschil in aanpak van het landschap in de drie zones te zien. In de oostelijke zone is de plaatsing van de boerenerven in het landschap vooral gericht op de renovatie van een vrijwel gaaf oud cultuurlandschap. In de middelste zone wordt naar een nieuwe samenhang tussen nieuwe boerenerven in een sterk veranderend landschap gezocht. In de westelijke zone hebben beide plaatsgevonden.

Nou, laat ik het zo zeggen:

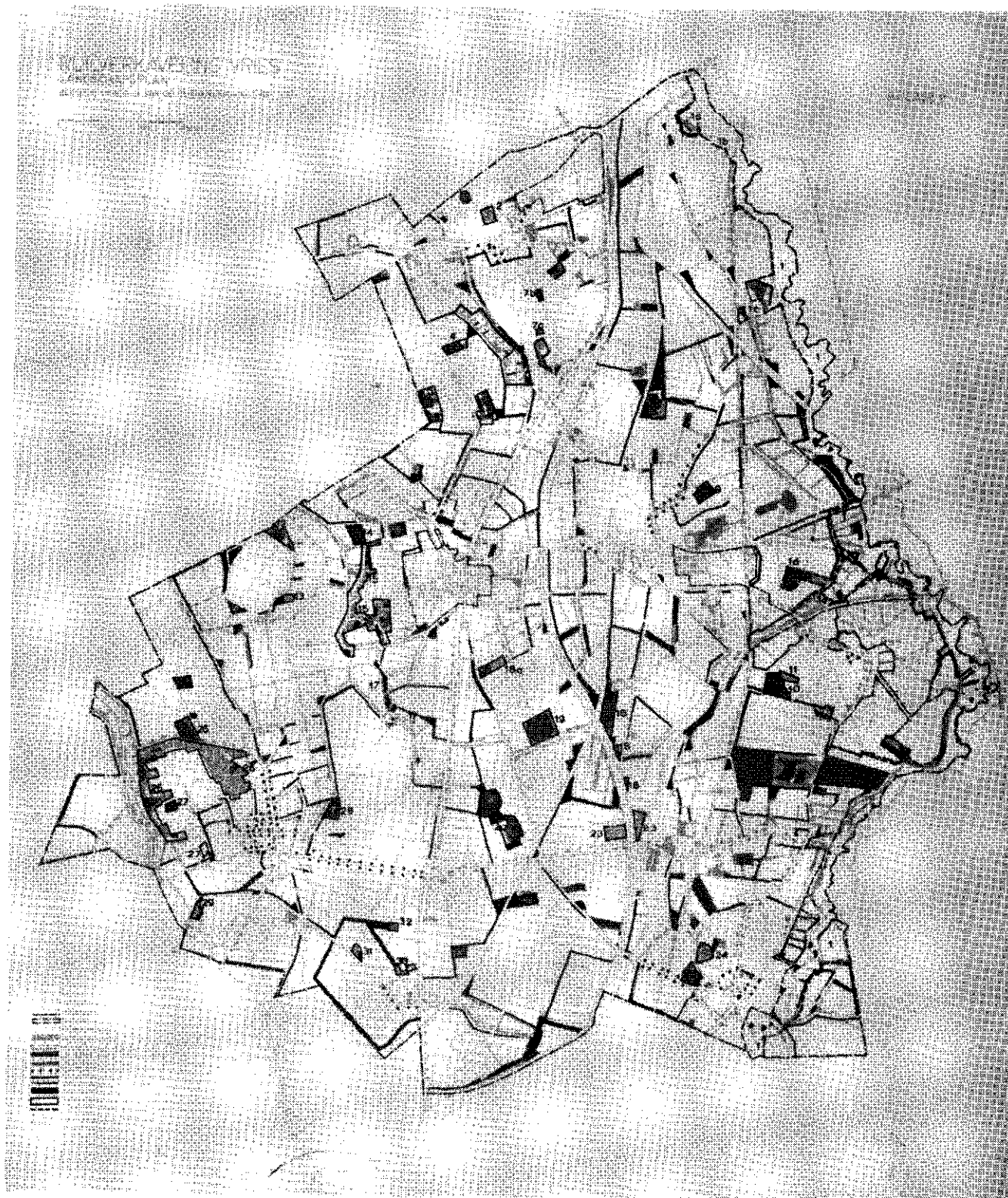
Zoals in alle ruilverkavelingen hebben we om landschappelijk en daarmee recreatieve redenen aandacht besteed aan de tracering. Langs die wegen hebben we zinvolle parkeer- en picknickplaatsen uitgezocht. We hebben getracht zoveel mogelijk zandwegen te behouden. Recreatie is niet gebaat bij asphalt, dat is er in de stad al genoeg."

De wegen

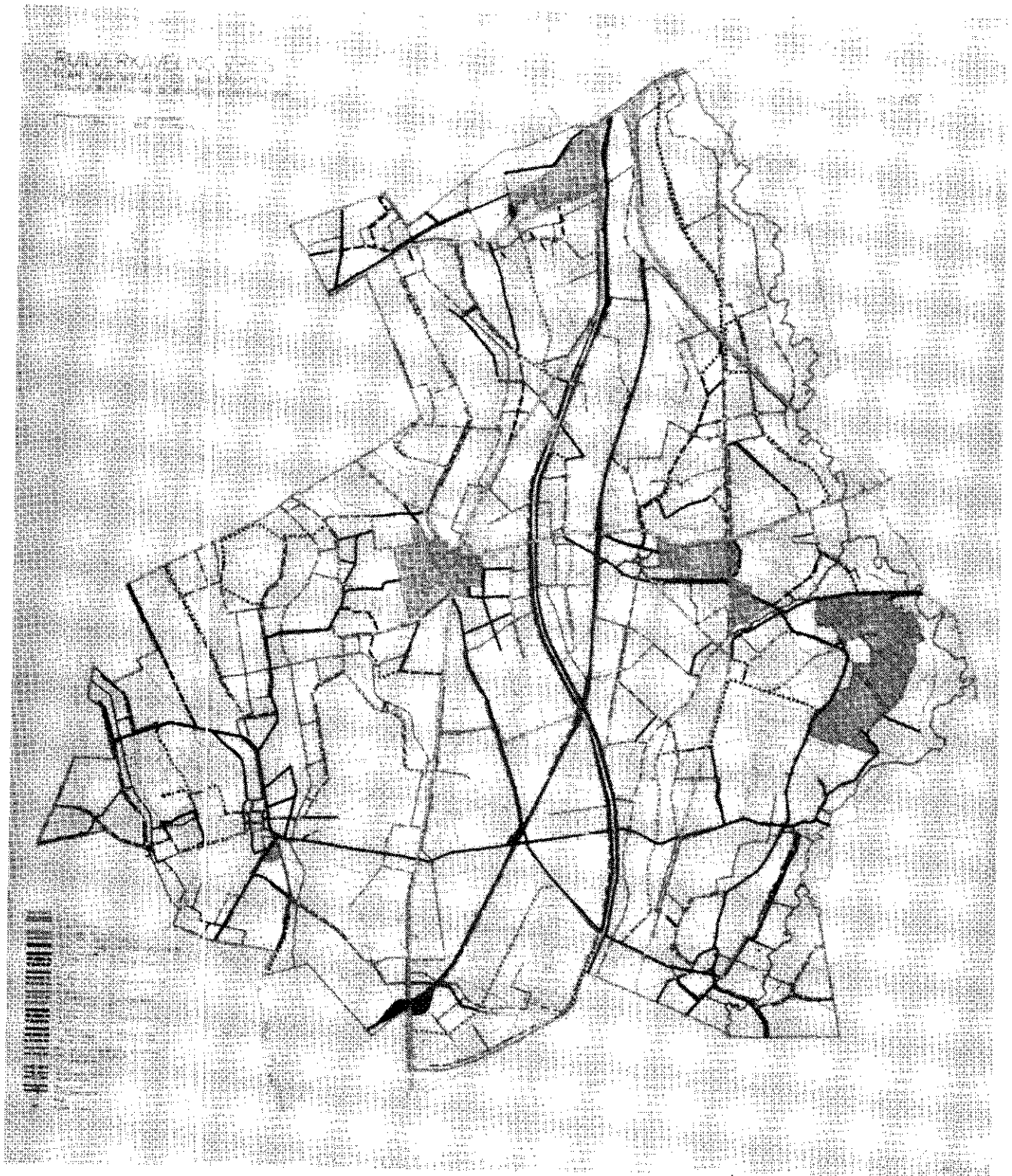
In de ruilverkaveling zijn grote stukken zandweg verhard en nieuwe wegen getraceerd. Bij alle verbeteringen en aanleg van wegen is het landbouwkundig ontsluitingsaspect uitgangspunt geweest. In het kader van landschapsbouw is getracht deze wegen ook voor recreatieve beleving van het landschap geschikt te maken. Daartoe gaf men voorstellen voor een nuancering van het beloop van de nieuwe wegen, maakte men zich sterk voor het behoud van oude zandwegen en droeg men zorg voor een evenwichtige profilering van de wegen.

Vanuit de dorpen gaan wegen naar de omgeving: naar de es, naar de beekdalen en naar de ontginningsruimtes. In navolging van Benthem heeft De Vroome zich actief bemoeid met het uiteindelijke beeld dat die wegen in het landschap zouden opleveren. De Vroome vond het tracé van zo'n weg zo belangrijk voor het uiteindelijke beeld dat hij voorstelde dat het grove patroon van wegen en waterlopen dat door de landmeters al was uitgezet nog eens door landschapsbouw van adviezen tot bijstelling en nuancering werd voorzien.

De essen moesten in het kader van de ruilverkaveling beter ontsloten worden. Dit betekende dat over de beide essen van Zeijen en de es van IJde nieuwe wegen zijn aangelegd en over de essen van Vries en Rhee zandwegen verhard zijn. Midden over de essen lopen die nieuwe wegen. Ze maken een knik of een bocht om de esomranding heen bij het opkomen en verlaten van de esruimte. De lichte knikken in de wegen op de es liggen bij duidelijke hoogteverschillen op de es of bij een bestaand bosje. Hierdoor lijkt de weg in het landschap verankerd. De weg wordt door die tracering deel van die bolle esruimtes en die weg heeft een tracé dat de indruk geeft dat die weg er altijd zo heeft gelegen. Zo zijn ook in verschillende ontginningsruimtes nieuwe wegen getraceerd.

Het landschapsplan van ruilverkaveling Vries bij de stemming in 1966.

Het plan van wegen en waterlopen van ruilverkaveling Vries bij stemming.

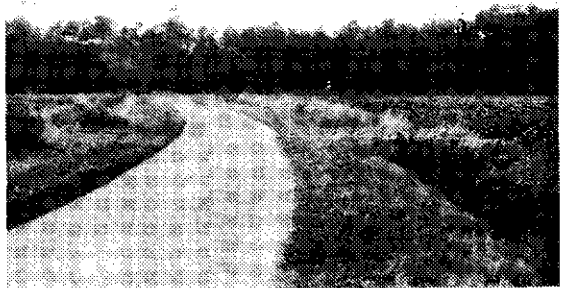
De wegen waren als landbouwontsluitingswegen op het plan gekomen maar zijn door een zorgvuldige tracering ook interessant voor recreanten.

Zoals er altijd wegen hebben gelopen langs de beekdalen op de overgang van hoog naar laag, zo zijn ze in het vernieuwde landschap gebleven. In de oostelijke zone zijn ze vaak verhard, of hier en daar kortgesloten ten behoeve van een fietsroute. In de andere zones werden ze gebruikt om bermbeplantingen aan te brengen om de beekdal-ruimten van de andere ruimten te kunnen onderscheiden. In deze zones zijn daar eveneens nieuwe wegen voor gebruikt. Hiervoor was het nodig dat Landschapsbouw zich intensief bemoeide met de nuancering van de tracering van de verharde en nieuwe wegen.

Als we de wegen in de drie zones vergelijken dan blijkt de wegenstructuur in de oostelijke zone vrijwel gelijk gebleven. Sommige wegen zijn daar als landbouwontsluitingswegen verhard, enkele insteekwegen zijn verdwenen en enkele fietspaden zijn aangelegd. Landschapsbouw heeft hier op een renoverende manier bij aangesloten. Hierbij lag de nadruk sterk op de reconstructie van het oude landschap.

In de westelijke zone is dit ook gebeurt maar op een wijze die niet gericht was op reconstructie van het oude esdorpenlandschap. In deze zone werden de oude wegen als het ware gestileerd. In de middelste zone liggen zeer veel nieuwe wegen. Door de nuancering van de tracering en de verschillende profilering van de wegen is door Landschapsbouw getracht om van die nieuwe wegen in het landschap wegen te maken die het uiterlijk hebben van een gestileerde weg in een gerenoveerd landschap als in de westelijke zone. In de middelste zone is de landschapsbouw dus niet te typeren als renoverend maar eerder als verbeeldend scheppend. In de middelste zone is het landschap immers volledig van uiterlijk veranderd. Er waren geen wegen en boerenerven, nu wel, en toch verbeeldt het een oud landschap.

Bij alle wegen is voor Landschapsbouw de recreatieve ontsluiting van het gebied belangrijk geweest. In het kader van de ruilverkaveling werd veel gedaan aan wandel-, fiets- en ruiterroutes. Tijdens de toedelingsfase bleek wat dat betreft nog heel wat meer mogelijk dan waarin tijdens de voorbereiding werd toegestemd. Mede op aandrang van de inwoners van de dorpen, die tot hun spijt veel wandelmogelijkheden zagen verdwijnen, zijn vanuit alle

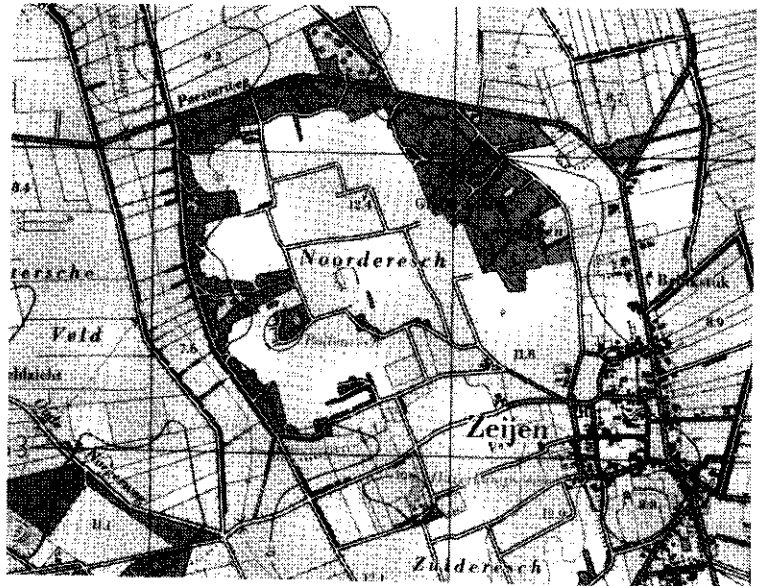

Gespaarde zandweg achterlangs de rand van de Zuideres van Zeijen, op de overgang naar de ontginningsruimte. Deze weg is opgenomen in het patroon van wandelroutes rond het dorp. De meeste dorpen hebben zo een aantal wandelroutes gekregen.

dorpen wandelroutes van verschillende lengte in het landschap gepast. Daarvoor zijn vaak bestaande zandwegen gebruikt. Ook werden vaak wandelroutes aangelegd langs oude houtwallen. De kleinschalige beekdalen dicht bij de dorpen waren hiervoor zeer geschikt. In het kader van ruilverkavelingen is veel gedaan ter realisering van het Drentse Rijwielpadenplan.

De verharding van de zandwegen hield ook vaak een recht-trekken van die zandwegen in. Het is eigen aan zandwegen dat ze altijd een beetje slingeren omdat karresporen steeds opnieuw gevormd zijn naar aanleiding van het microreliëf. Dat typerende slingeren van de wegen wilde Landschapsbouw op een gestileerde wijze behouden.

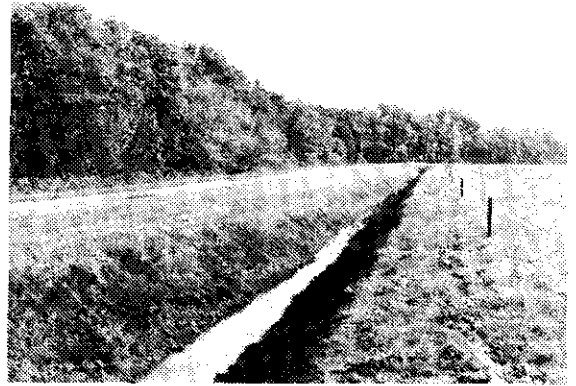
Links: Het beloop van de nieuwe weg over de Noorderes van Zeijen. Om een nieuwe beplantingssingel aan de zuidrand van de es draait de weg de es op. Dan gaat de weg langs die singel in de richting van een reeds voor de ruilverkaveling bestaande beplanting. Daar draait de weg naar de overkant van de es. Onderweg knikt-ie nog twee maal. Eén maal bij een bestaande verhoging op de es en één maal vlak voordat de weg de esruimte verlaat en het bos ingaat. Rechts zijn twee fragmenten van de topografische kaart te zien, van voor en na de ruilverkaveling, met de Noorderes van Zeijen erop.

Ten aanzien van een ander aspect van de wegen is De Vroome minder succesvol geweest. Voor de wegen die nieuw worden aangelegd hanteert de Cultuurtechnische Dienst standaardnormen en standaardprofielen. Die profielen waren zo dat er grote sloten langs de wegen kwamen te liggen, ook op plaatsen waar dat gezien de waterhuishouding bij die weg volledig onnodig was. Hierdoor zijn er heel wat sloten aangelegd die zelfs in natte tijden amper water voeren. Voor De Vroome was dit niet eens vanwege die nutteloze slotengraverij een doorn in het oog, het beeld dat zo'n profiel oplevert irriteert hem. Door die brede bermsloten worden die wegen visueel losse elementen in het landschap. De wegen worden tot eilanden, terwijl ze in de visie van De Vroome deel moesten zijn van de ruimte waar ze in getraceerd waren. Dit geldt ook voor de wegen door de ontginningsruimtes. Deze lopen met een zeer ruim profiel midden over de ontginning of langs de rand ervan. Op de tracering van deze wegen wordt later verder ingegaan.

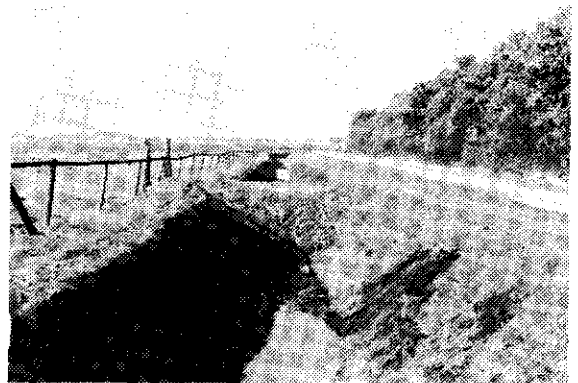
Het water

In de westelijke zone is in het landschapsreservaat op verschillende manieren getracht om de voorwaarden te scheppen voor de ontwikkeling van natuur in een dal van een vrij stromende beek. Dit vereist ook maatregelen ter bescherming van het reservaat tegen de invloed van land-bouwkundig gebruikte gronden. Er zijn bijvoorbeeld kades tegen overstromingen aangelegd en er zijn waterlopen met gemaal gemaakt om de grondwaterstand en de waterafvoer zo te regelen dat het grondwater in het natuurgebied én in het aanliggende landbouwgebied ondiep respectievelijk diep genoeg is. Zo zal het wellicht in de toekomst mogelijk zijn om de beek echt vrij te laten kronkelen en overstromen. Veel van deze voorstellen staan ook al in het Gedachtenplan voor een landschapsreservaat van het Stroomdallandschap van de Drentse A.

Het landschapselement water op de essen is indirect al ter sprake gekomen bij de profilering van de wegen. De es heeft door zijn bolle ligging een natuurlijke waterafvloeiing. Het enige water dat thuishoort in het beeld van de es dat in dit landschapsplan en ook al in het plan voor Peizermade is toegepast, zijn de plassen op de iets lagere delen van de es. Deze zijn allemaal, voor zover ze niet zijn opgeruimd in de nieuwe verkaveling, opgenomen in de kleine bouselementen op de es of in de esomranding. In de dorpen vindt men

Onnodig brede en diepe sloten langs de wegen die in de ruilverkaveling zijn aangelegd. Zelfs in zeer natte tijden voeren veel van zulke sloten amper water. Ze worden zelfs als ruiterroute gebruikt. De hoofden golven boven het aardoppervlak.

vaak water op de brinken, als restant van de dobben uit de esdorpencultuur. Deze dobben zijn niet in het kader van de ruilverkaveling aangelegd of gerestaureerd.

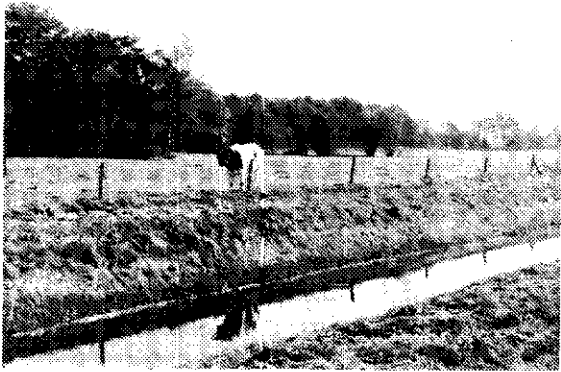
In de beekdalen is het water natuurlijk duidelijk aanwezig. In de westelijke zone van het ruilverkavelingsgebied ligt bij Vries, IJde en Zeijen ieder één klein beekdalreservaat of een kleinschalig beekdalgedeelte. In deze reservaten heeft de beekloop echter meestal niet een vrij meanderende loop. In de ruilverkaveling werden de meeste beeklopen genormaliseerd. Ook in de reservaten. Er is echter door Landschapsbouw op aangedrongen dat de beeklopen niet kaarsrecht werden gemaakt. Dan zouden ze de vorm hebben gekregen van een kanaal of een sloot. Zeker als waterlopen wegen kruisen, de plaatsen waar mensen de beekloop kunnen zien, is er op aangedrongen dat de beek onder de weg door kronkelt. De kronkels zijn in de genormaliseerde beken groter dan de meanders van een beek met een vrije loop.

Door de middelste zone lopen enkele genormaliseerde beken en een kanaal. De beekloop van het Zeegserloopje heeft, op aandringen van Landschapsbouw, een lichte meandering gekregen. Hierdoor krijgt deze beek niet het uiterlijk van een kanaal, hoewel de loop van het Zeegserloopje in deze zone eigenlijk geheel is vergraven.

Als de drie zones weer met elkaar vergeleken worden dan blijkt de aanpak van de waterlopen in de verschillende zones overeen te komen met de aanpak van de eerder behandelde elementen van het landschap. De middelste zone is verbeeldend scheppend aangepakt, de westelijke zone is vooral op renovatie van het landschap gericht door een beloop te bepleiten dat een stilering is van vrij meanderende beken. In de oostelijke zone is reconstructie echter niet meer de juiste term om de aanpak, door Landschapsbouw, van het water te typeren. De nadruk ligt in deze zone op het stimuleren van een natuurlijke ontwikkeling die niet volledig beheerd wordt door de moderne landbouw. Hierbij past het dat de beeklopen meer vrijheid krijgen in hun meandering. Deze aanpak sluit wel goed aan bij de kleinschalige reconstruerende manier waarop het landschap verder wordt aangepakt.

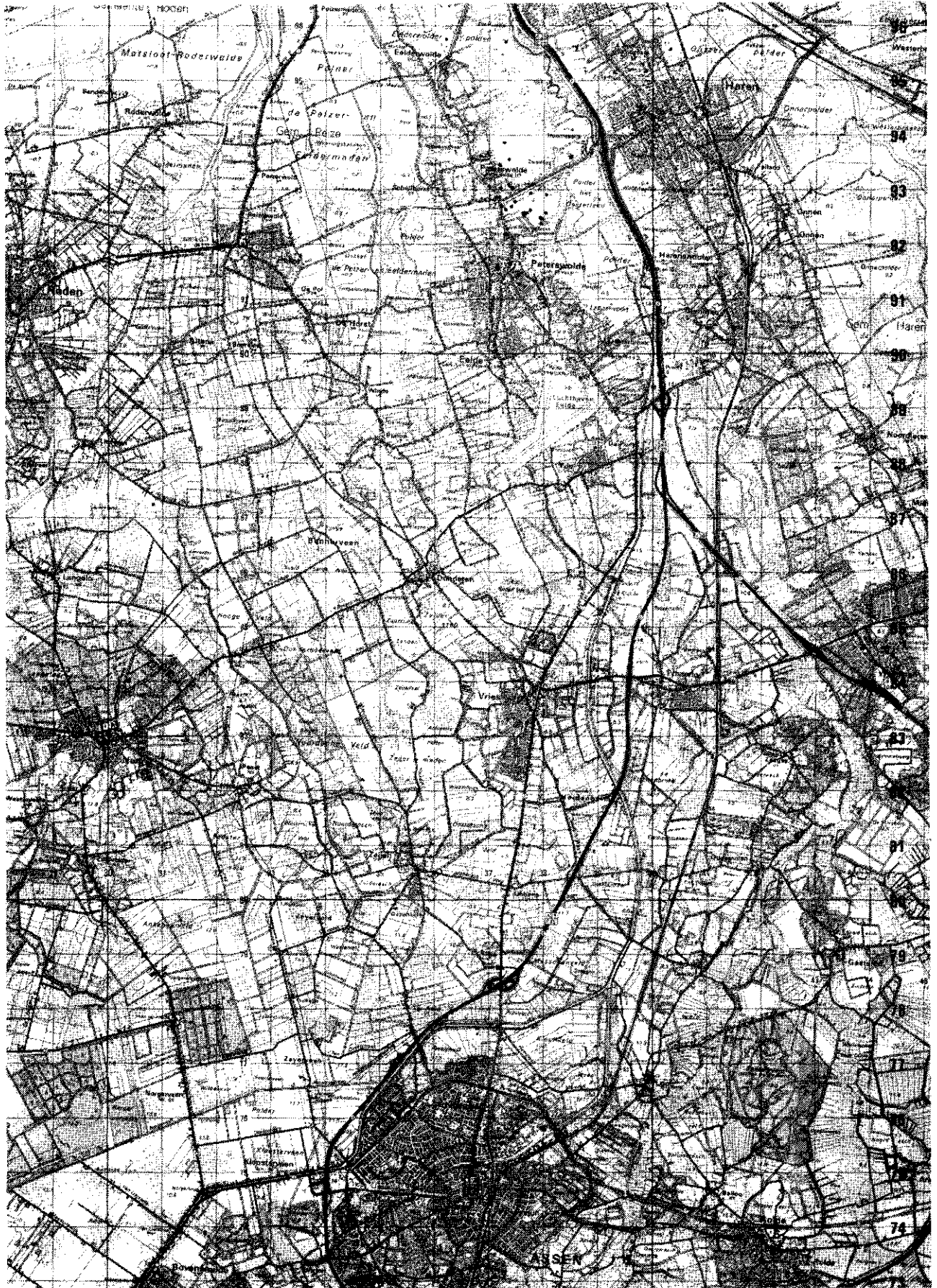
De snelwegen, de spoorlijn en het kanaal

Het Noord-Willemskanaal is van een grotere schaal dan de beken door zijn breedte. Het kanaal heeft geen dal zoals de beken maar snijdt door het oude landschap heen.

Genormaliseerde beek in de Fledders een beekdal ten westen van Zeijen.

Hoofdstuk 6. Ruilverkaveling Vries

Links: Nieuwe grootschalige lijnen snijden door het oude landschap. De snelwegen, het tracé van de spoorlijn, een groot kanaal en hoogspanningslijnen.

Ze kunnen voor een landschapsarchitect een uitdaging betekenen om een nieuwe structuur aan het landschap te geven. Ze kunnen ook als een misdaad ten opzichte van het oude landschap gezien worden. Ook kunnen de nieuwe lijnen zo goed mogelijk in het landschap worden ingepast.

Iets dergelijks geldt ook voor de snelwegen. Deze snijden ook door het landschap. Andere wegen dan autosnelwegen verbinden een reeks van plekken met elkaar. Overal langs de weg kun je bij zo'n plek uitstappen. Ze verbinden plaatsen met elkaar die ver uit elkaar liggen. In het stuk landschap dat er tussen ligt gaat de snelweg voorbij aan alle plekken die in dat landschap liggen. Op een snelweg mag je ook letterlijk niet stilstaan bij die plekken. Ook voor een spoorlijn geldt dat. Vanuit de trein kun je door het raam de plekken aan je voorbij zien schieten, maar je kunt niet stoppen bij een boomgaard waar de wind door ruist of een prachtig beekloopje waar de zon op ketst, even de trein in.

In het plan is de manier waarop het kanaal, de snelwegen en de spoorlijn behandeld zijn steeds een gevolg van de manier waarop de landschapseenheden waar ze doorheen gaan, zijn aangepakt. Er is geen moeite gedaan om er nieuwe landschapseenheden van te maken. In de manier waarop ze zijn behandeld in het landschapsplan zijn ze ruimtelijk ondergeschikt gemaakt aan de ruimtelijke verduidelijking van de essen, de beekdalen en de ontginningen. Dit leidde natuurlijk tot ontwerpproblemen want die grote lijnvormige elementen zijn vaak wel nadrukkelijk aanwezig. In de paragraaf over de architectuur van het landschap wordt op die ontwerpproblemen nader ingegaan.

De aanpak van de nieuwe doorgaande lijnen is vergelijkbaar met de verbeeldend scheppende aanpak in de middelste zone. Wat verbeeld wordt is echter niet de doorsnijding van een oud landschap, maar een stilering van een oud cultuurlandschap waarin het nieuwe gebruik, bijvoorbeeld van snelwegen, plaats kan hebben.

Reservaten

Het grootste reservaat ligt natuurlijk in de oostelijke zone. Doordat het beekdalsysteem zich door het hele landschap vlecht bepaalt het, ondanks de relatief geringe oppervlakte, het landschap van die zone. Ook in de westelijke zone liggen enkele kleinere beekdalreservaten. Verder liggen er verspreid over de ontginningen nog enkele kleine resten van woeste grond als reservaat en zijn enkele bossen op en om de essen reservaat geworden.

In de ruilverkaveling heeft men geen kans gekregen een deel van de activiteiten die in het Gedachtenplan staan vermeld te realiseren. Wat toch hersteld dan wel aangevuld

is, zijn activiteiten van het Staatsbosbeheer geweest en is gebeurd op eigen grond. Er werden dus allerlei cultuurtechnische maatregelen genomen om de grond-waterstand binnen en buiten het reservaat op elkaar af te stemmen. Met name is in het landschapsplan gewerkt aan de ruimtelijke verduidelijking van het dal door de aanvulling en verbetering van dwarswallen en dalrand-beplantingen. Hieruit blijkt dat De Vroome met het reservaat niet alleen een bijzondere natuurlijke ontwikkeling wilde stimuleren. Het was heel belangrijk dat mensen dit deel van het landschap in zijn ruimtelijke samenhang konden ervaren. Bij bestudering van het Gedachtenplan blijkt ook daar de recreatie van mensen in het landschap een hoofddoelstelling te zijn. Ook in de andere zones is er voor gezorgd dat mensen vanuit de dorpen makkelijk een reservaat of een kleinschalig behouden beekdal in kunnen lopen.

Een ander soort reservering van bestaande elementen is door Landschapsbouw bereikt door bestaande beplantingen, cultuurmonumenten en belangwekkende abiotische oppervlakte-vormen in elementen van het landschapsplan opgenomen. De Vroome vond deze elementen al wandelende in het landschap.

Alle reservaten staan niet los in het landschap maar zijn deel van een samenhangend patroon van beplantings-elementen en natuurgebiedjes. Dat patroon sluit aan bij de geomorfologische eenheden en de overgangen ertussen in de structuur van het landschap.

Het geboomte

Weer valt op dat er weinig boombeplantingen worden voorgesteld buiten de dorpen. Het geboomte bestaat voor het grootste deel uit singels. Deze zijn voor zover ze nieuw zijn geplant van een zeer eenvoudig sortiment van voornamelijk eik. Dat eenvoudige sortiment geldt ook voor de kleine bouselementen die op het plan staan. In de dalen bestaan ze voornamelijk uit els, buiten het dal uit eik. In de dorpen zijn bomen geplant, eiken.

Eén van de bossen in het noorden van de oostelijke zone is gekoppeld aan een zandafgravingsplas. Daar heeft De Vroome een detailplan voor gemaakt. Groepen waterwilgen rond de plas die, lichtend grijs, voor het donkerder gekleurde bos aan de noord- en oostzijde van de plas een fraaie kleurencompositie opleveren.

In Drenthe is in de laatste decennia een visie op beheer van het landschap en de beplantingen in het landschap

"Wanneer men zo'n prachtige houtwal bestempelt als een "te ver doorgegroeiide houtwal" dan heeft men er weinig van begrepen. Dan ben je liefdeloos aan de gang, analyserend als een chirurg. Als je die houtwallen als hakhoutwallen wilt houden, dan ben je pas museaal bezig.

Typisch voorbeeld van een moderne Drentse houtwal, gedeeltelijk reeds bestaand en gedeeltelijk aangevuld in het kader van de ruilverkaveling.

ontwikkeld. Tevens heeft men deze visie uitgewerkt in de praktijk. Dit heeft tot gevolg dat de resultaten en het succes van die visie en die beheerpraktijk zichtbaar zijn. Men weet op welke manier men beplantingen het beste kan opleiden, welke sortimenten het beste resultaat hebben en hoe intensief het onderhoud moet zijn.

Door een beheer dat in de visie van De Vroome dus meestal "niets doen" inhoudt, gaan oude en nieuwe beplantingen 15 jaar na de uitvoering van ruilverkaveling Vries één geheel vormen. Ook blijkt dat de samenstelling van de singels en bosclementen na die 15 jaar niet alleen meer uit eik of els bestaat. Ze blijken een veel rijker sortiment hebben gekregen. Door ongelijkjarigheid en onregelmatigheid als gevolg van uitval ontstaat een gevarieerd beeld en een grote soortenrijkdom. In de praktijk is gebleken dat, door die simpele sortimenten bij aanplant en door een zeer terughoudend onderhoud daarna, die soortenrijkdom groter is dan bij een gevarieerder sortiment bij aanplant en een intensief onderhoud.

In de praktijk bleek ook dat het onderhoud van veel singels toch intensiever moest zijn dan men eigenlijk wilde. Dit deed niets af aan de beheervisie. Het was namelijk een gevolg van het feit dat de cultuurtechnici de beplantingselementen gebruikten om daar sloten langs te traceren. Doordat die watergangen verplicht vrijgehouden moesten worden, moest het beheer intensiever zijn.

De architectuur van het landschap

In de toelichting op het landschapsplan staat het volgende: "Het plan beoogt het karakteristieke van het brinkdorpen-landschap zo goed mogelijk te bewaren, enerzijds door het sparen en waar nodig het reconstrueren van het meest waardevolle, anderzijds door beplanting te projecteren op de randen van de verschillende landschapselementen (nederzetting, es, stroomdal, ontginning) teneinde de structuur van het landschap te accentueren. Zo zullen langs de esranden en de beekdalen begeleidende beplantingen worden aangebracht; de ontginningsgebieden zullen worden begrensd door plantstroken en bosjes en daardoor ruimten worden van een duidelijke schaal." (CCC, rapport voor de ruilverkaveling Vries, 1966) Hiermee worden in het kort de algemene lijnen van het landschapsplan geschetst. Door de vorming en aaneenschakeling van verschillende ruimten wil men de structuur van het landschap accentueren. Er worden vier landschaps-eenheden onderscheiden die

allemaal omrand moeten worden. Hierdoor worden de landschapseenheden aparte ruimten, die ieder een karakteristieke architectonische aanpak hebben. Daar gaan de wegen en de waterlopen doorheen. Het geboomte wordt gebruikt om ruimten te verduidelijken voor zover dat niet al door bestaande elementen gedaan wordt.

Bij nadere analyse blijkt de omranding van de ontginningen niet in het plan te zijn toegepast. Waarschijnlijk is in de toelichting het plan versimpeld. De ontginningen danken hun omranding aan de omrandingen van de aanliggende landschapseenheden. Hierdoor zijn die ontginningen toch als duidelijke grote open ruimtes in het landschap te herkennen. En wel door een eigen karakteristieke ruimtevorming.

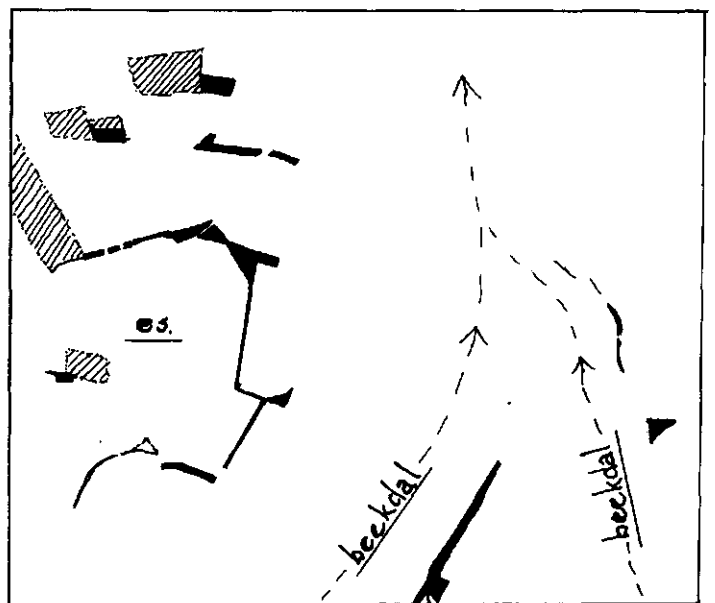
De dorpen kwamen al eerder ter sprake. Uit de historie komt het beeld naar voren van het dorp dat vanuit het omliggende landschap herkenbaar was aan de hoge bomen op de brinken. In het landschapsplan is dit beeld doorgetrokken. Aan de opgaande brinkbeplantingen zijn de wegbeplantingen en boomweides als bij Vries toegevoegd, maar de dorpen blijven herkenbaar in hun omgeving door het hoge geboomte.

"Op de essen wordt de beplanting langs de randen hersteld, waarbij ook de geprojecteerde beplantingen rond de dorpen een zeer belangrijke functie vervullen." Wat de functie voor de dorpen betreft zal met name bedoeld zijn op de boomweide tussen het dorp Vries en de es van Vries. Ook zal hierbij gedacht zijn aan de wandelroutes vanuit de dorpen.

Naast elkaar van links naar rechts: Fragment van de topografische kaart van voor de ruilverkaveling van het gebied in de oostelijke zone, hetzelfde fragment van na de ruilverkaveling en helemaal rechts een schematische voorstelling van hetzelfde fragment met daarop de nieuwe elementen in het landschap en welke ruimtes erdoor worden gevormd. Duidelijk blijkt hieruit de "aanvullende" wijze waarop hiermee het landschap wordt benaderd.

In de oostelijke zone overheersen de op reconstructie van het oude cultuurlandschap gerichte renoverende werkzaamheden in het kader van het landschapsplan. Hiermee wordt bedoeld dat de vier landschapseenheden aparte ruimtes moeten worden die zo veel mogelijk lijken op het esdorpenlandschap van vroeger, met zijn kleinschalige verscheidenheid. Aanleiding om dat juist in deze zone als uitgangspunt te nemen waren de duidelijke structuren van het oude landschap die hier nog sterk aanwezig waren. Ook de combinatie met het beekdalreservaat werkt positief op die kleinschaligheid. Bij de bespreking van de nederzettingen kwam de schilder-achtige ligging van Taarlo al aan de orde. Ruimtelijk hebben alle dorpen, die in het ruilverkavelingsgebied liggen, door het planten van eiken langs de wegen overgaand in een eikenbeplanting op de brinken beslotenheid en toch openbaarheid. Onder bomen kun je doorlopen. Er ontstaat onder de aangeplante eiken een kleinschalige verdeling van de openbare ruimte. Door behoud van enkele stukken bos en woeste grond aangevuld door nieuwe bosbeplantingen is de es van Taarlo weer voor een groot deel omrand door bos. Daardoor is het een duidelijke esruimte. In het beekdal bij Taarlo valt op dat er veel nieuwe beplantingen zijn aangegeven op het landschapsplan. Het betreft allemaal aanvullende beplantingen langs de rand van het dal en beplantingen als dwarsdallen het dal in. Tesaamen met de resten van oude houtwallen leveren deze beplantingen een kleinschalig beekdal op.

Naar het noorden kronkelt de Drentse A langs de es van Oudemolen. Deze heeft door aanvulling van de beplanting een omranding gekregen. Met een bocht naar het oosten om onontgonnen gronden heen stroomt de beek naar Zeegse. Daar komt het Zeegserloopje dat vanaf de spoorlijn in het reservaat ligt in het dal van de Drentse A uit. In het dal is het houtwallensysteem dat hier over grote lengte nog vrijwel intact is op het landschapsplan gezet. Op enkele plaatsen zijn die wallen aangevuld met nieuwe beplanting.

De es van Zeegse is met oude en nieuwe elementen omrand en een duidelijke ruimte geworden. In het dorp zijn met eikebomen langs de weg de entrees van het dorp aangegeven.

Ten noorden van Zeegse speelt zich een ingewikkeld architectonisch spel af in het gebied waar de twee dalen zich verenigen. Door aanvulling van de bestaande wallen is de richting van de twee beeklopen herkenbaar gebleven. Ten noorden van de weg die vanaf Emmen komt, die het dal van de Drentse A doorsnijdt en die op de snelweg Assen-Groningen aantakt, wordt het dal van de Drentse A

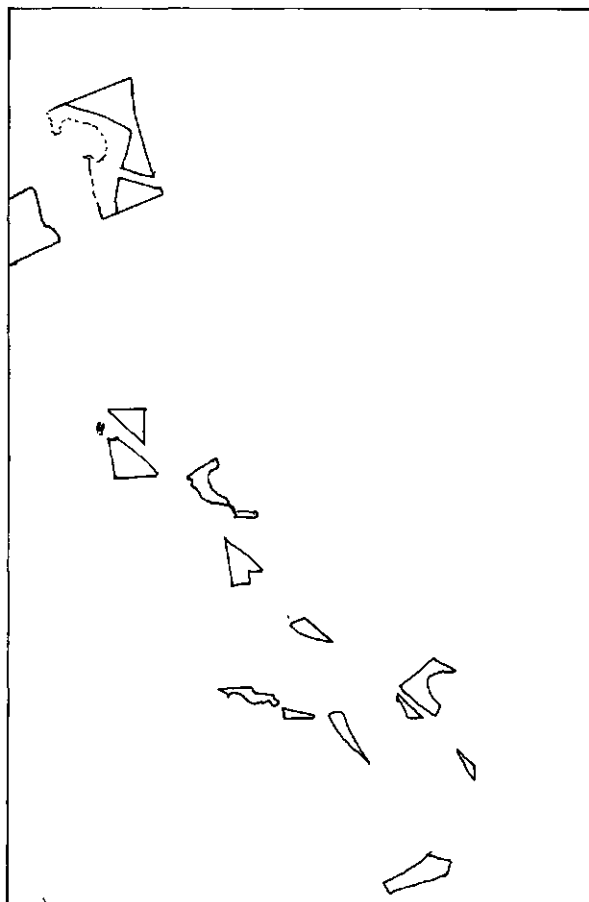
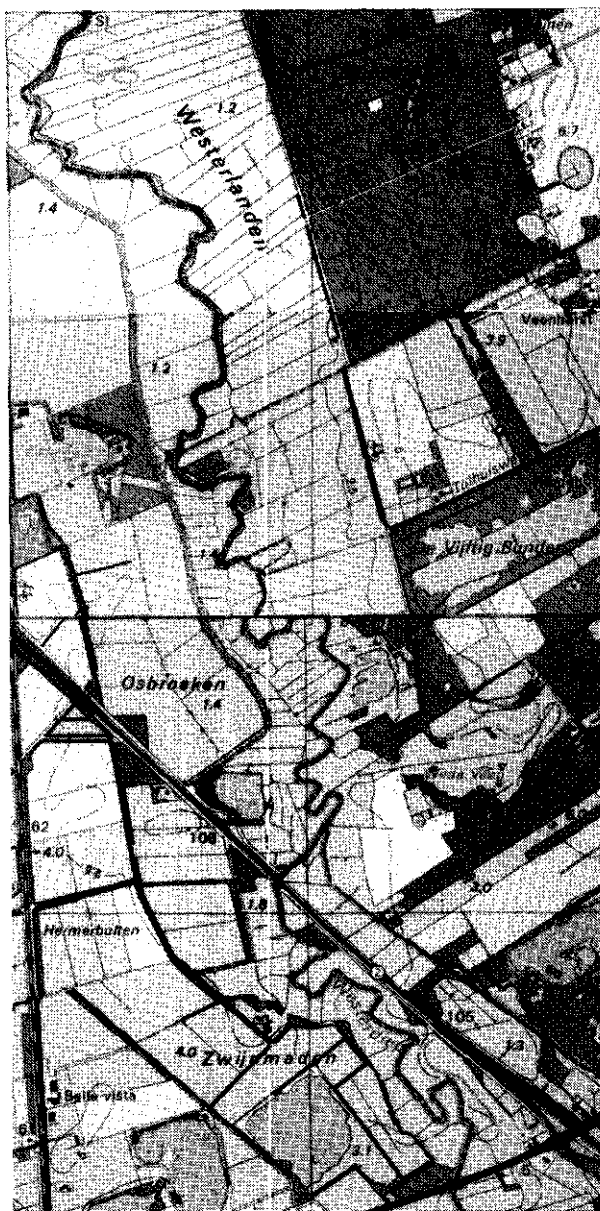

Fragmenten van de topografische kaart, 1 : 25.000, van tijdens en na de ruilverkaveling, met daarop het noordelijke deel van het dal van de Drentse A. Het dal gaat hier over in een beekdalvlakte. Net als in de Peizermade wordt de beekdalvlakte geaccentueerd door een reeks van bosjes op de overgang naar de hogere gronden. In de Ydermade linksboven een nieuwe weg met boerderijen in de knikken van de wegen.

steeds breder. De houtwallen langs de rand van het dal zijn hier niet aanwezig. Er liggen hier geen dorpen aan het dal vanwaaruit het vee naar weides in het dal geleid werd ten tijde van de esdorpencultuur. Op de overgang van het dal naar de aanliggende hogere gronden en de Ydermade zijn in het kader van de ruilverkaveling bossen ontworpen en aangelegd. Doordat de spoorlijn daar door het brede dal gaat lopen op een hoge aarden wal wordt de Ydermade ruimtelijk van de rest van het dal gescheiden.

Het beeld van het breder wordende dal waar de "beekbegeleidende houtwal met dwarswallen"-beplanting wordt overgenomen door beekbegeleidende bossen. Dat was ook te zien in het plan voor Peizermade.

Het beekdal gaat daar weer over in een beekdalvlakte. De spoorlijn op een hoog talud snijdt de Ydermade, eigenlijk een deel van de beekdalvlakte, af van het dal van de Drentse A. De Vroome had deze Ydermade graag binnen de begrenzing van het reservaat gehad maar dat bleek niet mogelijk. De Ydermade is ontgonnen, ontwaterd en als kavels voor drie verplaatste boerenbedrijven geschikt gemaakt. In deze analyse wordt de Ydermade dan ook bij de middelste zone gerekend. Op het beplantingsplan staan

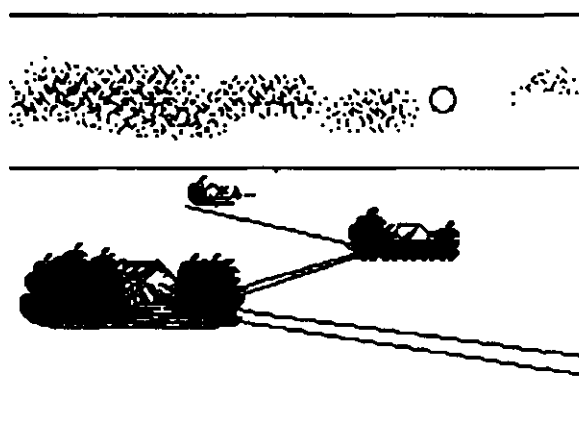
de boerenerven niet aangegeven, wel vijf bosjes. Op de plaats van drie van die bosjes zijn tijdens het verdere verloop van de ruilverkaveling boerenerven gekomen. De boerenerven liggen als eilanden van groen aan een nieuw getraceerde weg, op eenzelfde manier als de bosjes dat gedaan zouden hebben. Zo liggen er in de oostelijke en de westelijke zone een rij kleine bossen in het overgangs-gebied van het beekdal naar de hogere gronden: de vlakte. Die bossen vormen een reeks en geven de richting van het beekdal aan. De weg gaat recht door deze ontginning van een beekdal, een polder eigenlijk, maar maakt een lichte knik bij de bosjes en de boerenerven.

Ondanks het feit dat de middelste zone helemaal op de schop is geweest en doorsneden is door een snelweg, een spoorlijn en een breed kanaal, is de opbouw van het landschapsplan gebaseerd op dezelfde vier landschaps-eenheden. Het betreft het dorp, de es, enkele beekdalen en enkele ontginningen. Het zijn dezelfde vier soorten landschapseenheden als in de oostelijke zone. Ze zijn alleen voor een groot deel nieuw, ze bestonden nog niet als zodanig.

Het dorp Tynaarlo is vanuit haar omgeving herkenbaar door de zeker in de toekomst hoge bomen op de brink. Daarmee verschilt dit dorp niet van de dorpen in de reservaatzone. De es van Tynaarlo heeft op het landschapsplan een smalle omranding gekregen van nieuwe wallen. Voornamelijk liggen deze wallen langs wegen. In het landschap is de es na de ruilverkaveling nog herkenbaar als ruimte die lijkt op de esruimtes omgeven door strubbenbossen, ondanks de snelweg die er midden doorheen snijdt.

De Broekstukken, het beekdalletje bij Rhee, heeft een zwaardere randbeplanting gekregen. Daardoor heeft het Messenveld, een ontginning, een duidelijke^b zuidelijke grens gekregen. Aan de oostkant van dit Messenveld is waarschijnlijk op de overgang van kavels die via een andere weg worden ontsloten een wal geplant. Hierdoor is het Messenveld een duidelijke ontginningsruimte geworden. Midden door die ruimte loopt kaarsrecht een weg met nieuwe boerderijen erlangs, als eilanden van groen in de open ruimte.

Noordelijker ligt het Zeegserloopje. Dat is volledig genormaliseerd. Ook de wegen zijn hier nieuw. Met behulp van een combinatie van oude en nieuwe beplantings-elementen is hier een beekdal door ontginningsruimtes vormgegeven. De nieuwe

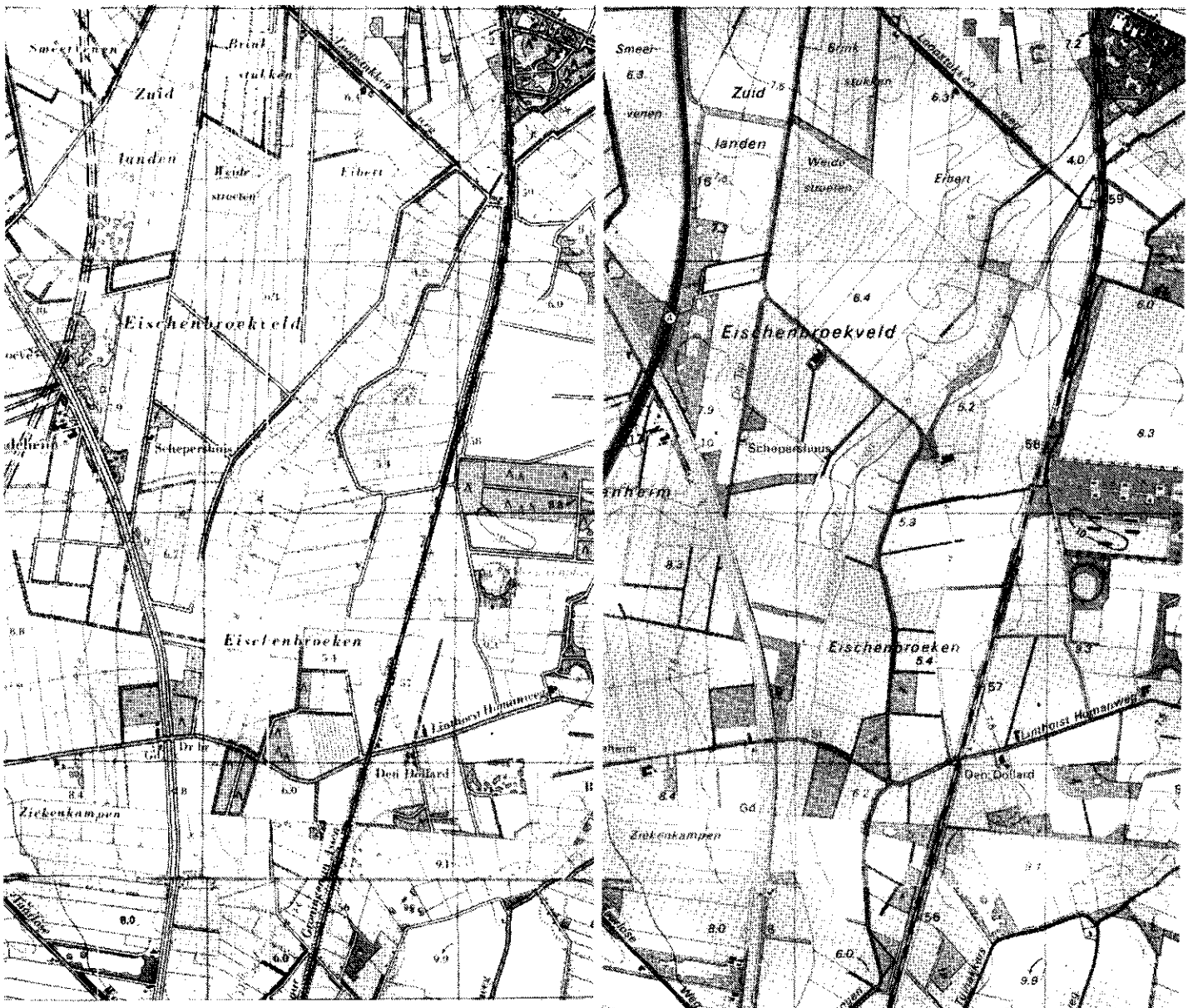

Het beeld van de boerderijen als eilanden van groen in de open ruimte dat in het Messenveld is ontstaan. Ook in de Ydermade is dit beeld te zien.

beplantingselementen zijn vaak gekoppeld aan een nieuwe weg die langs de rand van het dal van het Zeegserloopje loopt.

Deze compositie is lopend in het veld gemaakt, voorstel-lend hoe het zou zijn om een bos op een bepaalde plaats te projecteren en dan aan de overkant van het dal terugkijkend, om dan te beslissen om het toch net iets anders te doen. Dit heeft tot gevolg dat een langgerekte dalruimte van het Zeegserloopje zichtbaar is geworden, waarin zelfs een breed kanaal dat beeld niet verbreekt. Aan het kanaal is in het dal van het Zeegserloopje geen beplanting gekoppeld. Hierdoor blijft het kanaal vrijwel onzichtbaar en verbreekt het de beekdalruimte niet.

Onder: Veranderingen in het landschap ten zuiden van Tynaarlo. Door de combinatie van de situering van nieuwe boerenerven, nieuwe wegen met een genuanceerd beloop, de plaatsing van bestaande en nieuwe beplantingen en een lichte "meandering" in de gekanaliseerde beekloop, loopt het Zeegserloopje door een moderne beekdalruimte.

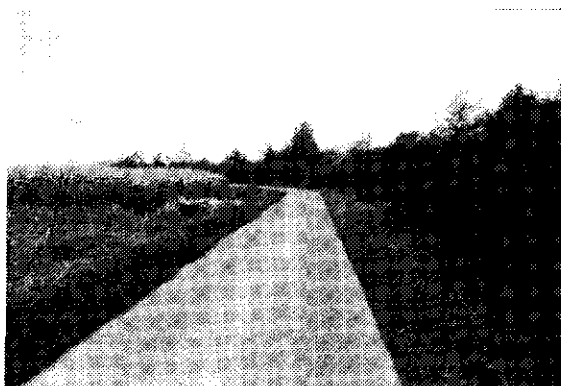
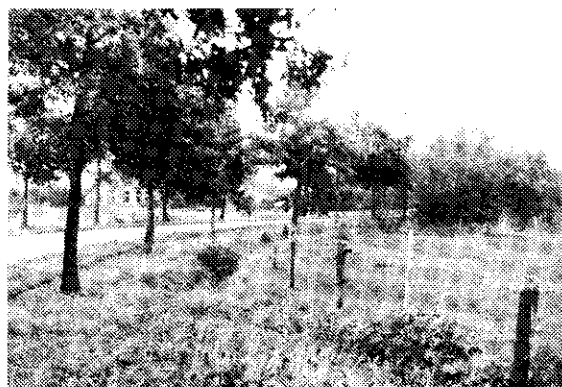
Een ander beekdal dat door de ingrepen behoorlijk in de verdrukking kwam was het dalletje dat tussen Vries en Tynaarlo doorloopt. De snelweg en het kanaal snijden daar door het dal heen. Het kanaal, dat hier de oude beekloop volgt is hier grotendeels behandeld als beekloop door een dal.

Ook ten noorden van Tynaarlo zijn de snelweg en het kanaal vrijwel onzichtbaar gemaakt in enkele ontginningsruimtes. De opgaande elementen in het landschap bevestigen allemaal de vier basis-landschapseenheden. Hierdoor verdwijnt het kanaal en de snelweg steeds weer ergens achter. Als doorgaande lijnen zijn ze nooit lang in het landschap ervaarbaar.

In de westelijke zone is een combinatie van de vorige twee aanpakken te zien. Esomrandingen zijn bij alle vier de esdorpen te zien. Bij Vries en Zeijen waren nog grote delen van de oude strubbenbossen aanwezig. Die zijn in de ruilverkaveling tot "te handhaven natuurwetenschappelijke terreinen" benoemd. Om de esomranding weer compleet te maken zijn die oude strubbenbossen met nieuwe beplantingen aangevuld. Bij de zuideres van Zeijen en de essen van Rhee en IJde waren amper meer oude strubbenbossen aanwezig. Daar is die esomranding nieuw gemaakt. Dit werd dan op het landschapsplan vaak gekoppeld aan oude elementen die hun vroegere functie in deze tijd zijn verloren, zoals een kanaal en zandwegen bij Zeijen.

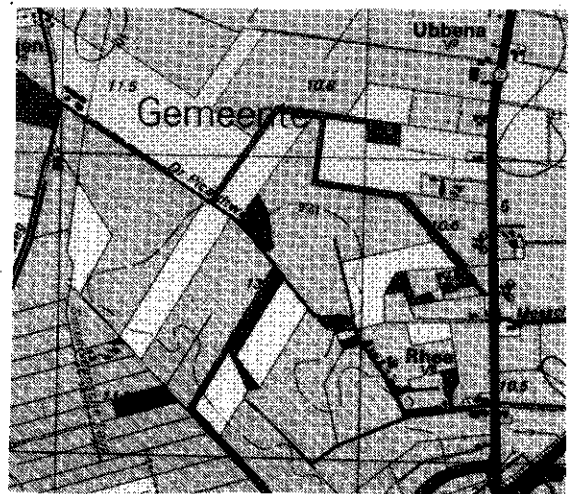
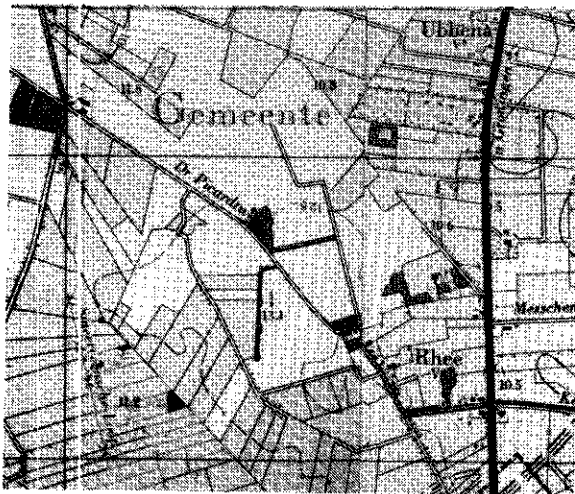
Bij IJde werd de omranding gedeeltelijk gekoppeld aan de randbeplantingen van beekdalen. Ook is hier tussen de es en het dorp beplanting aangebracht, met het oogmerk om lelijke achterkanten en eventuele nieuwbouw niet storend te laten zijn voor het beeld van de es. De oostzijde van de es van IJde heeft geen harde duidelijke grens. De es is erg geaccidenteerd waardoor stukken es afgewisseld worden met stukken die niet geschikt waren voor akkerbouw. In dit overgangsgebied zijn oude kleine boselementen en plasjes gespaard en nieuwe kleine percelen ingeplant. Zo ontstaat ruimtelijk toch iets van een omranding.

De es van Rhee was een moeilijk geval. Omdat de oude weg tussen Groningen en Assen bij Rhee kruist met de nieuwe snelweg werd daar een oprit en afrit van de snelweg aangelegd. Verder was het erg moeilijk om in de voorbereiding de commissie zo ver te krijgen dat voor de omranding van de eigenlijke es, die erg klein is, grond vrij

Eiken langs de weg in het dorp Zeijen. De eiken beplanting gaat over in een singelbeplanting als de weg voorbij de laatste boerderij van het dorp komt. De singelbeplanting vormt gelijk de randbeplanting van de esruimte erachter.

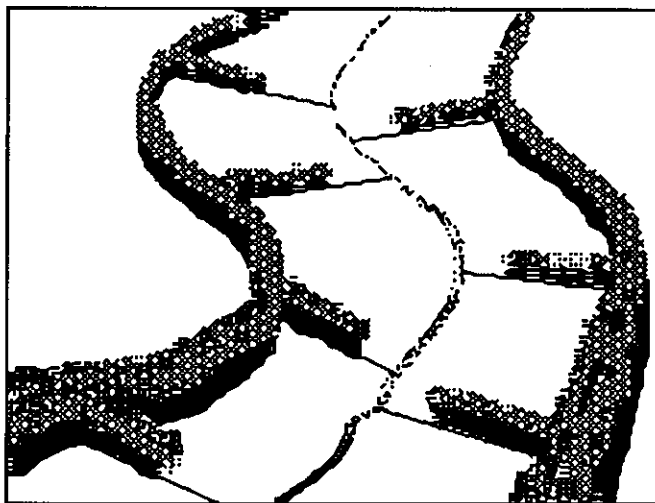
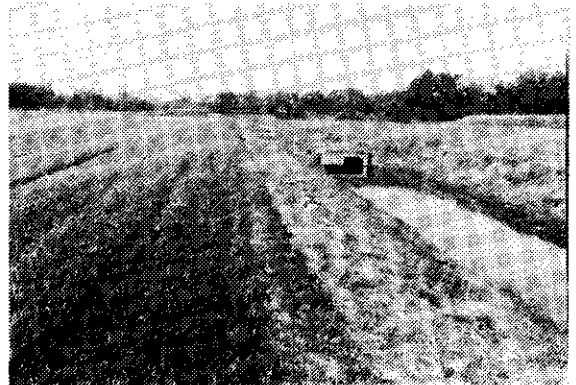
te maken. Waarschijnlijk zou dat te kleine kavels opleveren. In het rapport staat hierover: "In verband met de toedeling zal de zeer kleine es van Rhee te zamen met de aangrenzende ontginningsgronden van een forse randbeplanting worden voorzien." Om toch iets van een kleinere schaal te geven aan de ruimtelijke opbouw van het landschap rond het dorp werden op het landschapsplan plantstroken voorgesteld die voor het grootste gedeelte ruim buiten het esgebied staan. Aan de zuidkant moest de plantstrook zelfs gekoppeld worden aan de afrit van de snelweg. Hierdoor zou de es in een ruimte komen te liggen die veel groter is dan de es zelf. Tijdens de toedeling bleek er toch wel meer mogelijk en is de omranding dichterbij de es gekomen. In de ogen van De Vroome was dit een verbetering van het landschapsplan.

Boven: De Noorderes van Zeijen, volledig omrand door oude hakhoutbossen, de Zeijerstrubben, of door nieuwe singelbeplantingen.
Rechts: De es van Rhee. Tijdens de toedelingsfase is het landschapsplan hier nog sterk gewijzigd.

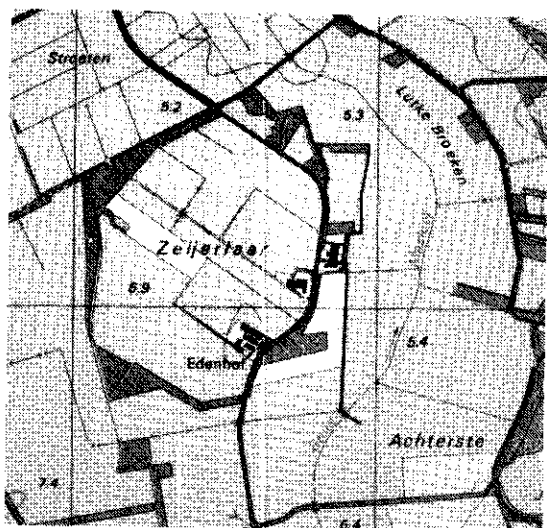
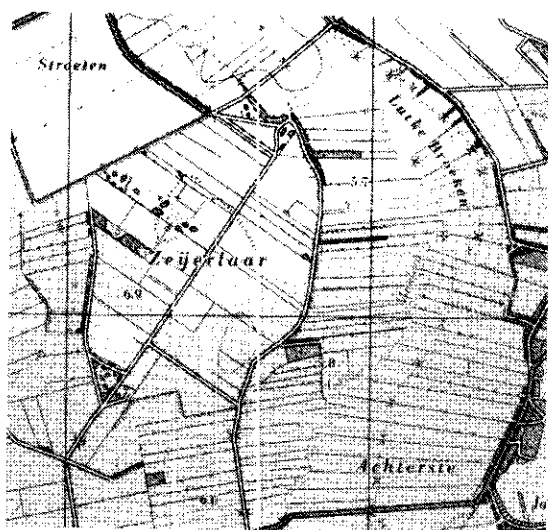
De beekdalen worden onderverdeeld in brede dalen en smallere dalen. In het brede dal van de Masloot wordt alleen de randbeplanting behouden, aangevuld of uitgebreid. In de smallere dalen waren veel meer dwarswallen aanwezig en die zijn in de ruilverkaveling behouden of hersteld. Deze smalle dalgedeelten zijn steeds vlak tegen één van de dorpen gelegen en zijn zoals al eerder werd vermeld gebruikt om wandelroutes van verschillende lengte door te traceren.

De ruimtelijke opbouw van de beekdalen is in deze zone gelijk aan die van de zone met de Drentse A. De verschillen in uiterlijk zijn echter dat de beken erdoorheen meestal minder kronkelen (omdat ze genormaliseerd zijn) en dat de wallen, eigendom van het Staatsbosbeheer, met prikkeldraad zijn afgezet ter bescherming (omdat de gronden intensiever gebruikt worden voor het weiden van koeien). Daarnaast is de waterstand meer verlaagd en zijn de percelen groter. Het reservaat van de Runslot is daarop een uitzondering. Langs de Masloot, waarvan de bovenloop buiten het ruilverkavelingsgebied ligt, staan nergens beekbegeleidende bossen zoals bij het noordelijke deel van de Drentse A en het Peizerdiep.

Beeld van een langgerekte beekdalruimte die geled is in kleinere deelruimtes door insteekwallen.

Beelden van een dal met een genormaliseerde beek.
Helemaal boven: Vanaf de hogere gronden met de esrandbeplanting die tegelijk een beekdalrand-beplanting vormt, steken de insteekwallen het dal in.
Midden: De genormaliseerde beekloop.
Onder: De beekdalbegeleidende wal aan de overzijde met daarachter de ontginningsruimte.

Fragmente van de topografische kaart met daarop de Zeijerlaar voor en na de ruilverkaveling.

De ontginningen hebben een standaardaanpak gekregen. In het plan voor Peizermade kreeg iedere ontginning nog een andere aanpak. In het rapport staat dat de ontginningen "zullen worden omgrens'd door plantstroken en bosjes en daardoor ruimten worden van een duidelijke schaal". In dit plan voor Vries worden de ontginningsruimten open-gelaten. Ze zijn omrand door beplantingen langs de beekdalen en om de essen. De omranding van de ontginningsruimten bestaat dus meestal uit beplantingen van de andere "landschaps-elementen". De bosjes zijn meestal resten woeste grond aangevuld met nieuwe beplantingen. Ze staan vaak aan de rand van de ontginningsruimte maar kunnen er ook middenin liggen. Maar ook als ze er middenin liggen verbreken ze niet echt het effect van een duidelijke ruimte. Het beeld van de eilanden van groen in de open ruimte is hier toegepast. Deze bosjes zijn vaak tot reservaatjes benoemd maar hebben niet alleen een natuurwetenschappelijke betekenis maar worden in het plan ook architectonisch gebruikt. De nieuwe boerenerven die in de ontginningen zijn gekomen, liggen of langs de beplantingen aan de rand van de ontginningsruimte of als eilanden van groen in de open ruimte. Een bijzonder voorbeeld is de geheel door beekdalen omsloten Zeijerlaar. Door de omranding van die beekdalen en enkele resten woeste grond is de Zeijerlaar na de ruilverkaveling een duidelijke eivormige ruimte geworden. Deze ruimte verschilt op een aantal punten van de esruimtes. Ten eerste heeft een es een bolle ligging. Ten tweede liggen er geen boerenerven binnen een esruimte. Ook ligt er geen dorp tegen de Zeijerlaar.

In alle drie de zones blijken na de uitvoering dezelfde vier landschapseenheden ruimtelijk op een vergelijkbare manier in het landschap herkenbaar te zijn. Wel is het karakter van de invulling van die ruimtes in elke zone anders.

In de oostelijke zone heeft Landschapsbouw zoveel mogelijk het oude esdorpenlandschap gereconstrueerd. Deze ruimtelijke renovatie van het landschap vond plaats door aanvulling van beplantingen, door kleine nuancerings van het beloop van wegen en waterlopen, maar vooral door de invoering van een beekdalreservaat dat met het landschap is vervlochten.

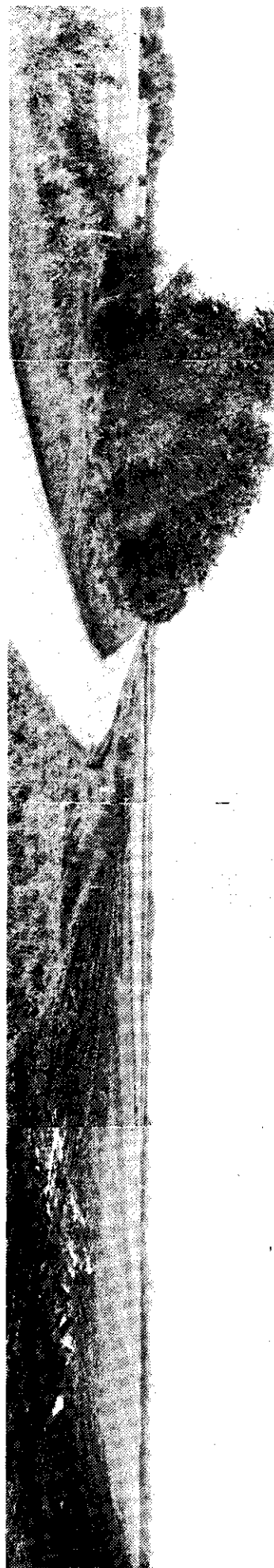
In de westelijke zone was door de grote veranderingen een renoverende aanpak, die op reconstructie van het oude landschap gericht was, niet mogelijk. De vier landschapseenheden zijn echter wel herkenbaar in het

landschap van de westelijke zone doordat die oude ruimtelijke karakteristiek van die eenheden gestileerd vorm krijgt. Hiervoor zijn de nederzettingen met hun uitbreidingen op een bepaalde manier in het groen gezet, zijn nieuwe wegen en waterlopen genuanceerd in het landschap komen te liggen, zijn nieuwe boerenerven op een bepaalde wijze gesitueerd en zijn beplantingen gereserveerd, aangevuld of nieuw ontworpen en uitgevoerd. Die stilering van bestaande ruimtes in het landschap zorgt ervoor dat de karakteristiek van een oud cultuurlandschap herkenbaar blijft en het moderne landgebruik ook uit de voeten kan.

In de middelste zone heeft de nadruk gelegen op het nieuw ontwerpen van een landschap. Door de combinatie van gedeeltelijk bestaande, maar voornamelijk nieuwe landschapselementen is daar een nieuw landschap gemaakt. Het landschap dat gemaakt is is weer een gestileerde weergave van een oud esdorpenlandschap met nieuw ontworpen ontginningsruimtes.

Dwars op de pagina een fotomontage die een beeld geeft van de ruimte van de Zuideres van Zeijen met aan met de linkerkant een blik in het beekdal ernaast.

De ruimten van het dal en de es zijn van elkaar gescheiden door een nieuwe singelbeplanting langs de weg op de overgang van es naar beekdal.

6.6. Uitwerking ideeën

CONCEPT

Het landschapsplan maakt op het eerste gezicht een rommelige indruk. De vele smalle stroken nieuw aan te brengen struikbeplanting vallen op. Daarnaast springen de vele kleine percelen met "te sparen ongecultiveerde gronden" en "te handhaven terreinen van natuurwetenschappelijke waarde" in het oog. Het reservaat van het stroomdallandschap van de Drentsche A is ook erg bepalend.

Bij nadere bestudering blijkt dat elk element op het landschapsplan past in een duidelijke ordening. Er zijn vier soorten landschapseenheden die in hun onderlinge samenhang steeds weer voorkomen. Steeds in een iets andere aanpassing aan de natuurlijke situatie en een iets andere occupatiegeschiedenis, maar de ruimtelijke hoofdlijnen zijn steeds hetzelfde. In het landschapsplan zijn die vier soorten landschapseenheden steeds op een vergelijkbare manier aangepakt. Hierdoor blijken in het landschap de essen, de beekdalen en de ontginnings-ruimten vrij duidelijk te herkennen te zijn. En de dorpen zijn steeds op eenzelfde manier behandeld. De behandeling van de vier landschapseenheden is sterk te vergelijken met de aanpak in het landschapsplan voor Peizermade. Er staan echter meer nieuwe dwarswallen in de beekdalen. Dit is waarschijnlijk eerder aan de uitbreiding van de procedurele mogelijkheden te danken dan aan het idee van de ontwerper. In vergelijking met Peizermade valt tevens op dat de ontginningsruimtes een helderder gelijkvormige aanpak hebben gekregen.

Met deze aanpak van de vier soorten landschapseenheden is één architectonisch geheel gemaakt. Wat bij Peizermade nog niet mogelijk bleek is hier gelukt.

De dorpen bestaan uit kleinschalige ruimtes omgeven door huizen. Door die ruimtes lopen wegen die met bomen erlangs naar de aanliggende landschapseenheden gaan. Bij het laatste huisje stopt deze eikenbeplanting. Daar stopt het dorp en begint een andere landschapseenheid. Deze eikenbeplanting is meestal tweezijdig vanaf de brink tot het laatste stuk weg dat bij het dorp hoort. Langs dat deel van de weg is de eikenbeplanting enkelzijdig. Aan de kant van de weg tegenover dat laatste huis.

De eiken leiden mensen over wegen vanuit hun besloten woonplaats naar de grote open ruimte eromheen. Gelukkig is die grote open ruimte niet helemaal open. Bij het dorp

ligt de esruimte geheel omrand door bossen en er lopen beekdalen door het landschap met een beplanting van houtwallen of bossen langs de rand van het dal en dwarswallen vanaf die rand naar de beek toe. De overblijvende ruimte is ontginningsruimte waarin losse bosjes of resten woeste grond.

Het uiteindelijke resultaat is ondanks de zones met drie verschillende aanpakken en de nieuwe doorgaande lijnen één landschap, wat leidt tot de veronderstelling dat achter het hele plan één vormgevingsconcept steekt. Als we het landschap hier vergelijken met andere gebieden in Drenthe waar na de stemming van Vries een ruilverkaveling is uitgevoerd dan blijken die landschappen ook dat zelfde concept te verraden.

VERHAAL

De verschillende elementen van het landschap worden door de Vroome altijd gebruikt op een architectonische manier. De nederzettingen, de boerenerven, de wegen, het water, het geboomte en zelfs de reservaten hebben een functie in de architectuur van het landschap.

Daarnaast hebben die elementen ook een betekenis voor mensen. Door de ruimtelijke combinatie van de verschillende elementen van het landschap krijgen de ruimtes een betekenis. Zo wil hij via landschapsarchitectuur een verhaal vertellen in het landschap. Daarom ook de aandacht aan wandelpaden en fietspaden. Daarom is voor de recreatie zoekende mens bij iedere nederzetting een kleinschalig beekdal bedongen. Daar doorheen zijn wandelroutes vanuit de dorpen mogelijk gemaakt. Zo kunnen mensen, langs de randen van de eenheden en overgangen in het landschap, de natuurruimte inlopen. Ze beleven dan het landschap, de fysieke verschijningsvorm van de natuurruimte. Het landschap is voor die mensen een verhaal en het verhaal begint in de nederzettingen en bij de boerenerven.

"Als alles op alles gaat lijken dat is lelijk," werd als één van de slogans van De Vroome genoemd in hoofdstuk 2. Uit het voorgaande zal duidelijk zijn geworden dat de verschillende eenheden in hun architectonische samenhang in het verhaal te herkennen zijn. Maar de manier waarop de landschapseenheden worden aangepakt, worden nooit sjablonen in het concept van De Vroome. Ieder dorp, ieder beekdal, iedere es en iedere ontginningsruimte heeft zijn eigen uitwerking in het concept gekregen. Om in de vergelijking met een verhaal te blijven: het verhaal kent

terugkerende motieven maar herhaalt zich niet.

NATUUR

Alle elementen van het landschapsplan passen in één patroon. Dat patroon moet volgens de toelichting op het plan passen bij "de structuur van het landschap". Het landschap is blijkaar voor De Vroome de fysieke verschijningsvorm van de natuurruimte. Dan zou de structuur van het landschap dus vergelijkbaar moeten zijn met de structuur van de natuurruimte. Dat zou in de huidige terminologie de ecologische structuur van het landschap zijn. Als het patroon van het landschapsplan bestudeerd wordt, blijkt het aan te sluiten bij de geomorfologische opbouw van het gebied en tracht het in te spelen op de hydrologische processen in het landschap. Hieruit kan worden afgeleid dat die beide zaken in de ogen van De Vroome bepalend zijn voor de ecologie van het landschap.

Al eerder werd gesteld dat voor De Vroome het hele landschap natuurruimte is. In ruilverkaveling Vries blijkt dat onder andere uit de manier waarop de reservaten en andere bestaande elementen in het landschap versmolten zijn met de rest van het landschapsplan.

Het inpassen van bestaande elementen in het landschap in delen van het landschapsplan heeft naast een praktische ook een ecologische achtergrond. Als het om beplantingen gaat leidt het tot ongelijkjarigheid in die beplanting, wat variatie oplevert in het ecosysteem dat dat beplantings-element is. Als het om hoogteverschillen gaat of om waterplassen dan is er net zoiets aan de hand. Ook daar leveren die elementen variatie binnen het ecosysteem, op een snelle manier. Wanneer men die variatie wil laten groeien in een heel nieuw element dan gaat daar een lange tijd overheen en dan moet men nog maar afwachten. Voor De Vroome geldt niet alleen de zeldzaamheid van de soorten als argument om een element van het landschap, zoals een pingo-ruïne, te willen behouden. Het gaat hem in het landschap niet in de eerste plaats om de bijzonderheden in het landschap maar om het geheel.

Hoofdstuk 7. Bevindingen

HvB: "Heeft U dit plan gemaakt?"

H.deV.: "Dat is door ons gemaakt."

Gesprek 25-4-1986.

7.1. Inleiding

7.2. Het gebruik van diplomatieke middelen

7.3. Het gebruik van procedurele middelen

7.4. Het gebruik van landschapsarchitectonische middelen

7.5. Het vormgevingsconcept van De Vroome

7.6. Dilemma's tussen scheppen en behouden en tussen een sectorale en een synthetiserende taakopvatting

7.1. Inleiding

In hoofdstuk 1 kwam al aan de orde dat uit dit soort beschouwend onderzoek niet echt conclusies voort zullen komen. Dat is inherent aan het type onderzoek. Daarom is dit hoofdstuk ook "Bevindingen" benoemd.

7.2. Het gebruik van diplomatieke middelen

De Vroome vertelde dat hij er niet van hield om vanuit onderhandelingsoogpunt te "overvragen". Hij wilde duidelijk voor zijn zaak staan. Mensen moesten weten dat hij het meende. Die eerlijkheid en bevoegenheid voor een hoger doel straalt hij waarschijnlijk uit en daarmee dwingt hij respect af.

Hij ging overal met mensen op invloedrijke plaatsen in het bestel praten en wees hun op mogelijkheden en voordelen van de verzorging van het landschap. Met burgemeesters over de renovatie van een brink, of de beplanting van een weg, of juist geen beplanting langs die weg. Met grootgrondbezitters over de toekomstige bestemming van hun erfdeel. Met de commissaris van de koningin over de mogelijkheden van een landschapsreservaat.

Opvallend is dat de voorstellen vaak het predicaat "schets" krijgen. Het kan worden verklaard uit de tactiek van De Vroome. In de uitoefening van zijn functie hield hij graag een slag om de arm om op ieder moment naar aanleiding van de situatie en de ontwikkelingen de plannen te kunnen bijstellen. Voor zijn medewerkers was dat niet altijd makkelijk.

De Vroome heeft met diplomatie veel bereikt. **Diplomatie blijkt een belangrijk deel van het werk van een landschapsbouwer.**

Het was een wijze beslissing om in Drenthe een landschapsarchitect aan te stellen die niet bezeten was van een vormgevingsdrift maar aan de boeren kon vertellen waar het eigenlijk om gaat. En dat werd begrepen, al was dat vaak in een te laat stadium, aan het einde van de voorbereidingsperiode."

7.3. Het gebruik van procedurele middelen

Het landschap is voortdurend in ontwikkeling. Op korte termijn is in onze tijd de invloed van de processen in de maatschappelijke organisatie sterk bepalend. Die processen, bijvoorbeeld een ruilverkaveling, vinden plaats in bepaalde procedures. De Vroome heeft steeds geprobeerd die procedures maximaal uit te buiten ten bate van zijn doel. Hij is zelfs vaker zo ver gegaan dat hij nieuwe procedures of regelingen afdwong. Hierbij is

In de geanalyseerde plannen zijn de procedurele middelen die in latere plannen zijn gebruikt niet aan de orde gekomen. Aan het eind van de zestiger jaren en het begin van de zeventiger jaren is ook artikel 13 van de ruilverkavelingswet waarmee gronden ten algemene nutte onteigend konden worden, gebruikt voor elementen van het landschapsplan.

waarschijnlijk Benthem voor hem een groot voorbeeld. De procedurele middelen moesten aangepast worden aan de landschapsplannen die De Vroome wilde maken. Hiertoe heeft hij persoonlijk, als landschapsbouwer, actie ondernomen. De singelbeplantingen in het buitengebied genieten voor De Vroome vaak de voorkeur boven boombeplantingen vandaar dat hij een middel als 'eigendom van de weg' aanwende. Ook het aandringen op principe-uitspraken van de directie van het Staatsbosbeheer is hiervan een voorbeeld.

In de ruilverkavelingsprocedure zijn bij het maken van het landschapsplan drie fases te onderscheiden: de plan-vorming tijdens de voorbereiding, de plan-bijstelling tijdens de toedeling van gronden en de plan-uitvoering tijdens de uitvoering van de werken. Nadat de ruilverkaveling is afgerond begint nog een fase die van belang is voor het landschapsplan, namelijk het beheer van het landschap.

Het is typerend voor de landschapsbouw door De Vroome dat die niet ophoudt bij de planvorming, maar doorloopt tijdens de plan-bijstelling, de uitvoering van het plan en het beheer. Het landschapsplan waarover gestemd wordt is maar een tussenstation in de procedure van vormgeving aan het landschap. In de uitvoerings- en toedelingsfase gaat de zorg voor de vormgeving door en worden nog verbeteringen van het landschapsplan doorgevoerd. Vaak konden in de toedelingsfase nog zaken gerealiseerd worden die door de voorbereidingscommissie als onmogelijk werden afgedaan. Maar als de ruilverkaveling helemaal is afgerond is landschapsbouw in de ogen van Vroome nog niet klaar. Dan begint namelijk de beheer-fase van het landschap in de vorm die het door de ruilverkaveling heeft gekregen. De basis voor een goed beheer moet tijdens de ruilverkavelingsprocedure gelegd worden. Dan moeten duidelijke afspraken over eigendom, beheer en onderhoud van de verschillende landschapselementen zijn gemaakt. Wat dat onderdeel van landschapsbouw betreft is in het kader van Ruilverkaveling Vries veel bereikt. De directie van het Staatsbosbeheer is door persoonlijke tussenkomst van de toenmalige Commissaris van de koningin Gaarlandt tot principe-uitspraken gekomen over het eigendom, beheer en onderhoud van landschapselementen

gekomen die de middelen voor landschapsbouw sterk verruimden. Dit leidde tot een procedurele aanpak die ook in de hieropvolgende ruilverkavelingen is toegepast.

Op het landschapsplan stond vanaf ruilverkaveling Vries niets aangegeven dat geen verzekerde toekomst had wat betreft eigendom, beheer en onderhoud na de ruilverkavelingen. Nader onderzoek moet dat uitwijzen, maar de indruk bestaat dat dit vrij uniek is in de praktijk van de landschapsverzorging en landschapsbouw.

De aanpak van De Vroome heeft als uitgangspunt dat het een overheidstaak is om het landschap te beheren. In deze tijd waarin de boeren produceren voor heel Europa en zij gedwongen zijn grote investeringen te doen en hun bedrijf uit te oefenen op een manier die het beheren van allerlei landschapselementen ondoenlijk maakt, is het volgens De Vroome oneerlijk om die boeren met een taak op te zadelen als het beheer van elementen van het landschapsplan, als zij dat niet willen, omdat het niet in hun bedrijfsvoering past.

De manier waarop met de procedure om wordt gegaan en de manier waarop aan nieuwe procedures wordt gewerkt lijkt gestoeld op het uitgangspunt dat de overheid als taak heeft om in het gemeenschappelijk belang van alle inwoners sommige zaken te regelen. Dit past in het idee van de sociaal-democratische verzorgingsstaat. Zo moet de overheid ook zorgen voor een gezond leefmilieu voor mensen. Daartoe behoort de verzorging van het landschap en de bouw aan het veranderende landschap.

7.4. Het gebruik van landschapsarchitectonische middelen

In het begin van de landschapsverzorgingspraktijk kon de landschapsarchitect van het SBB slechts invloed hebben op de beplanting van de wegen en soms van de waterlopen. Later konden ook beplantingselementen in het landschap worden voorgesteld die niet aan wegen en waterlopen waren gekoppeld. Men denke hierbij aan bossen, maar ook aan de perceelsbegrenzende houtwallen in de beekdalen van Drenthe.

De basis voor de vormgeving aan het landschap is voor De Vroome het geheel van oppervlaktevormen van de aarde. Daarnaast vormt de wijze waarop mensen in verschillende

Er wordt de laatste tijd gesproken over een "beheerbaar" landschap. Als boeren sommige elementen in het landschap niet accepteren dan zouden ze er niet moeten komen. Als je dat als uitgangspunt neemt, dan ben je snel klaar met de voorbereiding en naar ieders tevredenheid."

*(Dit is een cynische opmerking, hvb)
"Het begrip landschapsecologie, of ecologische infrastructuur, wordt veelvuldig gebruikt.*

Het is veel moeilijker om aan die begrippen inhoud te geven dan om die mooie woorden te misbruiken, omdat ze zo geleerd klinken. Er wordt dan gesproken over de hoofdstructuur. Die zou bestaan uit stroken langs de wegen, langs de waterlopen en langs de achterkanten van kavels en uit elementen van "plaatselijk" belang. Die scheiding kun je niet maken. Alles is onderdeel van de totale structuur."

tijden met hun omgeving zijn omgegaan, vaak reagerend op die oppervlaktevormen, uitgangspunt voor de vormgeving. De elementen die De Vroome gebruikt om vorm mee te geven aan het landschap zijn:

1. De nederzettingen
2. De boerenerven
3. De wegen
4. De waterlopen
5. De reservaten
6. Het geboomte
7. De architectuur van het landschap

Uit deze lijst blijkt dat De Vroome met het hele landschap bezig is. De Landschapsverzorging komt voort uit twee stromingen: de natuur- en landschapsbescherming en de stedebouw. Stedebouw is op planning gericht. Maar beide stromingen hebben niet automatisch een oplossing voor de manier waarop concreet vorm gegeven moet worden aan de idealen van natuurbescherming, respectievelijk de behoefte aan een planmatige aanpak van het landschap (zoals in de stedebouw).

In de wijze waarop o.a. De Vroome het vakgebied Landschapsverzorging en Landschapsbouw heeft ontwikkeld wordt de verwezenlijking van abstracte zaken als natuurbeschermings-idealen, sociale idealen en op de stedebouw geïnspireerde ruimte-concepten in concrete landschappen uitvoerbaar gemaakt. Landschapsarchitectuur is voor die verwezenlijking het middel.

In het rapport van Hudig uit 1928 wordt men al iets van een notie van dit vakgebied gewaar en de polder die daarna is ontworpen is een concreet landschap geworden, maar over de architectuur van het landschap, de manier waarop de elementen van het landschap tot een geheel worden, blijft Hudig erg vaag.

De nederzettingen en de boerenerven

De nederzettingen en de boerenerven zijn voor De Vroome het startpunt van het verhaal van het landschap omdat daar de belevingswereld van mensen begint. Door het gebruik van bomen en gras, geïnspireerd op de brinken en de dreven, opent het dorp zich naar zijn omgeving en is het vanuit de omtrek zichtbaar door het hoge geboomte. De huizen staan liefst niet 'koud' aan de rand van het dorp maar nestelen zich tussen het geboomte in het landschap.

Dit geldt ook voor de boerenerven voor zover zij niet in de dorpen liggen.

De wegen

Deze zijn voor de vormgeving van het landschap erg belangrijk. In het plan voor Peize-Bunne blijkt de aandacht voor de tracering van de wegen op de plankkaart nog uit de cirkeltjes die om nadere aandacht voor het beloop van die weg vragen. In latere ruilverkavelingen werd het overleg over het beloop van de wegen al voor de stemming gevoerd. Daarom waren de cirkeltjes niet meer nodig. Bij alle wegen is ten aanzien van de profilering en het beloop van de wegen door het landschap aandacht besteedt aan de beleving van het landschap door mensen die over die wegen gaan. Ook een landbouwontsluitingsweg heeft in de visie van De Vroome recreatieve waarde.

Wegen moeten onderdeel zijn van het landschap. Daarom heeft De Vroome zich in veel delen van het landschap verzet tegen de aanleg van (nutteloos diepe) bermsloten die de wegen tot losse elementen in het landschap maken, vervreemd van hun omgeving.

Het water

Het water moet in het landschap op een voor het landschap op die plaats karakteristieke manierikbaar zijn voor mensen. Dat betekent bij voorbeeld dat een kanaal recht moet zijn, maar dat een genormaliseerde beek nog iets van het karakter van een beek moet houden door een lichte meandering in zijn beloop. Dit meanderen moet deel zijn van het beloop van de hele beek en niet een detail dicht bij de weg.

Reservaten

De reservaten zijn meestal natuurreservaten. Een geringer aantal is landschapsreservaat waarin vrijwel altijd "natuurlijke elementen" voorkomen. Voor De Vroome is het onderscheid ertussen niet zo duidelijk. Voor beide categorieën gaat het naast instandhouding van waarden om het ontwikkelen van waarden. **Daarom moeten reservaten in de hoofdstructuur van het landschap worden ingepast.** Daarnaast moet een zodanige ontwikkeling van de aangrenzende ruimten mogelijk blijven, ook na bijvoorbeeld een ruilverkaveling, dat nadelige invloeden van buiten af, zo veel als mogelijk is, kunnen worden tegengegaan. De ontwikkeling van het landgebruik op de hogere gronden is bijvoorbeeld van

"Ook wat je niet ziet moet met zorgvuldigheid behandeld worden."

"De ervaring met deze gebieden is dat, naast eigen beheer door de beherende instantie, deze reservaten ook goed functioneren voor de landbouw: zonder belachelijk hoge vergoedingen aanvaarden de boeren beperkende voorwaarden terwijl ze nog geld toebetalen!! Het is verheugend dat behoud van natuurwetenschappelijke, landschappelijke, historisch-geografische, geologische en geomorfologische waarden gepaard kunnen gaan met landbouwkundig gebruik en een recreatieve betekenis."

levensbelang voor een beekdal-reservaat.

In de Drentse dorpen kunnen we alle karakterloze franje van bloempjes en struikjes vergeten, wanneer we er van uitgaan dat om het wezenlijke karakter te accentueren twee elementen voldoende zijn. Dat zijn bomen van de eerste grootte en gewoon gras. In het esdorp zijn de geschikte bomen: eik en in groepjes of als solitair de linde en de paardekastanje."

Het geboomte

Solitair zijn een enkele keer behouden in het veld als ze een opvallende plaats hebben in het beeld van het landschap, deel zijn van een landschappelijke hoofdstructuur, of historisch belangrijk zijn. Maar vaak stelt de Vroome zich op het standpunt dat je ook een boom zijn natuurlijke dood moet gunnen. Veelal zijn ze niet houdbaar binnen een landbouwkavel.

De Vroome gebruikt hagen alleen dicht bij de woningen van mensen, op de erven of wanneer bij erven in de dorpen nog huisweiden zijn en in de dorpen op de overgangen van openbaar naar privé. Hier zijn natuurlijk weer uitzonderingen op. Bijvoorbeeld bij het meidoornhagenlandschap tussen Zuidlaren en Noordlaren. Of in Vries waar De Vroome er op heeft aangedrongen dat de bewoners van een nieuw wijkje, op de overgang van het dorp naar de aanliggende es, het gras van hun gazon rechtstreeks over zouden moeten laten gaan in het openbaar gazon. Hierdoor is een groot contact zichtbaar tussen de nieuwe woningen en het oude landschap waar ze aan zijn toegevoegd. Hierbij moet wel opgemerkt worden dat het gazons in de voortuinen betreft. De achtertuinen zonderen zich wel weer af en geven de mensen privacy. De Vroome gebruikt hagen niet in een puur decoratieve toepassing.

De Vroome gebruikt in het buitengebied bijna nooit bomenlanen. Ook als solitair worden ze buiten de dorpen amper gebruikt. Bomen worden gebruikt bij de dorpen. Daar zijn ze ook functioneel omdat je er onder door kunt lopen, door de openbare ruimte, naar andere plekken die privé kunnen zijn en dus weer omhaagt. Laanbeplanting of eenzijdige beplanting van wegen met bomen wordt alleen voorgesteld daar waar nog geen bomen staan om niet een onevenwichtig beeld te krijgen door de ongelijkjarigheid van de bomen.

Beplantingen in singels of houtwallen. Die ongelijk-jarigheid is in singels juist een voordeel. Het is een kenmerk van een gevarieerde singel en het stimuleert de variatie in de vegetatie.

Deze beplantingen kunnen op verschillende plaatsen in het landschap staan, langs wegen maar ook los in de verkaveling. De singels kunnen op allerlei manieren

worden beheerd. De Vroome gebruikt ze als de hagen van het buitengebied. Hij maakt er ruimten mee in het landschap.

Boomweides. In aansluiting op de oude traditie van brinken en dreven bij de esdorpen in Drenthe heeft de Vroome veel boomweides bij dorpen in de plannen opgenomen. Er zijn nieuwe brinksituaties als brink ontworpen. Ook zijn oude brinken opnieuw ingeplant of aangepast aan de nieuwe ruimtelijke situatie. Ook is er met boomweides soms iets gedaan aan de ligging van de nederzettingen in het landschap. Denk hierbij aan de overgang van dorp naar es bij vries.

Deze bomen horen voor de Vroome, net als de bomenrijen, in de openbare ruimtes in de dorpen. Ze geleiden op een openbare manier de ruimte.

Kleine bosjes horen in tegenstelling tot de boomweides niet in de dorpen. Wel er vlak bij, aan de randen. De Vroome gebruikt ze als typische omgrenzing van bepaalde landschapseenheden. Ook als dorpsbossen bij dorpen die in een verder veel opener landschap liggen. Grotere bossen liggen in de ontginningsgebieden waar ze vanouds ook vaker liggen.

Als advies vanuit Landschapsbouw over de plaatsen waar bosbouw gepleegd zou kunnen worden heeft De Vroome een kaart gemaakt waaruit blijkt dat bosbouw als onderdeel van een aanpak voor het hele landschap wordt beschouwd. Dit houdt in dat een indeling gemaakt is in een aantal categorieën van gebieden met een landschapsbouwkundige aanpak. In sommige gebieden mag bosbouw op vrij grote schaal plaatsvinden, in andere gebieden moet bosbouw alleen gezien worden als onderdeel van landschapsrenovatie en behoud van natuurlijke waarden, en in nog andere gebieden zal geen bos mogen komen.

Evenals cultuurtechniek kan ook bosbouw nivelerend werken op het landschap."

Sortimenten

In de begintijd van Landschapsverzorging wilde men graag alles terugplanten wat ooit verdwenen was. Men plantte zelfs soorten die daar plantengeografisch niet thuis hoorden. Men wilde snel weer die rijke verscheidenheid in soorten binnen de beplantingen in het landschap terug. Dit trachtte men te bereiken door al die bijzondere soorten terug te planten. De plantschema's voor, bijvoorbeeld, een singel langs een weg konden daardoor erg ingewikkeld en

uitgebreid worden. Daar is men later op teruggekomen. Ook omdat de resultaten tegenvielen. De bijzondere soorten waren na een paar jaar verdwenen en een zeer eenvoudig sortiment bleef over. Men koos voor het aanplanten van een sortiment, dat een basis moest zijn voor andere planten om zich daar via vogels en de wind vanzelf te laten vestigen. De natuur moest dat zelf maar regelen, want de natuur is niet volledig beheersbaar.

Er is in Drenthe vanuit die visie een sortiment van allemaal plantengeografisch inheemse soorten toegepast. Dat betekent soorten die gebonden zijn aan het Drents District. Men wilde niet met flora-vervalsing bezig zijn. Met eiken als karakteristieke Drentse boom van de eerste grootte werden met bomen accenten in het landschap aangelegd. **De eik is door Landschapsbouw in Drenthe consequent toegepast als hoofd-boomsoort.** Langs de wegen en op de brinken zijn meestal eiken geplant. In de singels werd gekozen voor een sortiment van bijna 100% eik, enkele procenten berk en 1% lijsterbes. *Salix aurita* is veel gebruikt in kleine beplantingselementen.

De sortimenten voor nieuwe beplantingen waren over het algemeen eenvoudig en wisselden per landschapseenheid. Er is steeds gesteld dat het te gebruiken sortiment moest passen bij bodem en landschap. Dit had tot gevolg dat er wel voor een gedifferentiërder sortiment gekozen werd waar plaats is voor meidoorn, sleedoorn of zwarte els.

In de dorpen werd vooral de eik als boom gebruikt en de sleedoorn of soms beuk als haag. Een enkele keer is in de dorpen ook linde gebruikt als het met de eik niet lukte of als er historisch geen eik stond. In de beekdalbosjes is de Drentse els de hoofdboomsoort.

Beuken worden in Drenthe alleen in bijzondere situaties, zoals landgoedachtige objecten, en in boswachterijen op betere gronden gebruikt. De Vroome vindt beukenlanen te veel een indruk geven van welstand en rijkdom die Drenthe nu eenmaal vreemd is. Kastanjes worden alleen in het bebouwde gebied gebruikt. Essen zijn wel veel toegepast maar met weinig goede resultaten omdat de es zulke hoge eisen aan de grond stelt.

Populieren kunnen een ondergeschikte rol vervullen in het lage gebied rond Meppel, zoals Ruinerwold, Kolderveen, Nijeveen. Ook is de populier in heel Drenthe op de betere gronden gebruikt als solitair op boerenerven, maar hiervoor mag volgens De Vroome uitsluitend de *Populus serotina*, "onze oudste cultuurpopulier", gebruikt worden,

"Eerlijkheidshalve moet ik daarbij zeggen dat bij de uitvoering nogal eens wat fout ging. Salix aurita werd bijvoorbeeld niet soortecht geleverd. Daarvoor in de plaats leverde men vaak wild uitgroeiende struikwilgen, die een heel ander beeld opleveren dan de bolvormige Salix aurita."

die dan 100-150 jaar oud moet worden. Verder zijn er volgens De Vroome in Nederland gebieden die zich beter lenen voor populierenteelt dan in het Drentse.

De architectuur van het landschap

In deze studie is de Landschapsbouw in Drenthe bestudeerd, met name in het esdorpenlandschap van Noord-Drenthe. Met de aanpak van vier soorten landschapseenheden zoals in Vries is één architectonisch geheel gemaakt. Wat bij Peizermade nog niet mogelijk bleek is in Vries gelukt.

De hoofdropzet komt er op neer dat iedere landschaps-eenheid een karakteristieke manier heeft waarop de elementen aan elkaar gerelateerd zijn. Relicten van het oude landschap worden gecombineerd met nieuwe elementen als een nieuwe verkaveling, nieuwe wegen of nieuwe boerenerven. In de uitwerking van die hoofdropzetten ontstaat een architectonisch geheel waarin het verhaal van het landschap wordt verteld. Bestaande natuurlijke elementen worden opgenomen in het landschapsplan en nieuwe natuurlijke elementen worden aan de structuur van het landschap gekoppeld. **Hierdoor wordt zoals al eerder is gesteld de ontwikkeling van natuur in het patroon van het landschapsplan geleid en daarna weer aan het toeval overgelaten.** De natuur is een hoofdfiguur in het verhaal.

De dorpen bestaan uit kleinschalige ruimtes omgeven door huizen. Door die ruimtes lopen wegen die met eikebomen erlangs naar de aanliggende landschapseenheden gaan. Bij het laatste huisje dat nog bij het dorp hoort stopt deze eikenbeplanting. Daar eindigt het dorp en begint een andere landschapseenheid.

De boombeplantingen verwijzen enerzijds naar typische oude Drentse dorpsbeplantingen van de brinken en de dreven, anderzijds wordt een kleinschalige woon-omgeving van mensen vormgegeven die aansluit bij het leefpatroon van mensen in deze tijd. Hiermee wordt getracht om de Drentse dorpen wel met de moderne tijd mee te laten gaan, maar ze toch een typisch Drents uiterlijk te laten houden. Het is tekenend voor De Vroome dat hij zich bemoeide, of wilde bemoeien, met de inrichting van de dorpen tot op het schaalniveau van de bestrating*.

In de nederzettingen zijn gedeeltes die privé zijn en gedeeltes die openbaar zijn. In de openbare ruimtes is het vaak de bedoeling dat iedereen er van alle kanten in kan

*Een bestrating van een weg in het dorp Vledder is hiervan één van de getuigenissen.

komen. Daarom moet de openbare ruimte, met voorzieningen als een bakker en een slager en een café, niet afgesloten zijn maar besloten. Daarom staan in de openbare ruimte alleen bomen, als geleding of als dak. Daar kun je onderdoor lopen met af en toe uitzicht op de omgeving vanuit die beslotenheid. De privé-ruimtes zijn wel afgeschermd met bijvoorbeeld hagen.

Een belangrijk aspect van de twintigste eeuwse samenleving is in de ogen van De Vroome de mogelijkheid voor mensen om zich te recreëren. Recreatie heeft, zoals al eerder aan de orde kwam, niets te maken met pretparken. Veel eerder met het "ervaren van natuurruimte" in de zin waarop Cleijndert die bepleitte. De natuurruimte is het landschap.

In de plannen van De Vroome blijkt altijd overal de aandacht voor de zich in het landschap, de natuurruimte, recreërende mensen verweven. Bij de dorpen uit zich dit door de manier waarop het besloten dorp zich opent naar het omliggende landschap. Op een organische manier wordt vanuit de dorpen contact gezocht met de structuren van de essen, de beekdalen en de ontginningen. Onder de bomen door is er uitzicht op de es, over zandweggetjes langs houtwallen wandelt men het beekdal in. In het kader van ruilverkavelingen, maar ook daarbuiten heeft De Vroome zich ingespannen voor deze elementen van het landschap. Ze zijn deel van het verhaal.

De huizen van de mensen staan in de bescherming van de nederzettingen of van de erven in de grote open ruimte van het heeal. Gelukkig is die grote open ruimte niet helemaal open. Er is een aardoppervlak om over te lopen. De eiken begeleiden mensen over wegen vanuit hun besloten woonplaats naar de omliggende landschapseenheden. Bij de dorpen ligt de esruimte met een omranding van bossen eromheen, als het ware een grote omhaagde moestuin. In het aardoppervlak zijn beekdalen ontstaan. Die beekdalen hebben bij de dorpen een beplanting van houtwallen langs de rand van het dal en dwarswallen vanaf die rand naar de beek toe. Die wallen waren in de esdorpen-cultuur nodig als veekering, tegenwoordig hebben ze een natuur-wetenschappelijke en een recreatieve waarde. De beek loopt in de bovenloop vaak door het bos of door een grote open ruimte met kleine natte bossen langs de beekloop. In de benedenloop van de beek is het dal veel breder geworden en ontbreken ook de beekdal begeleidende houtwallen en de dwarswallen, omdat daar

Die insteekwallen liepen vanaf de rand van het dal naar de beek tot de plaats waar het grondwater zo hoog stond dat een watervoerende sloot gegraven kon worden.

dan overal veekerende sloten gegraven konden worden. Het dal wordt daar begeleid door de hoger gelegen, ruimtelijk open, ontginningsgebieden met bossen of resten woeste grond. De ontginningsgebieden zijn eigenlijk de restuimtes tussen de beekdalen, de esruimtes en de nederzettingen door. Ze zijn resten van de grote open ruimte die vroeger gevormd werd door heidevelden, die aan het begin van de negentiende eeuw 70 tot 80% van de oppervlakte van het Drents Plateau uitmaakten. In sommige van de grote open ontginningsruimtes kun je dat ervaren. Om die openheid niet te verstoren liggen de in deze tijd in die gebieden gebouwde boerenerven als eilanden in de open ruimte of tegen de rand van bossen in die open ruimte. De wegen zouden er volgens De Vroome, net als door de esruimte, langs de rand moeten lopen of er midden doorheen. De wegen in de beekdalen moeten langs de rand lopen of loodrecht op de beekloop door het dal snijden. Hierbij moet men werken aan een zorgvuldige profilering en beloop zodat die wegen niet als langgerekte eilanden door het landschap gaan maar deel zijn van de ruimte waar ze doorheen lopen. Voor de zorgvuldige tracering van de wegen door de diverse landschaps-eenheden sluit De Vroome aan bij de bestaande kavelstructuren en de reeds aanwezige beplantings-elementen. Hierdoor krijgen de nieuwe wegen een beloop alsof het reeds lang bestaande wegen zijn die in de ruilverkaveling alleen maar verhard zijn..

Nieuwe grootschalige lijnen door het landschap, zoals snelwegen, worden, met behulp van de middelen die horen bij de landschapseenheid waar die lijnen doorheen lopen, bij de structuur van het landschap betrokken. Die vernieuwde landschapsstructuur is, zoals gesteld, gebaseerd op het abiotisch patroon van oppervlaktevormen en een stilering van de landschapseenheden uit de esdorpencultuur. Er is bewust voor gekozen om de **nieuwe landschapsstructuur niet op te hangen aan de nieuwe grootschalige lijnen door het landschap. Die disharmoniëren, in de visie van De Vroome, met de "aloude en blijvend relevante hoofdstructuren".**

Die ontginningsruimten zijn nog steeds bepalend voor het open/besloten karakter van het Drentse landschap. Waar die ruimten nog open en karakteristiek zijn mogen, waar nodig, de randen versterkt worden, maar daarbinnen s.v.p. geen ecologisch-infrastructurele verwarring."

7.5. Het vormgevingsconcept van De Vroome

Uit het onderzoek blijkt dat De Vroome, vanuit één concept de vormgeving van het landschap heeft verzorgd. Het toepassen van één concept was mede mogelijk in het Drentse gebied omdat de hoofd-eenheden van de landschappen, het esdorpenlandschap, het wegdorpenlandschap met de opstreckende percelen en het veenkoloniale landschap, in deze provincie zich steeds zo duidelijk presenteren. Dit concept is in de loop der jaren ontwikkeld en de toepassing ervan is sterk in het landschap te herkennen in gebieden waar landschapsplannen ten uitvoer zijn gebracht. Dit concept wordt in het verslag van dit onderzoek voornamelijk toegelicht aan de hand van de plannen voor de ruilverkavelingen Peize-Bunne, Peizer-made en Vries.

*In het onderzoek zijn o.a. ook de plannen voor de ruilverkavelingen Balmahuizen, Vledder, Diever, Dwingelo-Smalbroek, Smilde, Zuidlaren, Anloo en Rolde aan bod gekomen.

In enkele andere Drentse landschaps-plannen* waarvan de analyse in het kader van dit project wel globaal verricht is, maar door tijdgebrek niet zo uitvoerig verwerkt kon worden in dit verslag, blijkt dit zelfde concept aanwezig te zijn. Bij de plannen die jonger zijn dan het plan voor ruilverkaveling Vries is dit concept aanwezig op een manier die sterk te vergelijken is met het plan voor Vries.

Aan de hand van dat concept wordt een verhaal in het landschap verteld. Het concept is steeds herkenbaar in het landschap. De dorpen, de essen, de beekdalen en de ontginningen, steeds is hun aanpak hetzelfde in de plannen voor delen van het esdorpenlandschap. Maar de uitwerking is per plek wel steeds anders, afhankelijk van de specifieke omstandigheden en historie van die plek. Daardoor wordt dit concept nooit tot een recept. In het landschapsplan voor ruilverkaveling Vries is te zien hoe rond ieder dorp het concept steeds op een voor dat dorp specifieke manier is uitgewerkt.

Een belangrijk aspect van het concept zijn de steeds terugkerende architectonische beelden.

Op de volgende pagina's wordt een indruk gegeven van die beelden.

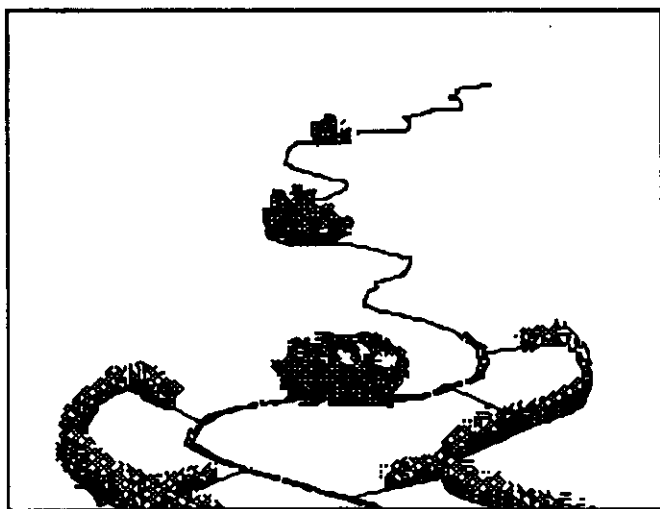
Hoofdstuk 7. Bevindingen

De dorpen en boerenerven bestaan uit omhaagde privéruimtes; de openbare ruimte is geleed door bomen en gras.

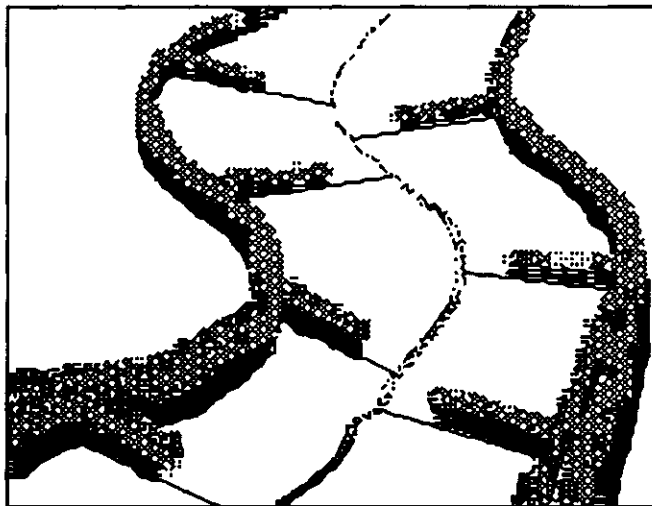

De essen zijn meestal ruimten met een omranding van bossen en andere beplantingen. Bebouwing bevindt zich niet op de es.

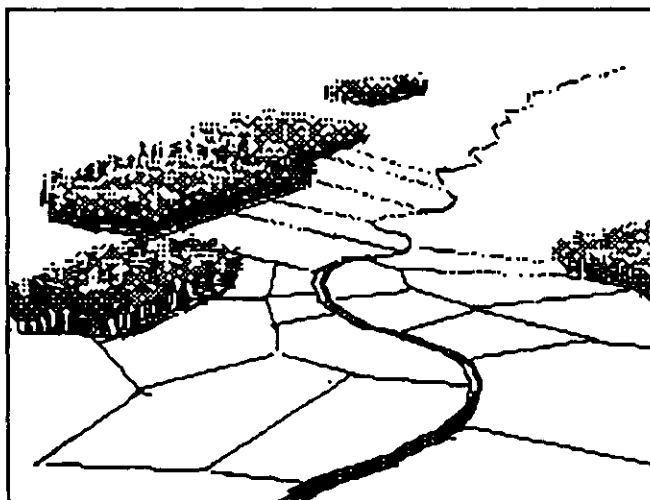

In de uiterste bovenlopen van de beekdalen is het dal niet meer dan een lint van kleine bosjes langs de beek.

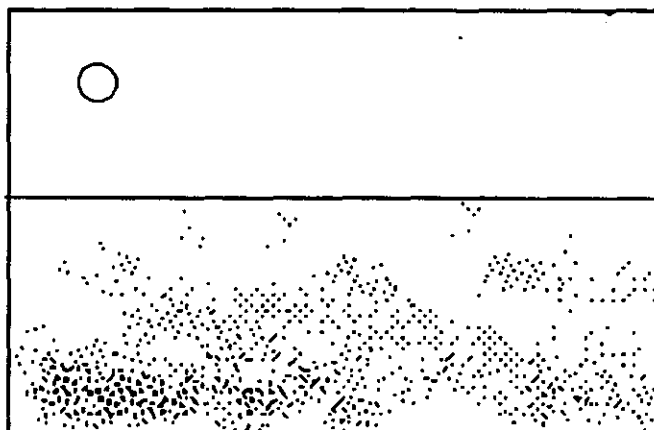
In de middenloop is het beekdal een lange slingerende gangvormige ruimte, die geleed wordt in kleine deelruimten als een soort kamers.

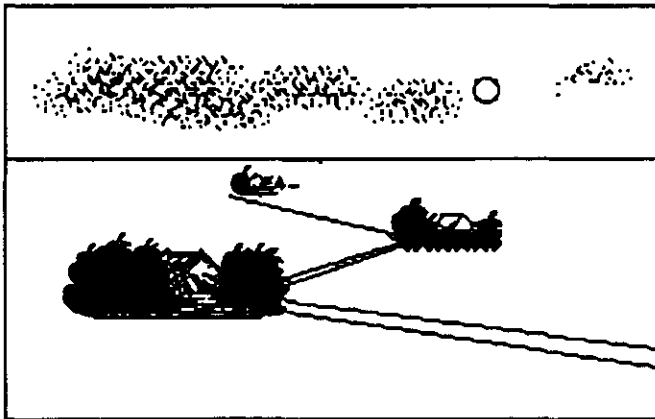
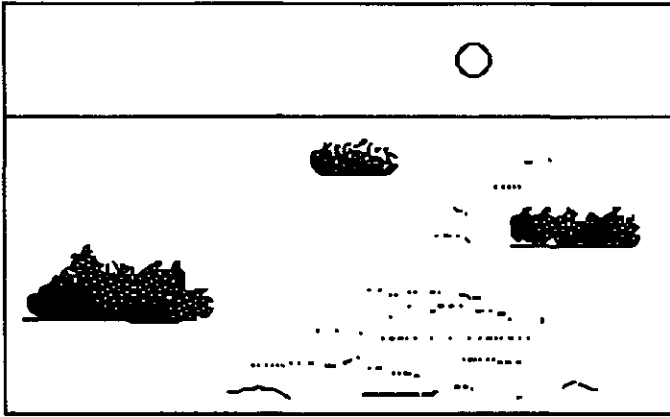

In de benedenloop gaat het beekdal over in een beekdalvlakte. Op de overgang naar de hogere gronden zijn bossen gesitueerd.

De ontginningsruimten herinneren in hun openheid aan de open ruimte van de heidevelden en de hoogvenen.

In de open ontginningen liggen losse elementen zoals boerenerven, bosjes of kleine reservaten als eilanden van groen in de open ruimte.

7.6. Dilemma's tussen scheppen en behouden, en tussen een sectorale en een synthetiserende taakopvatting

Luiten en De Visser (1985) onderkennen twee "funda-mentele dilemma's" van het werken in het kader van landschapsbouw, die omschreven worden als "het spanningsveld tussen behouden en scheppen enerzijds en tussen integratie en belangenverdediging anderzijds". Zij constateren dat deze dilemma's steeds weer in de ontwikkeling van het vak terugkeren.

Bij het eerste dilemma doelen zij op de spanning die er zou bestaan tussen het verdedigen van hetgeen hoog gewaardeerd wordt in het bestaande landschap en het bepleiten van nieuw te ontwikkelen landschapsschoon. Het tweede dilemma heeft betrekking op de aard van de

bijdrage die men wil leveren aan de planvorming. Daarin onderscheiden zij een op synthetisering gerichte taakop-vatting naast een taakopvatting die het vertegenwoordigen van deelbelangen inhoudt. In de synthetiserende rol richten de landschapsbouwers zich vanuit een landschappelijke invalshoek op alle ingrepen die in het kader van bijvoorbeeld een ruilverkaveling plaatsvinden. In de rol van belangenvertegenwoordiger legt men in de eerste plaats een claim op grond voor bos en andere beplantingen of natuurterreinen. Luiten en De Visser baseren hun beschouwing op de beide dilemma's, want "de spanning die in beide verankerd ligt kenmerkt het landschaps-bouwkundig handelen".

Het zal niet de bedoeling zijn van de schrijvers dat aan de hand van deze dilemma's de landschapsbouwers in een aantal groepen worden opgedeeld. De dilemma's moeten dienen als handvaten om de analyse van het landschapsbouwkundig handelen aan te pakken. Hier zal getracht worden te beschrijven hoe het landschaps-bouwkundig handelen door De Vroome in het spanningsveld van beide dilemma's staat.

Scheppen of behouden

Het dilemma: scheppen of behouden blijkt voor De Vroome geen dilemma te zijn. In zijn visie wordt er **geen nieuw landschap geschapen. Het landschap is er al en moet goed verzorgd worden.** Het landschap moet wel gerenoveerd worden, dus moeten er wel nieuwe elementen een plaats in vinden en moeten alle elementen opnieuw in een architectonische samenhang gebracht worden. **Oud en nieuw moet één geheel worden, maar het blijft hetzelfde landschap: de ruimtelijke neerslag van de zich ontwikkelende natuurruimte.**

Dat "goed verzorgen" houdt in dat je het verhaal van het landschap leesbaar houdt. Dat wil zeggen dat in het nieuwe architectonische geheel resten van het landschap zoals dat in vroeger tijden geweest is opgenomen worden in een structuur die wel ruimte biedt aan de maatschappelijke organisatie van deze tijd. Daarbij gaat het vaak om de manier waarop de ingrepen in het landschap die uit deze maatschappelijke organisatie voortvloeien plaats kunnen vinden. **Het scheppende zit hem in het vinden van de meest verantwoorde manier waarop die**

ingrepen deel kunnen worden van het landschap. Dat is vaak een architectonisch probleem. Uit de analyse van plannen blijkt dat De Vroome zich zeer vindingrijk en toegewijd van dit scheppende aspect van zijn taak heeft gekweten. **Dat het landschap nu vaak de indruk geeft als zou het altijd zo geweest zijn duidt er op dat het oude en het nieuwe inderdaad één geheel zijn geworden.** De conclusie dat hier met groot succes het oude landschap is behouden is een oppervlakkige en verkeerde.

Bij de bespreking van de architectuur van het landschap bleek dat De Vroome stilering van de architectonische karakteristiek van de landschapseenheden uit de esdorpencultuur gebruikt als basis voor de nieuwe architectonische opbouw. **Door de stilering van de architectuur van het oude landschap als basis te nemen kunnen veel resten van dat oude landschap, strubbenbossen, stukken hei, stukken beekdal met houtwallen, terreinen met een hunebed, oude zandwegen enz. opgenomen in de nieuwe architectonische opbouw van het landschap.** De architectonische karakteristiek en daarmee ook iets van de sfeer van het landschap en de mensen van vroeger blijven op deze manier behouden.

Het woord "behouden" komt ook vaak terug als het gaat om natuurlijke waarden. Hierbij gaat het nooit om de plantjes en de beestjes maar om het behouden van een levenskrachtig totaalbiotoop, het landschap, waarin mensen moeten kunnen leven. Het landschap is een verhaal voor mensen en tegelijkertijd een spiegel voor hun gedrag. Daarom zet De Vroome zich in voor landschaps- en natuurreservaten. Een reservaat is natuurlijk een behoudsgericht procedureel instrument, maar die reservaten zijn altijd deel van het grote geheel: het landschap. Reservaten bleken in de plananalyses ook altijd een architectonische functie te hebben. Ze zijn deel van het concept voor de vormgeving van het landschap.

Een sectorale taakopvatting versus een synthetiserende taakopvatting

Vaak denkt men dat beplanting het enige materiaal is waar de landschapsarchitect mee werkt. Dan zou landschapsarchitectuur een gewone gebieds-claimende sector zijn, net zoals bosbouw of landbouw. Voor De Vroome behelst het maken van een landschapsplan veel meer. Bij de analyses van plannen bleek dat ook de andere elementen van het landschap in het landschapsplan werden betrokken. In navolging van Benthem is de verzorging van het landschap veel meer dan het planten van bomen op de bermen. **De Vroome vult zijn taak als landschapsbouwer op een synthetiserende manier in.** Het feit dat de procedure vaak gericht was op een sectorale aanpak hinderde De Vroome niet.

De synthetiserende taakopvatting blijkt ook uit het feit dat hij steeds plannen heeft gemaakt met het karakter van een landschapsstructuurplan. Men denke hierbij o.a. aan de "schets voor een landschapsstructuurplan voor het stroomdallandschap van de Drentse A" en de landschapsstructuurschets voor Zuidwest-Drenthe. Met deze plannen werden vooraf betere voorwaarden geschapen voor goede landschapsplannen bij de ruilverkavelingen of ze hadden daartoe moeten dienen wanneer landschapsbouw meer mogelijkheden waren gegeven.

Verder blijkt de synthetiserende taakopvatting uit het feit dat aan alle plannen binnen of buiten ruilverkavelingen hetzelfde concept voor de vormgeving van het landschap ten grondslag ligt.

Hoofdstuk 8. Vervolg

8.1. Aandachtspunten

8.2. Aanbevelingen voor verder onderzoek

8.1. Aandachtspunten

Door de bestudering van het werk van De Vroome vallen mij een aantal zaken op in vergelijking met de ontwikkeling van landschapsbouw in de laatste tijd. Dan komen een aantal aandachtspunten naar voren die als voorzet op een discussie in de vorm van stellingen hier presenteer. Dit zijn dus geen conclusies of bevindingen uit het onderzoek.

* Bij de beoordeling van een landschapsplan bij stemming en na de uitvoering moet men de vele vertroebelende factoren in de beschouwing betrekken.

Bij de beschouwing van het landschapsplan voor een ruilverkaveling dient men altijd te bedenken dat hier niet het oorspronkelijk gedachte plan van de ontwerper is weergegeven. Dat plan heeft namelijk een langdurige procedure van 5 tot 10 jaar of meer doorlopen. Dat plan was aan voortdurende erosie onderhevig. Daarvoor zijn een aantal oorzaken.

De hele procedure van de ruilverkaveling was gebaseerd op de wet uit 1954. Dit was een landbouwkundige wet. Het landbouwkundig uitgangspunt stond voor de voorbereidingscommissie voorop.

De agrarische leden van een voorbereidingscommissie hebben nog nooit gehoord van een landschapsplan, laat staan van de inhoudelijke consequenties. *De betrokkenheid en de visie van de commissie ontbraken uiteraard, maar het was wel zo dat al in de eerste fase van de voorbereiding de zaken m.b.t. het obstakel landschapsplan aan de orde kwamen.*"

De vertegenwoordigers van de landschapsbelangen namen een solitaire positie in. Ze werden niet gesteund door de Cultuurtechnische Dienst, andere vertegenwoordigers van hetzelfde ministerie. Ze werden niet gesteund door andere adviseurs als het Landbouwschap en de Provinciale Waterstaat, die behartigden immers landbouwbelangen. De enige steun kwam van de vertegenwoordiger van de PPD waardoor tegenstrijdige adviezen aan Gedeputeerde Staten niet konden uitblijven.

"Het komt in wezen hier op neer dat de agrarische leden van een voorbereidingscommissie een onevenredig sterke invloed hebben gehad op het ruimtelijk beeld van ons platteland. Men vond zich immers gesteund door een zeer goed georganiseerde directie van de C.D., die nauwe contacten onderhield met het betreffende ministerie, en, gezien de samenstelling, door de Centrale

Cultuur-technische Commissie (nu Centrale Landinrichtings-commissie)."

Daarnaast was de hoeveelheid grond die voor het landschapsplan kon worden gereserveerd beperkt.

Een andere vertroebelende factor voor het oorspronkelijk plan was het feit dat het N.W.C.-rapport één van de weinige toeleverende rapporten was voor de landschapsconsulent. Hierdoor was het opnemen van bepaalde elementen in het landschapsplan kansloos. De Vroome noemt met name het vakgebied van de historische geografie. Historische wegen, kavelstructuren en dergelijke verdwenen hierdoor uit het landschap.

* Een beheerbaar landschap hoeft niet alleen aan wegen en waterlopen gekoppeld te zijn.

Een juiste sortimentskeuze kan aanzienlijk besparend werken op de beheerskosten.

* Recreatie, in de zin van het zich herscheppen door het beleven van de natuurruimte in het landschap, is een belangrijke motivatie voor landschapsbouw. Het afkoppelen van recreatie van landschapsbouw heeft tot een verwording van het begrip recreatie geleid. Dat heeft een belangrijke bestaansrede van landschapsbouw versluierd. Dit geldt ook voor natuurbescherming.

Uit het werk van De Vroome blijkt dat natuurbescherming en het werken aan mogelijkheden voor recreatie verweven kunnen worden in één visie op de ontwikkeling van het landschap.

* Het verhalende aspect van het landschap moet meer aandacht krijgen in de vormgeving van het landschap. Dit als middel om een synthese tussen wetenschappelijk-analytische kennis en een betekenisvol landschapsontwerp te bereiken.

* Verfijning tot op het lage schaalniveau mag niet uit het oog verloren worden als, op zich zeer waardevolle, plannen op een hoog schaalniveau worden ontworpen.

* Het dilemma tussen een sectorale of een synthetiserende taakopvatting wordt niet procedureel bepaald, maar door de werkwijze van de landschapsbouwer.

8.2. Aanbevelingen voor verder onderzoek

In de loop van het project werd duidelijk dat aan een aantal onderwerpen veel meer onderzoek gewijd zou moeten worden.

De tracering en profilering van wegen en waterlopen verdient meer aandacht. De situering en inrichting van boerenerven in het landschap blijkt voor De Vroome essentieel voor de inrichting van het landschap.

Boerderijverplaatsing naar de jonge ontginningsgebieden heeft de laatste dertig jaar veelvuldig plaatsgevonden en zal in de toekomst blijven plaatsvinden. Deze stap in de occupatie van het Drentse landschap verdient meer onderzoek.

Het vastleggen van de kennis en ervaring met de toepassing en het opleiden van sortimenten in de verschillende delen van het landschap is voor de praktijk van landschapsbouw erg belangrijk. Toegepaste beplantingsleer is een basis voor landschapsbouw.

De visie op het beheer die in Drenthe is toegepast en uitgewerkt kan van belang zijn voor landschapsbouw in heel Nederland. Zeker ter nuancering van de discussie die in deze tijd gevoerd wordt over het beheer van de kleine landschapselementen.

Verder is het goed dat een groot publiek weet krijgt van het belangwekkende landschapsverzorgende werk dat o.a. in Drenthe is verricht.

Geraadpleegde literatuur

- *Abrahamse, J. e.a.(red.). *Het Drentse Landschap*. Stichting het Drentse Landschap, Assen / De Walburg Pers, Zutphen. 296 p..
- *As-Kleywegt, D. van, 1984. *Het Drentse Landschap, een bestuurlijke uitdaging*. In: Het Drentse landschap, gisteren, vandaag, morgen. Staatsbosbeheer, Assen. p.37-51.
- *Bakker, J.P. 1976. *Botanisch onderzoek t.b.v. natuurtechnisch beheer in het stroomdallandschap Drentsche A*. *Natuur en Landschap* 30 (1): 1-12.
- *Bentham, R.J., 1946. *Landschapsplannen*. *Natuur en Landschap* 1 (1): 10-18.
- *Bentham, R.J., 1950. *Het werk van Staatsbosbeheer voor de verzorging van ons landschap, 1*. *Natuur en Landschap* 4 (1): 2-14; 4 (2): 33-47.
- *Berg, M.C. van den, en S.Slabbers. 1982. *De ontwikkeling van de landschapsbouw bij het Staatsbosbeheer; over verzorging, vormgeving en beheer van het landschap*. *Groen* 38 (12): 577-590.
- *Berg, M.C. van den, 1984. *Het Drentse landschap, een landschapsbouwkundige uitdaging*. In: Het Drentse landschap, gisteren, vandaag, morgen. Staatsbosbeheer, Assen. p.52-69.
- *Biemond, T., 1972. *Inrichting van de buitengebieden*. *Stedebouw en Volkshuisvesting*, 53 (6): 306-312.
- *Blerck, H.J.J.C.M. van, 1984. *Landschapsarchitectuur en grondhouding*. Afdeling Psychologie Landbouw-hogeschool, Wageningen.
- *Blerck, H.J.J.C.M. van, 1987. *Natuurbeheer en landschapsontwikkeling. Intern verslag van de werk-bijeenkomst op 23 en 24 februari in conferentieoord Woudschoten*. De Dorschkamp, Wageningen. 38 p..
- *Boerwinkel, H.W.J., 1986. *Cultuur, psychologie, omgevingsvormgeving en zelfoverstijging*. Dissertatie Wageningen. 436 p..
- *Bolhuis, P. van., 1985. *Landbouw en natuur, een scheidingsmodel*. In: Jaarverslag 1985 Provinciale Planologische Dienst Drenthe, Assen.
- *Centrale Cultuurtechnische Commissie, 1961. *Concept-rapport voor de ruilverkaveling Hoonholten*. Utrecht. 15p.
- *Centrale Cultuurtechnische Commissie, 1962. *Concept-rapport voor de ruilverkaveling Vledder*. Utrecht. 30 p.
- *Centrale Cultuurtechnische Commissie, 1963. *Concept-*

- rapport voor de ruilverkaveling Zuidlaren*. Utrecht. 23 p.
- *Centrale Cultuurtechnische Commissie, 1963. *Concept-rapport voor de ruilverkaveling Peizermade*. Utrecht. 27 p.
- *Centrale Cultuurtechnische Commissie, 1965. *Concept-rapport voor de ruilverkaveling Sleenerstroom*. Utrecht. 33 p.
- *Centrale Cultuurtechnische Commissie, 1966. *Rapport voor de ruilverkaveling Vries*. Utrecht. 37 p.
- *Centrale Cultuurtechnische Commissie, 1967. *Rapport voor de ruilverkaveling Westerbork*. Utrecht. 27 p.
- *Centrale Cultuurtechnische Commissie, 1968. *Rapport voor de ruilverkaveling Dwingeloo-Smalbroek*. Utrecht. 31 p.
- *Centrale Cultuurtechnische Commissie, 1971. *Rapport voor de ruilverkaveling Diever*. Utrecht. 29 p.
- *Centrale Cultuurtechnische Commissie, 1972. *Rapport voor de ruilverkaveling Anloo*. Utrecht. 30 p.
- *Centrale Cultuurtechnische Commissie, 1972. *Rapport voor de ruilverkaveling Rolde*. Utrecht.
- *Cleijndert, H. 1925, *Parken en natuur in Nederland*. In: G.A. van Poelje (red.). *Gewestelijke plannen*. Samson, Alphen aan den Rijn. p.83-103.
- **Deining om 'de Drentse A*. 1967. Drents Landbouwgenootschap, Assen. 63 p..
- *Gorter, H.P., 1986. *Ruimte voor natuur*. Vereniging tot behoud van Natuurmonumenten, 's-Graveland. 422 p..
- *Groeneveld, J. 1985. *Veranderend Nederland; een hal-ve eeuw veranderingen op het platteland*. Centrale Uitgeverij en Adviesbureau, Maastricht / Brussel. 256 p..
- *Houting, E., K.R. de Poel en J. van der Vaart, 1981. *Brinkenboek; een verkenning van de brinken in Drenthe*. Van Gorcum, Assen. 302 p.
- **Landschap en Landinrichting*. Overdruk: Jaarverslag 1982, Landinrichtingsdienst, Utrecht. 12p.
- *Langedijk-de Jong S. e.a., 1986. *Ooievaar*. In: Juryrapport, ideeënprjjsvraag Nederland Rivierenland. eo wijersstichting, Den Haag. p.13-16.
- *Hudig, D. e.a. 1928. *Het toekomstig land van de Zuiderzee-polders*. NIVS, Amsterdam.
- *Leeuwen, Chr.G. van, en H. Doing. 1959. *Landschap en beplanting in Nederland; richtlijnen voor de soortenkeuze bij beplantingen op vegetatiekundige grondslag*. Veenman, Wageningen. 88 p.
- *Lemaire, T., 1970. *Filosofie van het landschap; tweede druk*. Ambo, Bilthoven. 224 p.
- *Luiten, E. en R. de Visser. 1985. *Landschapsbouw in*

- ontwikkeling; het denken over de bijdrage aan ruilverkavelingsprojecten.* Vakgroep Landschapsarchitectuur / Landbouwhogeschool, Wageningen. 65 p.
- *Luiten, Eric en Rik de Visser. 1986. *De zorg voor het landschap in ruilverkavelingen, een terugblik..* Groen 42 (6): 11-16.
- *Modderkolk, Stapelveld, H.W. de Vroome, 1966. "*Het stroomdallandschap van de Drentse A.*" *Natuur en Landschap* 20 (1): 185-205.
- *Noord, J. van, 1984. *De gebruikers van het Drentse landschap.* In: *Het Drentse landschap, gisteren, vandaag, morgen.* Staatsbosbeheer, Assen. p.23-36.
- *Poel, K.R.de, en E. Houting, 1984. *Een verkenning van de brinken in Drenthe.* In: *Zichtlijn* 1(4): p.92-98
- *Pollman, Tessel, 1982. *In het Stroomdal van de Drentse A.* Bijvoegsel Vrij Nederland nr.26, 3-7-1982.
- *Rijsinge, C. van, 1943. *Natuurbescherming.* Deel 7 uit de reeks: *Neêrlands Landschap.* De Hofstad, Den Haag. 64 p..
- *Slabbers, S. en P. Vrijlandt, 1985. *Landschaps-structuurplan Noord Drenthe.* Rapport Staatsbosbeheer, Utrecht, nr. 1985-8. 144 p..
- **Stroomdallandschap Drentsche A. Beschrijving en gedachtenplan met betrekking tot het beheer en agrarisch gebruik, de landschappelijke en recreatieve ontwikkeling.* 1965. Staatsbosbeheer, Assen.
- *Studiegroep ruilverkavelingen Rolde n Anloo, 1973. *Moet dit zo doorgaan, een landschap wordt bedreigd. Symptoom van een achterhaald beleid.* Milieuraad Drenthe, Assen. 47 p.
- *Vroom, M.J.,1977. *Waarneming en gedrag van mensen in samenhang met het ruimtelijk ontwerpen.* Afdeling Landschapsarchitectuur van de Landbouwhogeschool, Wageningen, p. 35-44.
- *Vroome, H.W.de. 1984. *Meer dan een halve eeuw ruilverkavelen.* In: J.Abrahamse, e.a. (red.), *Het Drentse Landschap.* Stichting het Drentse Landschap, Assen / De Walburg Pers, Zutphen, p.126-137.
- *Waterbolk, H.T., 1984. *Het landschap in de oude Landschap.* In: *Het Drentse landschap, gisteren, vandaag, morgen.* Staatsbosbeheer, Assen. p.3-22.
- *Zonneveld, J.I.S., 1987. *Levend land..* Bohn, Scheltema & Holkema, Utrecht / Antwerpen. blz. 1-11.

Bijlage 1. Lijst van plannen waaraan De Vroome heeft gewerkt.

Met deze lijst wordt een indruk gegeven van de uitgebreidheid van de activiteiten van De Vroome als landschapsarchitect. Er wordt niet gepretendeerd dat deze lijst van projecten volledig is. De lijst is ingedeeld in vier perioden en binnen de periodes worden activiteiten binnen- en activiteiten buiten ruilverkavelingen onderscheiden. Het jaartal dat bij de ruilverkavelingen genoemd wordt is het jaar waarin de ruilverkaveling is gestemd.

Voor 1948:

-Werk in dienst van een tuinarchitectenbureau in Rotterdam in de jaren 1944 en 1945.

-Plan voor het behoud van het oude dorp Tweeloo. Op verzoek van de Natuurbeschermingswacht Meppel. De Vroome was toen, 1947, in dienst van de Contact-Commissie voor Natuur- en Landschapsbescherming.

1948-1958 in dienst van het Staatsbosbeheer op de afdeling Landschapsverzorging in Utrecht.

Binnen ruilverkavelingen:

Vooraf bij de oudere ruilverkavelingen waren de landschapsplannen beplantingsplannen bij uitgevoerde ruilverkavelingen. Vandaar dat de ruilverkavelingen al gestemd waren lang voordat er landschapsplannen voor werden gemaakt.

Landschapsplannen voor de ruilverkavelingen Glimmer-polder (1943), Tolbetter Petten (1943), Lucaswolde (1939), Godlinze (1951) Balmahuizen (1948), Zuidpolder (1955), Blijham Bellingwolde (1955) en Wiewert Geefsmeer (1957) in de provincie Groningen. Landschapsplannen voor de ruilverkavelingen Terschelling (in samenwerking met N.M. de Jonge) (1940), Het Bovenveld (1941) en Wollegaast (1952) in de provincie Friesland.

Landschapsplannen voor de ruilverkavelingen Aalder en Mepperveld (1940), Odoorner Esch (1940), Wellinger en Eursinger Esch (1940), Exloër Esch (1941), Valther Esch (1941), Buinen (1942), Zwindersche Veld (1943), Ermer Esch (1947) Gasselter Esch (1947), Elper Esschen (1947), Geeser Esch (1947), Zweeloër Esschen (1948), Westerborker Esschen (1948), Sleener Esschen (1949), Laaghaler en Hooghaler Esschen (1949), Odoorn (1950), Anreep Schieven (1950), Zwiggelter Essch (1950), Dwingelder en Lheeder Esschen (1951), Uffelter Esch (1952) Spier Wijster (1954), Borger (1955), Peize-Bunne

(1956), Exloërveen (1957) en Ter Horster Es (1957) in de provincie Drenthe.

In de provincie Overijssel de ruilverkavelingen De Molengoot (1940), Het Arriër Veld (1940), Collendoorner Veen (1941), Steenwijker Kamp (1947), Oldemarkt (1948), NieuwLeusen II (1949), Groot Driene (1950), Zendersche Esch (1950), Daalder Esch (1950), Stokkumer Esch (1950), Rossumer Veld (1951), Alberer Esch (1951), Hellendoornsche Esch (1951), Dalfser Veld (1952), Rossum-Lemselo (1952), Schanswetering (1953), Kampereiland (1953), IJsselham (1953), Vriezenveen (1954) Enter Esch (1954), Buitenpolder achter Kuinre (1955), Haerst-Genne (1955), Heemserveen (1956), Zelhorst (1956) en Vollenhove (1957) en ruilverkaveling Muggenbeet (25 ha.).

In de provincie Gelderland de ruilverkavelingen Lieveelde (1947), Beltrum I (1950), Beekbergen (1951), Gelselaar (1951), Beltrum II (1953).

In Noord Holland Wieringen (met N.M. de Jonge) (1940).

In Noord Brabant Spoordonk (met R.J.Bentham) (1948).

In Limburg de ruilverkavelingen Baxhoeve (1941), Meerlo (1941), Posterholt(1941), Bliitterswijk(1949), Ospelsche Peel(1949), Mook'Middelaar (1949) en Meijel (1952).

Andere projecten:

-Landschapsplannen voor de ontgonnen gemeenteheden in de Kempen in Noord Brabant.

-Landschapsplannen voor de Domeinontginningen in Drenthe: Ruinerveld, Geeserveld, Orvelter Veld, Veenhuizen Noord, Vledderveen en de heide tussen Westerveld en Zuidvelde.

-Landschapsplannen voor een Domeinontginning in Groningen: Sellinger Beetse.

-In het kader van Landschapsherstel Oorlogsschade maakte De Vroome plannen voor de voormalige vliegvelden Havelte, Beek en Twente.

-Plan voor de Rijksluchtvaartschool in Eelde.

-Het eerste uitbreidingsplan voor het dorp Gieten (1949-1950)

-Parkaanleg voor Huize "Overcingel" in Assen (landgoed N.S.W.).

-Parkaanleg rond "De Burcht", het oude waterschapshuis te Wedde in Groningen (plm. 1954).

-Plan voor het dorpsbos bij Scheerwolde in Overijssel (plm. 1954).

**In de periode 1958-1983, werkzaam bij het
consulentschap Drenthe van het Staatsbosbeheer:**

Ruilverkavelingen:

In Groningen de ruilverkavelingen Opwierde Amsmeer (1960), De Veembouwten (1960), Zwintocht (1961), Veendam Wildervank (1961), Vlagtwedder Essen (1963), Delt Oudeweer (1964) en Slangenborg (1967).

In Friesland: Elsloo (1959), Koningsdiep (1959), Garijp Wartena (1961), Gaasterland (1963), Dontumadeel (1964).

In Drenthe: Grolloo Schoonlo (1959), Nijeveen Kolderveen (1959), Steenwijksmoer (1960), Hijken (1960), Bronneger- Buinerveen (1961), Broekstreek (1962), Hoonholten (1962), Drijber (1962), Vledder (1962), Peizermade (1963), Zuidlaren (1963), Dalen (1964), Sleenerstroom (1965), Vries (1966), Westerbork (1968), Dwingelo Smalbroek (1969), Gieten Gasselte (1970), Diever (1971), Rolde (1972), Anloo (1972), Havelte (1981), Ruinen (1982), Smilde (1984) en de voorbereiding van Ruinerwold Koekange. Verder in Drenthe de ruilverkavelingen bij overeenkomst Lakensweiden en Wapserveen en de afgestemde ruilverkavelingen Hooghalen (1972) en Zuidwolde.

Andere projecten:

-Een zeer belangrijk aandeel in de ontwikkeling en uitvoering van het gedachtenplan voor het landschapsreservaat van het Stroomdallandandschap van de Drentsche A.

-De landschapsreservaten: Smeerling-Metbroek, De Vledders, Mantingerbos en het reservaat nabij Zwiggelte.

-Landschapstructuurschets Zuid-West Drenthe.

-Bestemmingsplan en landschapsplan voor het dorp Orvelte.

-Uitbreiding en landschappelijke inpassing van hunebedterreinen, o.a. Eexterhalte, Eexter es, Rolde, Balloo, Zeijen en Diever.

-Behoud van diverse geomorfologische objecten waaronder rivierduinen in het Hunzedal en in het dal van de Oude Vaart bij Havelte en dekzandruggen bij Balloo.

-Behoud historische wegen en het herstel van de grachten en de oprijlaan van de voormalige Havezaathe Batinghe.

-Vernieuwing van de brinken van onder meer Doldersum, Zeijen en Gasteren.

-De beplantingen op de overgang van het dorp naar het

Bijlagen

omliggende landschap kregen in het kader van ruilverkavelingen én daarbuiten grote aandacht. Een keuze: Vries, Diever, Zeijen, Loon, Anloo, Ekehaar, Dwingelo, Ruinen, Borger, Wapse en Lheebroek.

Na 1984 als lid van de beheerscommissie van de stichting "Het Drentse Landschap":

-Landschapsvisie voor het landgoed "DeVossenberg" in Drenthe.

-Landschapsvisie voor het landgoed "Rheebruggen" in Drenthe.

-Landschapsvisie voor het landgoed "Hooghalen" in Drenthe.

Bijlage 2. Lijst van publikaties van H.W. de Vroome in chronologische volgorde van verschijnen.

Van 1946 tot 1948 was De Vroome lid van de redactie en schrijver van het mededelingenblad van de "werkgroep ter verbreiding van de natuurbeschermingsgedachte". Een uitgave van de Contactcommissie voor Natuur- en Landschapsbescherming. Tevens is De Vroome van 1946 tot 1948 redactie-assistent van het tijdschrift "Natuur en Landschap" geweest.

1946: *Richtlijnen voor de locale commissies welke zich, geheel of ten dele, de verbreiding der natuurbeschermingsgedachte ten doel stellen.* Uitgave van de Werkgroep voor de verbreiding van de natuurbeschermingsgedachte. Den Haag.

1947: *Natuur- en landschapsbescherming in Nederland.* In: "Het Vaderland spreekt tot de jeugd."

1947 *De Drentse natuurreservaten.* In: maandblad "Erica" nr.6.

1947: *De ruimtelijke ordening in Nederland, 1,2 en 3.* In de serie: "Met open oog en oor", toeristische cursus voor de jeugd, uitgegeven door de ANWB.

1947: Met Jac. Meltzer: *Natuurbescherming en onderwijs* In: een niet meer te achterhalen tijdschrift.

1948: *De dreiging der militaire oefenterreinen.* In: *Natuur en Landschap* 2: 59.

1960: *Het Hoogveengebied van Fochtelo.* Assen.

1961: Met E. Stapelveld: *Landschapsbescherming.* Maandblad Drenthe, 32 (3).

1961: Met A.J. van der Poel: *Verslag van een dienstreis naar West-Duitsland.* Assen.

1963: Met van den Briel: *De cultuurlandschappen van Groningen.* Rapport opgesteld voor de toenmalige "commissie klimaatverbetering". Groningen.

1963: *Overzicht van de landschappen in de provincie Groningen.* Assen.

1963: *Rapport t.b.v. de voorlopige natuurbeschermings-raad, over de stichting van een landschapsreservaat "De Drentse A" met kaartbijlage aangevende de voorgestelde begrenzing.* Assen.

1964: *Toelichting op het plan tot stichting van een*

natuur- en landschapsreservaat Fochteloerveen. Assen.

1965: Als consulent van het Staatsbosbeheer in Groningen en Drenthe bijdragen aan

Stroomdallandschap Drentse A. Beschrijving en gedachtenplan met betrekking tot het beheer en agrarisch gebruik, de landschappelijke en recreatieve ontwikkeling. Assen.

1966: Met F. Modderkolk en E. Stapelveld: *Het stroomdallandschap van de Drentse A. Natuur en Landschap* 20 (1): 185-205.

1972: *De Drentse A blijft behouden. Maandblad Drenthe*, 10.

1972: *Geschiedenis van het Drentse cultuurlandschap. Stedebouw en Volkshuisvesting*, 10.

1972: *Het landschap Orvelte. Stedebouw en Volkshuisvesting*, 10.

1973: *"Landschap, meer dan bomen en struiken."* Milieu-cursus Leidse Universiteit.

1973: Met W.C. Jansen, J.W. Pfeiffer en G.A.P. van Well *De nationale landschapsparken in Engeland. Verslag van een studiereis. Nederlands Bosbouw tijdschrift*. 45 (5): 186-189.

1973: Bijdragen aan: *Moet dit zo doorgaan? Een landschap wordt bedreigd.* door Studiegroep Ruilverkavelingen Rolde en Anloo. Een uitgave van de Milieuraad Drenthe. Assen.

1973: *Landbouw moet zich aanpassen in het stroomdallandschap van de Drentse A. Maandblad Drenthe* 44 (1).

1975: *Drenthe* Bijdrage aan het afscheidsboek voor de heer Benthem. In dit boek ook los de toespraak die de Vroome hield bij de aanbidding van dit boek.

1979: *Tussen hunebed en zevenster* In: Spectrum Atlas van de Nederlandse landschappen. blz. 68-77.

1980: *Het landschap in de gemeente Anloo.* Bijdrage aan een cursusboek als onderdeel van een serie lezingen en excursies voor inwoners van de gemeente. Milieuwerkgroep Anloo.

1981: *Zeijen, 4000 jaar landbouwgeschiedenis.* Noorderbreedte 1981-2.

1981: *De Drentse zandgronden.* In: Spectrum recreatiegidsen, deel Drenthe.

1981: Voorwoord in: *Brinkenboek: een verkenning van de brinken in Drenthe.* door E. Houting, K.R. de Poel en J. van der Vaart. Van Gorcum, Assen.

- 1981:** *Boeren bewaarden, onbedoeld, het es-dorpenlandschap.* Maandblad Drenthe (juni/juli).
- 1981:** *Geen revolutionaire ommezwaai naar natuur- en landschapsbescherming.* Maandblad Drenthe (augustus).
- 1982:** *Stroomdal Drentse A: laatste vrij complete bekenstelsel in ons land.* Kijk op het Noorden, 14 (71).
- 1982:** *Over mens en landschap.* Bosbouw-voorlichting, 21 (3).
- 1983:** *Ontwikkelingsschets voor een ruimtelijke indeling Nationaal Park Dwingelderveld en randgebieden.* Met kaartbijlage. Staatsbosbeheer, Assen.
- 1984:** *Omgaan met landschap is omgaan met mensen."* Rede uitgesproken bij zijn afscheid als consultant van het Staatsbosbeheer. In: Het Drentse landschap, gisteren, vandaag, morgen. Staatsbosbeheer, Assen.
- 1984:** *Landbouw en landschap vanaf ca. 1870.* In: J. Abrahamse, S. Bottema, M.H. Buruma, H.W. de Vroome, H.T. Waterbolk. Het Drentse Landschap. Stichting het Drentse Landschap, Assen en De Walburg Pers, Zutphen.
- 1984:** *Meer dan een halve eeuw ruilverkavelen.* In: J. Abrahamse, S. Bottema, M.H. Buruma, H.W. de Vroome, H.T. Waterbolk : Het Drentse Landschap. Stichting het Drentse Landschap, Assen en De Walburg Pers, Zutphen.
- 1984:** Met K.J. Doornbos: *Militaire terreinen.* In: J. Abrahamse, S. Bottema, M.H. Buruma, H.W. de Vroome, H.T. Waterbolk: Het Drentse Landschap. Stichting het Drentse Landschap, Assen en De Walburg Pers, Zutphen.
- 1984:** Met Ph. ten Klooster: *De toekomst van het Drentse landschap, natuur en landschap.* In: J. Abrahamse, S. Bottema, M.H. Buruma, H.W. de Vroome, H.T. Waterbolk : Het Drentse Landschap. Stichting het Drentse Landschap, Assen en De Walburg Pers, Zutphen.
- 1985:** *Rijksbeleid wordt zo ongeloofwaardig. Hoe zit het met het Kniphorstbos! De Strubben en de grote landschapseenheden ?* Maandblad Drenthe, (maart) .
- 1985:** *De Strubben/Kniphorstbos, het moet wel de moeite waard blijven om 5000 jaar cultuurgeschiedenis te verdedigen.* Rapport geschreven op verzoek van de verenigingen Dorpsbelangen Annen/ Anloo/ Gasteren/ Schipborg/ Schuilingsoord en de Werkgroep Milieuzorg n.a.v. het voornemen dit natuurgebied in te richten als E.O.T. (eenheidsoefenterrein).
- 1985:** *Functiescheiding of functieverweving in het*

- landschap*. Rede op een studiedag van het NIROV. 23-1-1985.
- 1985: *Noord-Drenthe op de schop*. In: Noorderbreedte. 1985-2.
- 1985: *Westerwolde op de schop*. In: Noorderbreedte. 1985-3.
- 1985: *Zuidelijk Westerkwartier, een wegdorpen-landschap*. In: Noorderbreedte. 1985-4.
- 1986: Met F. Bouwers: *Kleinschalige recreatie, bedreigd of bedreigend*. In: Noorderbreedte. 1986-3.
- 1986: *Notities bij het boek Veranderend Nederland*. In: Maandblad Drenthe, 4.
- 1986: Met E.W.G. van der Bilt: *Hijkerveld / Hooghalen, Nota over de landschappelijke / natuurweten-schappelijke ontwikkeling van het gebied*.
- 1986: *Vergeeten monumenten*. In: Maandblad Drenthe, (november).
- 1986: *Het Fochteloerveen, een waardevol restant*. In: Noorderbreedte. 1986-5.
- 1986: *De Drentse erven, het kan ook anders*. In: Maandblad Drenthe, (december).
- 1987: met C.A. Folkerts: *Bomen en struiken op het boerderij-erf in het esdorp. Bomen en struiken op het boerderij-erf in de weg- en streekdorpen. De bloementuin op het boerenerf*. Nieuwsbrieven van de Boerderijen Stichting Drenthe, Assen.
- 1987: *Planten voor de boerentuin, sortimentslijst met beschrijving van voor de boerentuin geeigende soorten*. Boerderijen Stichting Drenthe Assen.
- 1987: Nieuwjaarsrede over Natuur- en Landschaps-bescherming ter gelegenheid van de kaderbijeenkomst van IVN-gidsen uit Drenthe. Assen.
- 1987: *Poelen en dobben, ontstaansgeschiedenis en betekenis*. In: Syllabus Poelen en Dobben, Stichting Landschapsbeheer Drenthe. Assen.
- 1987: *Van Drentse boerenerven ging al veel verloren*. Heemschut, 3 en 4.
- 1987: Boekbespreking van: *Ecologie van de kleine landschapselementen*. P. Opdam, T.A.W. van Rossum en T.G. Coenen, (red.). Rijksinstituut voor Natuurbeheer, Leersum. De Levende Natuur, 88 (4).
- 1988: Syllabus behorende bij de cursus over boerentuinen georganiseerd door de Boerderijen Stichting Drenthe.
- 1988: Met E.W. G. vander Bilt: *Het landgoed Rheebruggen, ontwikkelings en beheersvisie.*, Stichting Het Drentse Landschap, Assen.

1988: "Tien eeuwen Drenthe, de Drenten en hun land". In: "Ach lieve tijd, tien eeuwen Drenthe en de Drenten", Zwolle.

Bijdragen aan de Rapporten van de Centrale Cultuurtechnische Commissie voor ongeveer 65 ruilverkavelingen in Drenthe en Groningen.

Bijdragen aan de preadviezen voor o.m. de ruilverkavelingen Diever, Rolde, Anloo, Mars- en Westerstream, Havelte, Zuidwolde en Ruinerwold / Koekange, T.b.v. de Natuurwetenschappelijke Commissie voor de Natuurbeschermingsraad.

Een artikel over H.W.de Vroome :

1976 Modderkolk, F. en R. van Reemst: "H.W.de Vroome, de culturele prijs van de provincie Drenthe." Maandblad Drenthe, (December).

Verder zijn er twee interviews met de heer de Vroome verschenen:

1984 Dekker, Sjouke B. "Harry de Vroome, loven en bieden voor het Drentse landschap." Maandblad Drenthe, (mei).

1984 Abrahamse, Jan, Melle Buruma "Een houtwal heet nu een lijnvormig element." Noorderbreedte. 1984-1.

